

160447

T.C.
MİMAR SİNAN
GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI
GENEL SOSYOLOJİ VE
METODOLOJİ PROGRAMI

1980'DEN GÜNÜMÜZE KÜRESELLEŞME SÜRECİNİN TÜRKİYE'YE ETKİLERİ:
TÜRKİYE DIŞ SİYASETİNDEKİ DÖNÜŞÜMLER

(Yüksek Lisans Tezi)

Hazırlayan:

20026074 Berna FİLDİŞ

Danışman:

Prof. Dr. Güliz ERGİNSOY

İSTANBUL, 2005

Berna FİLDİŞ tarafından hazırlanan 1980'den Günümüze Küreselleşme Sürecinin Etkileri; Türkiye Dış Siyasetindeki Dönüşümler adlı bu çalışma jürimizce Yüksek Lisans Tezi olarak Kabul Edilmiştir.

Kabul (Sınav) Tarihi : 30 / 06 / 2005

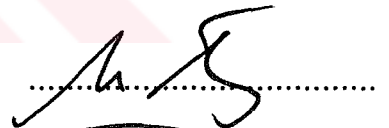
(Jüri Üyesinin Ünvanı , Adı , Soyadı ve Kurumu) :

İmzası :

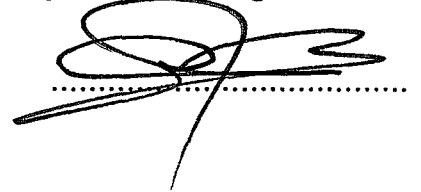
Jüri Üyesi : Prof.Dr.Güliz ERGİNSOY (Danışman)

Jüri Üyesi : Prof.Dr.Mahmut ASLAN (İ.Ü.Öğr.Üy.)

Jüri Üyesi : Yrd.Doç.Dr.İ.Emre IŞIK

İÇİNDEKİLER

	<i>Sayfa No</i>
ÖNSÖZ	III
ÖZET	V
SUMMARY	VI
KISALTMALAR	VII
GİRİŞ	1
1. KÜRESELLEŞMENİN KURAMSAL ÇERÇEVESİ	3
1.1.Küreselleşmenin Ulus-Devlet Yapılanmasına Etkileri	4
1.1.1.Ulus-Devletin Ortaya Çıkışı-Ulus Devletin Tarihsel Serüveni	4
1.1.2. Ulus-Devletlerin İşlevleri	9
1.1.3. Ulus-Devlet Eleştirisinin	
Küreselleşme Sürecine Kadar Kısa Tarihçesi	12
1.1.4. Küreselleşme Süreciyle Beraber Ulus-Devlet Eleştirisi	14
1.2. Küreselleşme Süreciyle Uluslararası Alanın Yeniden Yapılanması	19
1.2.1.Uluslararası İlişkilerin Doğuşu	19
1.2.2. Küreselleşme sonrası uluslararası ilişkiler	22
1.3. Küreselleşme Süreciyle Değişen Merkez- Çevre İlişkileri	28
1.3.1. Merkez- çevre İlişkilerinin Doğuşu	28
1.3.2. Küreselleşme Süreciyle Değişen Merkez-Çevre İlişkileri	34
2. KÜRESELLEŞMENİN ARKA PLANI VE SÜREÇLERİ	43
2.1. Sermayenin Küreselleşmesi	44
2.2. Uluslararası Siyasette Yaşanan Değişimler	49
2.2.1. Sovyetlerin Çöküşü ve Doğu Bloğunun Dağılması	49
2.2.2. Soğuk Savaş Sonrası Dünya Güç Dengelerinde Yaşanan Değişim	56
3. OSMANLI İMPARATORLUĞU VE CUMHURİYET DÖNEMİ	
EKONOMİ VE DIŞ İLİŞKİLERİNE GENEL BİR BAKIŞ	66
3.1. Osmanlı İmparatorluğu ve 1980'lere Kadar	
Cumhuriyet Dönemi Ekonomisi	68
3.1.1. Kuruluşundan Yıkılışına Osmanlı İmparatorluğu Ekonomisi	68
3.1.2. Kuruluşundan 1980'lere Türkiye Ekonomisi	72

3.2. Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet Dönemi Dış İlişkileri	77
3.2.1. Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşundan	
Yıkılışına Dünya ile ilişkileri	77
3.2.2. Kuruluşundan 1980'lere Cumhuriyet Dönemi Dış İlişkileri	82
3.2.2.1. 1919-1923 Dönemi Dış İlişkiler	82
3.2.2.2. 1923-1939 Dönemi Dış İlişkiler	83
3.2.2.3. 1939-1945 Dönemi Dış İlişkiler	84
3.2.2.4. Soğuk Savaş Döneminde Dış İlişkiler	87
4. KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE TÜRKİYE'NİN YERİ	91
4.1. 1980'den İtibaren Küresel Ekonomiyle Bütünleşme	92
4.1.1. 1980-1990 Yılları Arası Ekonomi	92
4.1.2. 1990-2000 Yılları Arası Ekonomi	95
4.2. Küreselleşme ile Türkiye Dış Siyasetinde Yaşanan Değişimler	101
4.2.1. 1980-1990 Dönemi Dış İlişkiler	102
4.2.1.1. ABD ile İlişkiler	104
4.2.1.2. AT ile İlişkiler	106
4.2.1.3. SSCB ile İlişkiler	107
4.2.2. 1990-2000'li Yıllar Dönemi Dış İlişkiler	108
4.2.2.1. ABD ile İlişkiler	110
4.2.2.2. AB ile İlişkiler	112
4.2.2.3. Rusya ile İlişkiler	116
5. KÜRESELLEŞME SÜRECİNİN	
TÜRKİYE DIŞ SİYASETİNDEKİ ETKİLERİ	119
5.1. Reel Politikada Yaşanan Değişimlerin TDP'de Yol Açtığı Sıkıntılar.....	121
5.2. Küresel Süreçlerin Yol Açtığı Yaklaşım Değişikliklerinin	
TDP'de Yol Açtığı Sıkıntılar	123
5.3. Sıkıntılara Karşı Önerilen Çözümler	128
5.3.1. Ulusalçı Yaklaşım	128
5.3.2. Küreselleşmeci Yaklaşım	129
6. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	131
7. KAYNAKLAR	136
8. ÖZGEÇMİŞ	144

ÖNSÖZ

Dünya, içinde bulunduğu geçiş döneminde ‘eskinin tam olarak geride kalmadığı ve yenininse tam olarak inşa edilmediği’ bir süreci yaşamaktadır. Bu süreç hemen her alanda gerginlikler yaratmaktadır.

Türkiye, Doğu ile Batı arasında bir dünya gücü olduğu Osmanlı İmparatorluğu, ulus-devlet modelini benimseyip uluslararası alanda yerini aldığı Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş sürecini geride bırakarak, dünya siyasetini reel ve kuramsal olarak önemli değişimlere uğratma potansiyeline sahip küresel süreçlerle karşı karşıyadır. Bölgesel dengelerin yeniden oluşturulduğu bu dönemde bir yandan, taşların oynadığı Orta Asya-Orta Doğu ve Balkanlar’da kendine yeni bir rol yaratmaya ve bu çerçevede siyasal merkezlerle karşılıklı etkileşim içinde olmaya gayret eden Türkiye, diğer yandan küreselleşme süreçlerinin dış politika alanında yol açtığı yaklaşım farklılaşmaları ile karşı karşıyadır. Bu iki neden TDP’nin bir bocalama yaşamasına neden olmuştur. Bu bocalamayı aşmak amacıyla yapılan tartışmalar Türkiye’nin kendi ‘eski’ si ve ‘yeni’si arasındaki hesaplaşmalara dönüşmüştür.

Bocalamaların ardından gelinen nokta, küresel süreçler evrensel düzeyde daha net olarak ortaya çıktığında Türkiye’nin dünyanın neresinde ve nasıl yer alacağını belirleyecektir. Kesin olan bir şey varsa; o da yapılan tercih ne olursa olsun ‘eski’nin şimdiden belli oranlarda iç ve dış dinamiklerle geride kaldığıdır.

Bu çalışmada, tez konumun gündeme geldiği ilk dönemlerde bana yol gösteren hocam Prof. Dr. Esin KÜNTAY’a, danışman hocam Prof. Dr. Güliz ERGİNSOY’a, siyaset sosyolojisine yönelmemi sağlayan İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümündeki tüm hocalarıma ve jürimde bulunma inceliğini gösteren Prof. Dr. Mahmut ARSLAN ile Yrd. Doç. Dr. Emre IŞIK’a teşekkür ederim.

Çalışmam için gerekli imkanları bana sağlayan Zeynep TAŞKIN'a, bana zamanını ayıran Güvenç ŞAR ve Orhan ÇELİK'e, üniversitede sorduğum her soruya bıkmadan cevap veren Arş. Gör. Ebru AYKUT'a, teknik ayrıntılarda yardımcı olan arkadaşlarım Şule SEZER'e ve Semahat SEVİM ŞAR'a, çalışabilmem için gerekli ortamı sağlayan anneme ve ağabeyime, sevgili babama teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

ÖZET

Ekonomik olarak 1970'ler ve siyasal alanda 1980'lardan sonra kendini belli eden küreselleşme, içinde bulunduğumuz süreçte ulus-devletlerin iç ve dış egemenlik alanlarında önemli gedikler açmıştır.

İçeri ve dışarıyı ayrımlarının belirsizleştiği yeni süreçte, Türkiye bir yandan yeni reel koşullara uyum sağlamak, diğer yandan ulus-devlet merkezli dış politika sorgulamalarının gündeme getirdiği yeni anlayışlar doğrultusunda açılım yapma zorunluluğu ile karşı karşıya kalmıştır.

Türkiye'nin açılımlar yapma konusunda temelde önüne iki seçenek konulmuştur. Küresel süreçlere uyum sağlayıp ulus-devletin dış egemenlik alanını daraltıcı bir yaklaşımı kabul etme ya da ulusalcı yaklaşım aracılığıyla, küresel süreçlerle sınırsız bir bütünleşmeyi reddedip ulus-devletin tek ve baş aktör olduğu klasik yaklaşıma devam etme... Sunulan seçenekler üzerinden içinde bulunduğumuz süreç içerisinde bir düşünsel kutuplaşma yaşanmaktadır. Seçilen ne olursa olsun Türk Dış Politikası açısından hiç bir şey eskisi gibi olmayacaktır.

ANAHTAR KELİMELE: Soğuk Savaş, Küreselleşme, Uluslararası İlişkiler, Ulus-Devlet, Dış Politika, Geo-Strateji.

SUMMARY

Nation-state and its sovereignty has been disintegrated seriously with the effects of globalization which had become evident economically since 1970s and politically after the 1980s.

In this new era in which the distinction between inside and outside had disappeared, Turkey, while adopting to the new conditions on the one hand, had to incline into a new perspective parallel to these new conditions that were brought out by its nation-state centered international interrogations.

Turkey has two alternatives in this process. It would either prefer to accept a perspective that would restrict its sphere of external sovereignty while adopting to the process of globalization or negate the process of global integration through a nation-state centered perspective. When we consider the alternatives one of which Turkey had to choose, we can claim that there is a polarization of ideas in this process. Whatever it chooses, nothing will be the same for the Turkish foreign policy.

KEY WORDS: Cold War, Globalization, International Relations, Nation-State, Foreign Policy, Geostrategy.

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AET	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
AFTA	: Asya Serbest Ticaret Bölgesi
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
APEC	: Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği Örgütü
AT	: Avrupa Topluluğu
BAB	: Batı Avrupa Birliği
BM	: Birleşmiş Milletler
ÇUŞ	: Çok Uluslu Şirketler
DB	: Dünya Bankası
DGM	: Devlet Güvenlik Mahkemesi
GAP	: Güney Doğu Anadolu Projesi
GATT	: Serbest Ticaret Bölgesi
GB	: Gümrük Birliği
GOU	: Gelişmekte Olan Ülkeler
GSMH	: Gayrı Safi Milli Hasıla
IBRD	: Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası
IMF	: Uluslararası Para Fonu
KİT	: Kamu İktisadi Teşebbüsleri
MERCOSUR	: Güney Yarım Küresi Ortak Pazarı
NAFTA	: Kuzey Amerika Ekonomik İşbirliği Örgütü
NATO	: Kuzey Atlantik Paktı
OBD	: Orta Büyüklükte Devlet
OECD	: Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü
SAARC	: Güney Asya Bölgesel İşbirliği

SEKA	: Türkiye Selüloz ve Kağıt Fabrikaları
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
STK	: Sivil Toplum Örgütleri
TDP	: Türk Dış Politikası
TOBB	: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TÜSİAD	: Türkiye Sanayici ve İşadamları Derneği
UAÖ	: Ulus Devletler Arası Örgütler
UDÖ	: Ulus Devlet Dışı Örgütler

GİRİŞ

1990'ların başından itibaren Türkiye, küreselleşme rüzgarlarının yarattığı değişimden bölgesel düzeyde etkilenmeye başlamıştır. 1990'lı yılların sonu ve 2000'li yıllar bu rüzgarların fırtınaya dönüştüğü gelişmelere sahne olmuştur.

Bu çalışmada, teorik ve pratik anlamda yeniden şekillenme süreci içerisindeki uluslararası ilişkilerin, yeni sürece uyum sağlamaya çalışan Türkiye Dış Politikası'na getirilerinin neler olduğu sorgulanacaktır.

Küreselleşme süreci reel politika alanında dengelerin değişmesini sağlarken, kendini modernizm ile inşa eden ulus-devlet merkezli klasik uluslararası ilişkiler anlayışı eleştirilmiş ve bu konuda köklü değişimlerin ipuçlarını veren yeni yaklaşımlar gündeme gelmiştir. Bu nedenle küreselleşmeyi kısa ve uzun süreçler içerisinde ele almak gerekmektedir.

İlk bölümde, küreselleşmenin modernizm ideolojisi ile inşa edilen ulus-devlet, uluslar arası ilişkiler ve dünya üzerindeki merkez ülkeler-çevre ülkeler ilişkisi konularında yarattığı teorik farklılıklar 'kuramsal çerçeve' içerisinde, ulus-devletlerin doğuşu, uluslararası ilişkilerin inşa edilmesi ve merkez-çevre ilişkilerinin oluşum dönemleri açıklanarak ele alınacaktır.

İkinci bölümde, 1970'li yıllarda ekonomide, 1980'lerden itibaren dünya siyasetinde varlığını belli eden küreselleşmenin ekonomik ve siyasal arka planı ele alınacaktır.

Üçüncü bölümde, Türkiye'nin küreselleşme süreçlerindeki konumunu daha iyi açıklayabilmek amacıyla tarihsel arka planına bakılıp; Osmanlı'nın kuruluşundan yıkılışına ekonomik alanda ve dünya siyasetinde; içeride ve dışarıda inşa ettiği düzen ile son dönem Batılılaşma Hareketleriyle bağlantılı olarak, Cumhuriyet Döneminde

hedeflediği ‘muasır medeniyetler seviyesine’ ulaşmak için ekonomi ve dış politika alanındaki ‘uyum çabaları’ ele alınacaktır.

Dördüncü bölümde, Türkiye’nin küreselleşmenin ekonomik ve siyasal süreçlerle bütünleşmesi, 1980-1990 ve 1990-2000 dönemleri ekonomik ve dış politika gelişmeleri ile incelenecektir.

Ekonomide kapitalist, siyasette ise ulus-devlet ve uluslararası ilişkilerle kendini var eden modernist süreçlerin post-modernizme ve küreselleşmeye evrildiği noktada, önemli bir ekonomik ve siyasi mirası arkasında bulunduran Türkiye Cumhuriyeti’nin dış politikasının küreselleşme süreci ile karşılaştığı problemler beşinci ve son bölümün konusunu oluşturmaktadır. Bu sorunlar reel politikada yeni sürece uyum sağlamada karşılaşılan zorluklar ve küreselleşmenin yerleşik yaklaşımlarda yarattığı değişimlerle alakalıdır. Türkiye, dünyada ‘eski’ ve ‘yeni’ nin bir arada olduğu bu geçiş döneminde, küreselleşmenin yaratmaya aday olduğu değişimlerin neresinde ya da ne kadar içinde olacağını belirleyecek bir iç tartışma ile dış politikasına pratik ve teorik olarak yeni bir rota vermeye çalışmaktadır.

Bu çalışmada, konu gereği ilk olarak küreselleşme, ulus-devlet, uluslararası ilişkilere dair teorik çalışmalar incelenmiş, 1980 öncesi ve sonrası dünya ekonomik ve siyasal gelişmelerine dair okumalar yapılmıştır. Türkiye tarihi Osmanlı İmparatorluğu’nun kuruluşundan yıkılışına ve Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk yıllarından günümüze kadar ekonomik ve diplomatik gelişmeleri ile ele alınmıştır. 2000’li yıllardan günümüze Türkiye ve dünyada yaşanan gelişmeler, dergi ve gazete arşiv taraması ile desteklenmiştir.

Baskın Oran’ın ‘Türk Dış Politikası’, Habermas’ın Milli Devletlerin Akıbeti’, Wallerstein’in ‘Bildiğimiz Dünya’nın Sonu’, Fuat Keyman’ın ‘Küreselleşme, Devlet, Kimlik/ Farklılık: Uluslararası İlişkiler Kuramını Yeniden Düşünmek’ çalışmaları yararlanılan önemli kaynaklar olmuştur.

1. KÜRESELLEŞMENİN KURAMSAL ÇERÇEVESİ

Küreselleşme süreci 1980'lerden itibaren dünyayı hemen her alanda etkilemeye başlamıştır. Bu etki köklü değişimlerin yaşanmasını sağlamıştır. 15. yüzyıldan itibaren Batı'da ve Batı-dışında modernizmin felsefesi, siyaseti, ekonomisi, hukuku ile şekillenen dünya, 20.yüzyılın son çeyreğinden itibaren 'olan' la ilgili olarak yapılan sorgulamalardan yararlanarak, modernizmi hemen her alanda eleştirip, sonrasına dair 'yeni' yaklaşımlara yerini bırakmıştır. Modern dünyanın simgesi durumundaki ulus-devletlerin içerde ve dışarıda yaşadıkları egemenlik krizi, ulus-üstü ve ulus-altı oluşumları gündeme getirmiş, milliyetçi yaklaşımların yerini küresel vatandaşlık söylemleri almıştır. Bu dönem, 19. yüzyılda altın çağını yaşayan ulus-devletlerin kuruluşundan itibaren kendi içinde taşıdığı sorunların kontrol edilemez bir biçimde ortaya çıkması içeride ve dışarıda ulus-devletler açısından bir güven problemini beraberinde getirmiştir.

Ulus-devletin yeni dönemde ortaya çıkan ihtiyaçları karşılamakta zorlanması ve dolayısıyla varlığının tartışmaya açılması ulus-devletleri merkezine koyan uluslararası ilişkiler alanında da önemli değişimlerin yaşanmasına neden olmuştur. 1648'deki Westphalya Antlaşması'yla Avrupalı Devletler arasında oluşturulan uluslararası sistemin siyaset ve güvenlik merkezli algılayışının yerini kapsamı genişletilmiş, çok yönlü bir uluslararası ilişkilerin alması ve ulus-devletlerin etki alanını sınırlandıran yeni aktörlerin ortaya çıkması uluslararası ilişkilerin alanını genişletmiş ve küresel ağlarla derinleştirmiştir.

Modernizmin kaynağının Batı olmasına karşın, hareket alanının dünyanın tamamı olması, Batı-dışı toplumların siyasi bir model olarak özellikle 20. yüzyılda ulus-devlet yapılanmasını kendi toplumlarında uygulamaları sonucunu doğurmuştur. 1960'lara kadar Batı devletlerinin kontrol alanından çıkıp, bağımsızlıklarını kazanan bu toplumların, ulus-devlet modeli ile kendilerine vaat edilen gelişmiş ve sanayileşmiş ülkeler aşamasına gelememeleri, pek çok ekonomik, siyasi ve sosyal problemle karşılaşmaları bu toplumlarda bir hayal kırıklığı yaratmıştır. 1980'lerden

itibaren merkez kaynaklı modernizm-sonrası küresel hareketin ulus-devletin meşruiyetini tartışmaya açması, kendilerini toparlamak konusunda sorunlarla karşı karşıya olan Batı-dışı ulus-devletleri de etkilemiş ve ulus-devlet modeli bu toplumlarda daha çok, küresel rüzgarlardan vatandaşlarını koruma konusunda yetersiz kalması nedeniyle meşruiyet krizi yaşamaya başlamıştır.

1.1. Küreselleşmenin Ulus-Devlet Yapılanmasına Etkileri

1.1.1. Ulus-Devletin Ortaya Çıkışı-Ulus-Devletin Tarihsel Serüveni

Ulus –devletin ortaya çıkışı, modern egemenliğin¹ ortaya çıkışıyla paralellik gösterir. Modern egemenlik 15. yüzyıl Avrupa’sını kendine kaynak olarak alırken, arka planında köklü bir ekonomik değişim yatmaktadır. Feodal dönemin toprak merkezli yapısından, gittikçe ticaret ilişkilerinin önemli ve belirleyici hale geldiği bir dünyaya geçiş, Avrupa’ya beraberinde siyasi değişimleri de getirmiştir.

Yeni dönemin ihtiyaç duyduğu merkezi iktidar önceleri dinsel kurumlarla ilişkisini kesmiş monarşilerle sağlanmaya çalışılmış; ancak mevcut değişimin yeni dönemin ihtiyaçlarına tam olarak cevap verememesi ulus-devlet modelinin yavaş yavaş tartışılmasını ve nihayetinde özellikle 1789 Fransız İhtilali’nden sonra hayata geçmesini sağlamıştır. “19 yüzyıl Avrupa içinde ulusçuluk çağıydı.”²

Özellikle 19. yüzyılın Avrupa için ulusçuluk rüzgarlarının estiği bir dönem olması, ulus-devletlerin daha net olarak ortaya çıkması, ticaret sonucu oluşan sermaye birikiminin, pek çok teknik ve teknolojik, sosyal gelişmeyle de bağlantılı olarak sanayileşmeye dönüşmesiyle yakından bağlantılıdır.

¹ Negri ve Hardt’ın ‘modern egemenlik’ tanımı; kapitalist üretim süreçleri ve ulus-devlet merkezli siyasi yapılanmayı, bu çerçevede oluşturulan merkez-çevre ilişkilerini ve modernizm ideolojisini kapsamaktadır.

² I. WALLERSTEIN, *Jeopolitik ve Jeokültür*, Çev. Mustafa Özel, 195.

Modern dünya sistem³ kendini Avrupa içinde ve dışında 15. yüzyıldan itibaren inşa etmeye başladı. 1450 ile 1650 arası bu sistemin yaratılma aşamasıdır.⁴ Yaratılma aşamasında Avrupa'nın kendi içinde ve kendi dışıyla yaptığı ticaret belirleyici olmuştur. Modern dünyanın siyasi değerlerini en başta İtalya'nın benimsemeye başlamış olması ticaretin; yani parasal ilişkilerin modern dünyanın arka planını oluşturduğunun da göstergesidir. "Kendi dışındaki ülkelerin haklarını tanıyan ve diplomatlara güvenli giriş-çıkış imkanı tanıyan modern diplomasi, Rönesans İtalya'sının icadıydı."⁵ İtalya'nın bu dönem coğrafi keşiflerin başladığı, yeni dünyaların keşfedildiği bir süreçte, ticari anlamda merkez konumunda olduğu görülmektedir. Batı Avrupa'yı uzun bir dönem boyunca etkisi altına alan Feodalite döneminde, içe kapalı duran bu coğrafyanın, dünyayla ilişkisinin devam etmesi ve dolayısıyla biraz olsun soluk alması daha çok güney üzerinden sağlanmıştır.

Siyasi ve ekonomik güç olmanın toprak sahipliği ile ilişkili olduğu, serf-senyör ilişkisinin toplumsal hiyerarşiyi oluşturduğu, yüksek kale duvarlarının ardında, dünyaya kapalı, daha çok içe dönük yaşanan feodal dönem, Batı Avrupa'nın birlik olmaktan uzak olduğu, varlığını küçük parçalara ayrılarak devam ettirdiği bir dönem olmuştur. Bu dönemde, devletlerin küçük ve etkisiz bürokrasileri, çok iyi kontrol etmedikleri silahlı kuvvetleri ve uğraşılması gereken her türden güçlü yerel otoriteleri ve örtüşen nüfus alanları vardır.⁶ Batı Avrupa'nın içe kapalı ve dağınık bir siyasi yapılanmadan, tekrar 'dışarı' ile ilişkili bir yapıya dönüşmesi, güneyde yaşanan ticari ve kültürel gelişmelerle etkileşmesiyle yakından bağlantılıdır. Modern diplomasi, Avrupa çapında ancak on altıncı yüzyılda yaygınlaşmıştır.⁷ Feodal dönemin geride kalmaya başlamasıyla beraber Avrupa'da modern dünya sistem inşa edilmeye başlanmıştır. "Milli- devletlerin oluşumu, feodal yapının çözülmesiyle ortaya çıktı."⁸

³ Wallerstein'e göre; kapitalist dünya-ekonominin, dünyada oluşturduğu siyasi egemenliktir.

⁴ I. WALLERSTEIN, *Bildiğimiz Dünyanın Sonu*, Çev. Tuncay Birkan, 70.

⁵ A.g.k., 73.

⁶ A.g.k., 72.

⁷ A.g.k., 73.

⁸ Jürgen HABERMAS, *Küreselleşme ve Milli Devletlerin Akıbeti*, Çev. Medeni Beyaztaş, 8.

Bu dönemde Batı Avrupa’da modern dünya sistemin içinde yerini alma monarşilerle sağlanmaya çalışılmıştır.

“Feodalizmin dönemin düzenlemelerinin yerini, kara hudutlarıyla çevrelenmiş bir hükümrân devletler sistemi aldı, idari bakımdan merkezileşmiş ve mevcut cebir araçlarının tam bir tekeline sahip devletler.”⁹

Merkezileşmiş yapıların Avrupa’da oluşturulmaya çalışılması, bu coğrafyada pek çok savaşın yaşanmasını sağlamıştır.

“Gayet beklenebileceği gibi, bu faaliyetler on altıncı ve on yedinci yüzyıl Avrupa devletlerinin enerjilerinin çoğu kısmını yuttu ve bu dönem boyunca yaygın direniş ve iç savaşları başlattı.”¹⁰

İktidarın merkezileşmesi, birliğin sağlanması ihtiyacı krallarla sağlanmaya çalışılırken, bu konuda tam bir başarı da sağlanamamıştır. “Monarkların keyfilikleri nisbi iktidarsızlıklarının aynasıydı.”¹¹

Yaşanan egemenlik krizleri Avrupa düşüncesinin bu konuda kafa yormaya başlamasını sağlamış ve feodal dönemin dağınıklığından farklı olarak devletleşme; yani merkezileşme üzerinde durulan temel mesele olmuştur. 16. yüzyıl Fransa’ında yaşamış Jean Bodin’in egemenlik konusunda vermiş olduğu eserler ulusal egemenlik kavramına giden yolun başını oluşturmuştur.

Her geçen dönem ticari ilişkilerin yayılması ve yoğunlaşması, modern dünya sistemin içine dünyanın Batı-dışının da dahil edilmesiyle beraber sermaye sahiplerinin daha da güçlendikleri görülür.

“Bu dönemde modern dünya sistemi aslen Avrupa’nın çoğu kısmını, bir de Amerika kıtalarının bazı parçalarını içermeye başlamıştı.”¹²

⁹ Bkz. (1) WALLERSTEIN, 192.

¹⁰ Bkz. (1) WALLERSTEIN, 193.

¹¹ Bkz. (2) WALLERSTEIN, 73.

¹² Bkz. (2) WALLERSTEIN, 70.

Devletleşerek merkezileşmenin, yeni ilişkiler ağında daha fazla yer alabilmek için gerekli olduğu bu dönemde sadece siyaseten merkezileşmek değil, siyasi yapının üzerinde şekillendiği unsurların belirlenmesi de gerekiyordu. Bodin'den sonra on yedinci ve on sekizinci yüzyıl Avrupa'sında eş zamanlı olarak egemenlik temasına merkezi bir rol atfeden ve ulusal egemenlik kavramını öngören iki düşünce okulu gelişmiştir.¹³ Bu okullarda düşünülen konular arasında ulus, uluslaşmak, ulus-devlet gibi konular da dahil edilmiştir.

Siyasi alanda merkezileşmenin sağlam temellere oturtulması arayışları, merkezi bir kimliğin yaratılması çalışmalarını da beraberinde getirmiştir.

“Söz konusu kimlik, kan ilişkilerinin biyolojik bir sürekliliği, toprağın uzamsal bir sürekliliği ve dilsel bir ortaklık temelinde kurulmuş kültürel, birleştirici bir kimlikti.”¹⁴

Ortak ırksal kökenden gelmek, ortak bir dili kullanmak, ortak kültürel değerler sahip olmak ulus olabilmenin asli koşulları olarak ele alınmıştır. Modern dünya sistem içerisinde yaratılan kimlik artık toplumsal ve tarihsel farklılıkların kararlılığı olarak değil, bir kökensel birliğin ürünü olarak kavranmıştır.¹⁵

Ulus kavramının ayakta tutansa halk kavramı olmuştur. Halkla kastedilen, bir birlik ruhudur. Halk bir çokluğu ya da çoğunluğu değil, birliği ve aynılığı dile getiren bir içerikle ele alındı. Halk kendi içinde özdeş ve homojendir; yani çokluk değildir.¹⁶ Halkın kendi tanımı içinde bir olmayı barındırması, ortak irade üzerinden tanımlanan ulusun daha da pekiştirilmesini sağlamıştır. Ulus olmak aslında sonradan yaratılan bir ortaklık olmasına rağmen, Avrupa'da bu ortak kimliğin yaratılmasını sağlayacak özgül koşullar da hali hazırda vardı. Wallerstein buna nisbi kültürel homojenlik demektedir.

¹³ M. HARDT-A.NEGRI, *İmparatorluk*, Çev. Abdullah Yılmaz, 119.

¹⁴ A.g.k., 116.

¹⁵ Fuat KEYMAN, *Küreselleşme, Devlet, Kimlik/Farklılık: Uluslar arası İlişkiler Kuramını Yeniden Düşünmek*, Çev. Simten Coşar, 121.

¹⁶ Bkz. (11), HARDT-NEGRI, 124.

“Bu homojenlik dil, aile, hukuk, din, iktisat ve siyaset uygulamalarının ciddi ölçüde birbirine yakın olmasıyla temayüz ediyordu.”¹⁷

Ortaklıkların yaratılmasında karşılaşılan güçlükler de güç kullanarak aşılmaya çalışılmıştır. Devletler, sorunsallaştırılmayan, bir birlik, varlığı, sınırları, tanımlayıcı yapıları, bölgeleri, meşruiyetleri, çıkarları ve kendine dönük karar alma kapasiteleri verili olarak alınabilecek bir varlık olarak tanımlanmıştır.¹⁸ Bir anlamda modern egemenliğin ihtiyaç duyduğu siyasi erk, ulus kimliği üzerinden kurulmuş ve hayata geçirilmiştir.

On beşinci yüzyılla on dokuzuncu yüzyıl arasında modern dünya sistemin Asya, Afrika, Amerika gibi kıtaları da belli oranlarda içine alarak genişlemesi, bu sistemin olduğu alan olan Batı’da hem devletlerin hem de devletler arası ilişkilerin yeniden şekillenmesini sağlamıştır.

“Bu devletler, devletleri birbirine bağlayan devletler arası sisteme dayanarak birbiriyle ilişki kuruyor, onun tarafından sınırlanıyor ve hatta hükmi ve manevi varoluşlarını tanımlıyorlardı.”¹⁹

Modern devletlerin ve diplomasinin serpilmesine etki eden en önemli gelişme Otuz Yıl Savaşlarının ardından imzalanan Westphalya Antlaşması olmuştur.

“Bu antlaşmayla modern dünya sistemin ana bir vechesi ulus-devletin, siyasi bir biçim olmaya doğru temayülü olmuştur.”²⁰

Böylece ulus-devletler, devletlerarası sistemde merkezi bir yer edinmeye başlamışlardır. Uluslaşma, bağımsız devletlerin oluşturulma çabaları karşılığını 1789 Fransız İhtilali ile bulmuş, ihtilal sırasında ve sonrasında ulusa, ulusun egemenliğine sürekli olarak vurgu yapılmıştır.

¹⁷ Bkz. (1), WALLERSTEIN, 193.

¹⁸ Bkz. (13), KEYMAN, 81.

¹⁹ Bkz. (1), WALLERSTEIN, 192.

²⁰ Bkz. (1), WALLERSTEIN, 188.

“1789’den sonra devlet otoritesinin hükümdarın şahsında tecessüm ettiği yolundaki mutlakçı görüşün yerini, egemenliğin ulusu meydana getiren insanlarda bulunduğu görüşü almıştır.”²¹

İhtilal sadece Fransa’yı etkisi altına almamış, o zamana kadar bağımsız bir merkezi devlet yapılanması oluşturmaya çalışan Avrupalı ahali de bunu ulus-devlet modeli ile daha somut bir şekilde hayata geçirmeye başlamıştır. “Nihayet 18. ve 19. yüzyıl başları arasında ulusal egemenlik kavramı en gelişkin haliyle ortaya çıktı.”²² Özellikle 19. yüzyıl boyuca ihtilalden sonra daha belirgin bir şekilde esmeye başlayan ulusalcılık rüzgarları fırtınaya dönüşmüştür. İhtilal 15. yüzyıldan beri Avrupa’da yaşanan ve söylenenlerin tarihteki karşılığı olmuştur.

Ulus-devletler, modern dünya sistemin kendi varlığını devam ettirmesini sağlamaya en uygun siyasi yapılanmalar olarak Avrupa’da 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında hızla yayılmıştır. Milliyetçilik rüzgarları Prusya ve Osmanlı İmparatorluklarını parçalarken, küçük toprak parçalarının kendisi pek çok ulus-devletin oluşmasını sağlamıştır. Özellikle 20. yüzyılda ulus-devletlerin sadece Avrupa içinde değil, tüm dünyada modern dünya sistemin devamlılığı ve korunması adına yayılması söz konusu olmuştur. Böylece modern toplum, ulus-devleti olan kapitalist toplumdur önermesi hayata geçmiştir.²³

1.1.2. Ulus-Devletlerin İşlevleri

Modern egemenliğin siyasi yapı taşı olarak duran ulus-devletler daha önceki siyasi yapılarla karşılaştırıldığında yapısal ve işlevsel olarak bazı farklılıklara sahiptir. “Modern devlet kendine özgü bir yaratıktır.”²⁴ Ulus-devlet kendinden önceki dönemlerde Avrupa’da ve dünyanın diğer coğrafyalarında oluşmuş derebeylikler ya da imparatorluklar gibi, bir egemenlik iddiasına sahiptir ve bu egemenlik kendini, hem içe hem de dışarıya yönelik inşa etmiştir.

²¹ Bkz. (1), WALLERSTEIN, 194.

²² Bkz. (11), HARDT-NEGRI, 122.

²³ Bkz. (13), KEYMAN, 79.

²⁴ Bkz. (2), WALLERSTEIN, 71.

“Ulus-devletin içe yönelik egemenlik iddiası devletin kendi sınırları içerisinde akıllıca gördüğü her türlü politikayı izleyebileceği, zorunlu gördüğü her türlü politikayı izleyebileceği ve bunu, devletin içindeki hiçbir birey, grup ya da alt devlet yapısına yasalara uymayı reddetme hakkı tanımaksızın yapabileceği iddiasıdır.”²⁵

Ulus-devletin bu egemenlik iddiası içeriye; yani gücünü aldığı ulusuna verdiği mesajdır. Bu mesaj ulus-devlet egemenliğinin, içeriye hemen her alanda şekillendirme yetkisini onun eline vermektedir. Bu yetki daha önceki siyasi yapılanmalardan farklı olarak ucu bucağı olmayan, sınırsız bir yetki değildir. Devletin içeriye yönelik egemenlik iddiası kendini toplumun hemen her alanında yasalarla ya da mevcut uygulamalarla belli ederken, kendi siyasi gücünü dayandığı ulusa da bazı güvenceler vermiştir. Bu güvencelerin temelinde can ve mal güvenliği vardır. Devlet bu garantiyi verirken kendinin de bu konularda ‘keyfi’ davranmayacağı garantisini ulusuna vermiştir. Hiçbir tek devlet veya herhangi bir devleti kontrol eden grup, sınırları dahilindeki ilişkileri keyfine göre dönüştürmede tamamen serbest olmamıştır.²⁶

Ulus-devlet vatandaşlarına toplumsal işlevi gereği can ve mal güvenliği garantisi verip, her vatandaşını diğer vatandaşlarından ve kendi olası keyfiliğinden koruma güvencesi verirken, içerideki olası tehlikeleri bertaraf etme işlevini yerine getirmiştir. İçeriden kaynaklanan herhangi bir problem yaşamama isteği nedeniyle ulus-devletin yüklendiği işlevlerden biri de ulus bütünlüğünü koruma işlevi olmuştur.²⁷ Devlet daha çok ulusal birlik temelinde karşılaşılabilecek problemleri çözmede bu işlevin yüklediklerini yerine getirme hakkına sahiptir. Bunun yanında ulus-devlet dışarıdan gelebilecek herhangi bir tehlikeye karşı da ulusal güvenlik bağlamında sorumluluklar yüklenmiştir.

Ulus-devlet güvenlikle ilişkili bu işlevleri yanında eğitim, araştırma, geliştirme, sağlık alanlarında düzenin devamlılığı adına işlevler yüklenmiştir. Bu

²⁵ Bkz. (2), WALLERSTEIN, 72.

²⁶ Bkz. (1), WALLERSTEIN, 188.

²⁷ Gülten KAZGAN, *Küreselleşme ve Ulus-Devlet: Yeni Ekonomik Düzen*, 251.

alanlarda sorumluluklarını ne kadar yerine getirdiği tartışılır olsa da ulus-devletin ekonomi alanında yüklendiği sorumluluklar, mevcut toplumsal düzenin devamlılığında daha önemli olarak algılanmışlardır.

Devletin içeriye yönelik egemenlik iddiası, onun modern egemenliğin devamlılığını sağlayabilmesinin koşullarını yerine getirici olan, yukarıda sayılan işlevlerinden bağımsız değildir. Bir anlamda ‘mevcut düzenin devamlılığı’ ulus-devletin sahip olduğu işlevleri aracılığıyla sağlanır. Bu işlevler ulus-devletin elinde bulundurduğu meşru ve merkezi güç aracılığıyla yerine getirilir.

Ulus-devletin özellikle mal güvenliği ve ekonomi alanında yüklendiği işlevler, onu daha kolay çözümlemenin ipuçlarını kendi içinde taşımaktadır. Mal güvenliği ve ekonomi alanında yüklenilen bu işlevlerin, ulus-devletleşme sürecinin 1789’dan sonra özellikle ‘üçüncü zümre’nin etki alanına daha fazla girmesiyle yakından bağlantısı vardır. Burada işin temeline mülkiyet haklarını güvence altına almaya yönelik, her yerde rastlanan talebe gelmiş oluyoruz. Eğer elinizde tutamayacaksanız sermaye biriktirmenin anlamı yoktur.’²⁸ Sanayi Devrimi’nin kendini daha çok kapitalist üretim ilişkileri içinde şekillendirmesi ulus-devletlerin işlevlerinin de bu üretim biçimlerine uygunluk göstermelerini sağlamıştır. Mal güvenliği işlevi ile ulus-devletler hırsızlık karşıtı güvenlik rolünü üzerlerine almışlardır. Buna genel olarak devletin polis işlevi adı verilmektedir.

Devletin verdiği tek güvence vatandaşlarını hırsızlıklara karşı korumak olmamıştır. Müsaderenin ortadan kaldırılması, devletin kendi sınırları ile ilgili olarak girişimcilere verdiği bir garantidir aslında. Ulus-devlet yapılanması ile müsaderenin gayri meşruluğunu mülkiyet haklarının yanı sıra bir de ‘hukukun üstünlüğünü’ tesis ederek kurumsallaştırmak söz konusu olmuştur.²⁹

Bunun yanında belki de ulus-devletin en önemli işlevi, liberal yaklaşımlarla özdeşleşmiş, modern egemenliğin ekonomik ayağında serbest piyasanın

²⁸ Bkz. (2), WALLERSTEIN, 74.

²⁹ Bkz. (2), WALLERSTEIN, 74.

devamlılığını sağlamak olmuştur. Adam Smith'in 'bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler' sözünden farklı olarak modern dünya sistem iç ve dış ekonomik ilişkilerde ulus-devletin hamiliğine her zaman ihtiyaç duymuştur. Tekelleşmeleri engelleme, rekabet ortamının devamlılığını sağlama işlevleri ile piyasanın devamlılığını sağlayan ulus-devletler bunların yanında kendi ulusal piyasaları içinde çok önemli alıcılar olmuşlardır.³⁰

Ulus-devletler daha önceki egemenlik biçimlerinden farklı olarak, karşılıklı bir sözleşmeyle ulusuna bazı garantiler verirken, devletlerin işlevlerinin yerine getirilmesini sağlayan iç egemenlik iddiası daha önceki dünya egemenlik sistemlerinden farklı olarak, her bir devletin bu konularda birbirlerini tanımalarını getirmiştir.

Modern egemenliğin vücut bulduğu ulus-devletler toplumun her alanını, bu egemenliğin devamlılığı amacı ile paralel olarak şekillendirmeye, yukarıda sayılan her bir işlevin birbirini bütünlemesi ile ulaşmaya çalışmışlardır.

1.1.3. Ulus-Devlet Eleştirisinin Küreselleşme Sürecine Kadar Kısa Tarihçesi

Bir önceki bölümde, 15. yüzyıldan itibaren gelişim aşamaları ele alınan ulus-devletlerin özellikle 19. yüzyılda uluslaşma rüzgarlarıyla Avrupa'yı ve ardından da 20. yüzyıl boyunca da tüm dünyayı etkisi altına alma serüveni ele alınmıştı.

Ulus-devletlerin, Avrupa'da en başından itibaren serbest piyasa ekonomisini, liberal bir devlet yapılanmasını temsil ettiği görülmektedir. Özellikle ulus-devletin 1789'dan sonra 3. sınıfı ulusun temsilcisi haline getirmesi, vaat edilen 'eşitlik, özgürlük ve kardeşlik' söylemlerinin de çoğunluk açısından boşa çıkması anlamına gelmiştir. Bu nedenle 19. yüzyıl bir yandan uluslaşma rüzgarlarının estiği bir

³⁰ Bkz. (2), WALLERSTEIN, 77.

dönemken, diğer yandan da ‘varolan’ pek çok muhalif yapı tarafından eleştiriye tabi tutulmuştur. Modernizmi bir bütün mahkum eden anarşistlerin yanında, modern geleneği reddetmemekle beraber, olanı sınıfsal yapısından dolayı eleştiriye tabi tutan sosyalist bir gelenek söz konusu olmuştur. Ulus-devletin, toplumsal alanda üretici güç proleterya sınıfı olmasına rağmen, burjuva sınıfının çıkarlarını temsil eden bir üst yapılanma olduğunu söyleyen bu hareket, özellikle sanayi devrimiyle yaratılan yeni düzenin Avrupa içinden bir eleştirisi olarak da ele alınabilir. Yirminci yüzyılın ilk yıllarında da sınıfsal temelli tepkileri içeriye meşgul etmiştir. Ulus-devletin ve içeride temsil ettiklerinin ilk krizi olarak değerlendirilebilecek bu dönem, genel oy hakkı, refah devletinin başlaması, birleştirici bir milliyetçilik gibi gelişmelerle ortadan kaldırılmış ve ilk kriz böylece toplumsal olarak atlatılmıştır; ancak sistemin kendisine yöneltilen eleştiriler devam etmiştir. Yirminci yüzyılın başlarında, Almanya’da oluşturulan Frankfurt Okulu, bir bütün ikici mantığıyla modernizmi, onu besleyen Aydınlanma düşüncesini, ilerlemeci akli mahkum etmiştir.

İçeride tanınan haklarla beraber Avrupa kendi içinde bir görece huzur dönemine kavuşmuşken özellikle 1929 ekonomik bunalımıyla Avrupa’da planlı bir ekonomiye geçildiği görülmektedir. Bir anlamda kriz dönemi devletin ekonomiye hakimiyeti ile atlatılmıştır. Bu durum, 1917 yılında kurulan Sovyetler Birliği’nin dünyada yarattığı ekonomik ve siyasi etkiye karşı alınan 3’lü önlemleri de pekiştirme görevi görmüş ve sosyal devlet anlayışı içeride bu dönem şekillenmiştir. Böylece içeriden varolana karşı yükselen seslerin de önü alınmıştır.

Eleştirel gelenek açısından 2. Dünya Savaşı’yla Avrupa’nın kendi içinde derin yaralar alması söz konusu olmuş ve bu dönem bir bunalımlar çağı olarak görülmüştür. Örneğin, 2. Dünya Savaşı’nda Avrupa’nın göbeğinde ve herkesin gözü önünde Almanya’nın ulusun ana değerlerinden biri olan ırkçı milliyetçiliğe dayanarak Yahudilere yaşattığı trajedi ve bu trajediye uygarlığın son aşaması olarak görülen Batı’nın kendi içinden gelen etkili bir itirazın yaşanmaması, modernizmin kendi üzerinden yarattığı ‘mutlak iyi, doğru ve güzel’ olarak kodladığı modern değerlerinin de derinden yara almasını sağlamıştır.

Tüm bu sorgulama ve eleştirilere karşın, özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası süreçte ulus-devletin savaş sonrası koşullarda Batı'da bir krizle karşılaşmadığı görülmektedir. Bu 'görece huzur' dönemini 'mitolojik bir altınçağ' olarak nitelendiren tarihçiler vardır. Bu nitelendirmenin nedenleri arasında sosyal devlet anlayışının genişleyerek varlığını devam ettirmesinin etkileri de vardır.³¹

Sistemin 19. yüzyıldan sonra içerideki eleştirilerden kaynaklanan en önemli ikinci krizi ise 1968 Hareketleriyle olmuştur. 1968 Hareketlerini dünya sisteminde bir devrim olarak nitelendiren düşünürler vardır. 19. yüzyıldaki devrim anlayışından farklı duran bu devrim, esasında temsil ettikleriyle bir zihniyet devrimi olarak da ele alınabilir. Modernizmin değerleri ve kalıpları 1968 Hareketlerinden sonra dünyada şiddetli bir biçimde eleştirilmiştir.

1.1.4. Küreselleşme Süreciyle Beraber Ulus-Devlet Eleştirisi

Küreselleşme 70'lerin sonunda dünyayı şekillendiren bir sürecin adıdır. Küreselleşmenin boyutları; ekonomik, teknolojik, siyasal alanları kapsamakla beraber; küresel, bölgesel, ulusal ve bireysel olmak üzere pek çok düzeyde hayatı etkilemektedir.

Küreselleşmenin etkilediği alanlardan biri de ulus-devlet yapılanmasıdır. Ulus-devletin çıkış koşullarının ele alındığı bölümde, bu siyasi yapılanmanın varolan sistemin özellikle her bir ulus içinde devamını sağlama işlevini yüklenen siyasi bir yapılanma olduğu vurgulanmıştı. Küreselleşme süreciyle beraber, ulus-devletin ele alınış biçiminin ve bu konuda söylenenlerin de mevcut sistemde yaşanan bir dizi değişimden bağımsız olmadığını söylemek yanlış olmaz. Küreselleşme süreci ulus-devletlerin kendi sınırları içinde yüklendiği pek çok işlevi ya yetersiz ya da gereksiz kılmıştır.

³¹ Bkz. (25), KAZGAN, 31.

Sermayenin ulusal ve uluslararası alanda rahatça gezmek istemesi, önüne çeşitli engeller koyan ulus-devletin ekonomik alanda sınırlandırılması talebini de beraberinde getirmiştir. Devletin ulusal sınırlar içinde ekonomiden elini eteğini çekmesi gerektiğini savunan liberalizm, küresel süreçlerle beraber neo-liberalizmle aynı şeyi daha kapsamlı bir şekilde istemeye başlamıştır. Liberalizmde olduğu gibi serbest piyasa koşullarının zorunlu olduğunu savunan yeni ekonomi politikaları, tüm dünya piyasasının açık ve tek bir bütün olmasıyla bunun yerine getirilmiş olacağını söylemiştir. Bunun sağlanabilmesi ise ulus-devletlerin piyasaya müdahale yetkilerinin ortadan kalkmasıyla yakından bağlantılıdır. Bu politikaların doğal uzantısı ise özelleştirme politikaları olmuştur.³² 1980'lerin başında imzalanan Washigton Uzlaşması, ardından gelen çeşitli uluslararası antlaşmalarla devletin kendi sınırları içinde ulusal piyasaya müdahalede bulunma olanakları, ulusal pazarı koruma, yerel girişimciye öncelik verme, ekonomiyi yerel ihtiyaçlar karşısında güçlendirme işlevleri sınırlandırılmıştır.

“Siyasal otoritenin formal alanıyla ekonomik üretim değişim, ve dağıtım sistemleri arasında giderek artan boşluk, ulus-devletin artan gücünü ve etkinlik alanını sınırlayıcı ve küçültücü yapıdadır.”³³

Bir anlamda uluslararası ekonomik sistem uluslarüstü bir özellik kazanmıştır. Ulusların dünya piyasasını belirlediği bir süreçten, dünyadaki ekonomik dengelerin her bir ulusal piyasayı etkilediği bir döneme girilmiştir. Ulus-devlet yetkilerini giderek ulusüstü kurumlara devretme durumuyla karşı karşıya kalmıştır. Ulus-devletin ekonomideki işlevlerini kaybetmesi bir anlamda ulusal ekonomi üzerindeki kontrolünü ve özerkliğini kaybetmesi anlamına gelmiştir.

“Üretim ve mübadelenin asli unsurları-para, teknoloji, insanlar ve metalar-ulusal sınırları giderek daha kolay geçiyor; dolayısıyla ulus-devlet bu akışı düzenleme gücünü ve ekonomi üzerindeki otoritesini günden güne yitiriyor.”³⁴

³² Bkz. (25), KAZGAN, 16.

³³ Fuat KEYMAN, *Türkiye ve Radikal Demokrasi, Geç Zamanlarda Siyaset ve Demokratik Yönetim*, 11.

³⁴ Bkz. (11), HARDT-NEGRI, 18.

Ulus-devletin 1970'lerden itibaren en başta ekonomide yetki alanının küçültülmesi gerektiğine dair yaklaşımlar; eğitim, araştırma ve geliştirme, sağlık gibi sosyal alanlarda devlet yatırımlarının artmasını sağlayan 'sosyal devlet' anlayışından da vazgeçilmesine neden olmuştur. Bu durum gelişmekte olan ülkelerde yaşayan insanları daha fazla etkilemiştir.

Bunun yanında devletin vatandaşına verdiği ulusal güvenlik garantisi de her türlü küresel etkinin, ulus-devletlerin çoğunlukla inisiyatifi dışında gelişmesiyle etkisiz kalmıştır. Çevre kirliliği, organize suçlar, salgın hastalıklar gibi meselelerin alanının genişliği ve tek başına çözümünün imkansızlığı ulus-devleti vatandaşları karşısında zor durumda bırakmıştır. Ekonomi, ulusal güvenlik ve diğer sosyal konularda işlevlerini yerine getiremeyen ulus-devlete vatandaşlarının güveni sarsılmıştır.

Ulus-devletin üzerine şekillendiği ve kendi varlığını pekiştirdiği, milliyet ortaklığı üzerinden şekillenen ulusların, yerini küreselleşme süreçleriyle beraber alt kimliklere ve aidiyetlere bırakması ulus-devletin yara aldığı bir diğer konu olmuştur. Milliyetçi yaklaşımlarla yaratılmaya çalışılan ortaklık, küreselleşme sürecinin kendi içindeki yerelleşme potansiyelleriyle önemsizleştirilmiştir. Küresel ve yerel ilişkisiyle bir yandan evrensel olan dünya vatandaşlığı vurgulanırken, diğer yandan da ulusaltı kimlikler ön plana çıkarılmış, ulusal aidiyetler arka plana itilmiştir.

“Kültürel birliğin cephesinde ortaya çıkan çatlama, mezhep, etnik aidiyet, hemşehrilik temellerinde bilinçli biçimde oluşturulmuş ve inşa edilmiş alt kültürlere yaslanan ağların çok daha büyük ihtimaller haline gelmesine yol açmıştır.”³⁵

Özellikle ulusal merkezi yönetimler yerine yerel yönetimlere daha fazla yetki verilmesi fikri ve eğilimi alt kimliklerin ön plana çıkarılması ile yakından bağlantılıdır.

³⁵ Çağlar KEYDER, *İstanbul-Küresel ile Yerel Arasında*, 230.

Tüm bu gelişmeler; ulus-devletin yerine getirmesi gereken işlevleri yerine getirememesi ve yahut işlevlerinden bazılarının artık geçersizleşmesi ulus-devletin iç egemenlik iddialarının küresel öğelerle zedelenmesi anlamına gelir.

“Globalleşen dünyada ulusal güvenlik, ulusal çıkar ve vatandaşlık gibi nosyonların anlam değiştirmesi, devletin karar alma gücünün sınırlanması ve ekonomik ve siyasal düzeylerde devletin bağımsızlığının azalması iç politikanın bitimi, daha doğrusu iç politikanın belirleyici öğelerinden birinin de global dinamikler olması durumunu yaratıyor.”³⁶

Devletin içeride kontrol kabiliyetini ve gücünü yitirmesi toplumun gözünde, tüm bu gelişmeler olumlu ya da olumsuz algılsın, devlete dair bir meşruiyet krizinin yaşanmasını sağlamıştır.

Ulus-devletlerin güçlerini kaybetmesi, bir yandan sistemin bir krizi olarak düşünülebilir; ancak diğer yandan da modern kapitalist sistemin geldiği son aşamada başka modellere ihtiyaç duyulması, sistemin devamlılığı açısından ulus-devletlerin tartışmaya açılmasını zorunlu kılmaktadır.

Kriz bir yanıyla ulus-devletlerin, yeni dünya düzeninin mantığı açısından engelleyici olmaları karşısında rahatsızlık duyanların, hala yeni bir yapılanmayı oluşturmamalarıyla alakalıdır. Bir yandan ulus-devletlerin aşındırılması pahasına küreselleşme ikame ettirilmeye çalışılırken diğer yandan da, yenisinin tam olarak oluşturulamamış olması varolanın kontrolü noktasında ulus-devlet yapılanmasını ayak bağı olarak görenlerin çıkmazı gibi durmaktadır.

“Modernite projesinin krizi ve aynı zamanda bu krizi açacak mekanizmaların ne olacağı üzerinde hem ulusal hem de global ilişkilerde bir konsensüsün, bir toplumsal sözleşmenin olmaması’ bir belirsizlik ve muğlaklık yaratmaktadır.”³⁷

Diğer yandan ulus-devletlerin yeni süreci karşılayacak güçlerinin olmaması küreselleşme rüzgarları karşısında, ekonomik alanlarda savrulan, sosyal devlet

³⁶ Bkz. (31), KEYMAN, 12.

³⁷ Bkz. (33), KEYDER, 2.

güvencesi çatısı altında bulunmayan kişiler açısından bir belirsizlik ve koşullarının gerilemesi anlamına gelmektedir.

Bu iki kriz durumu karşısında hareket alanları içeride sınırlanmış da olsa ulus-devletlerin varlığı hala bir 'güvence' olarak algılanmalarını getirmektedir. Bu nedenle ulus-devletler siyasi anlamda önemli aktörlerden biri olarak varlıklarını devam ettirmektedirler.

Tüm bu tarihsel ve siyasi gelişmeler yanında ulus-devletin daha önceki eleştiri geleneklerinden beslenerek mahkum edilmesi söz konusudur. Bu dönem eleştiriler pek çok farklı taraftan gelmiştir. Feministler modernizmin ve ulus devletin ataerkil düşüncenin somutlanması olduğunu söylerken, eşcinseller heteroseksist³⁸ ve homofobik buldukları düzenin kendilerine bu nedenlerle pek çok konuda ayrımcılık yaptığını belirtmiştir. 68 ruhundan beslenen yeni sol küreselleşmeyi kapitalizmin son aşaması olarak adlandırıp, esasında ekonomik anlamda söz konusu olanın bir sömürden ibaret olduğunu bildirmişlerdir.

Genel olarak modernizmin, Aydınlanma düşüncesinin, sorgulamalarının bu dönemde de varlıklarını korumaları ve eleştirilerini derinleştirmeleri söz konusu olmuştur. Ulus-devletlerin ikici mantıklarıyla en başından itibaren pek çok krizi kendi içinde taşıdığı saptaması yapılmış ve temelindeki birlik fikriyle farklılıkları emici ya da yok sayıcı bir kodlamalarının olduğu söylenmiştir.

Modernizm üzerinden yapılan eleştiriler daha çok post-modern bir söylem aracılığıyla yapılmıştır. Post-modernist teori modern egemenlik geleneğine karşı bir meydan okumadır.

³⁸ Heteroseksüel yönelimi norm olarak kabul edip, bu yönelim dışındaki yönelimleri anormal ya da norm dışı kabul eden ideoloji.

‘Bu çeşit teorik çıkışlar modern tahakküm, dışlama ve hakimiyetin merkezi mantığı -hem farklılığın çokluğunu ikili zıtlara havale eden hem de bu farklılıkları sonunda birlikçi bir düzene hapseden bir mantık- olarak diyalektiğe bir meydan okuyuşta birleşir.’³⁹

Post-modern düşünce dile getirdikleri anlamında her bir kimliğin olanı çözümlemesi noktasında bir imkan sağlamaktadır. Esasında post-modern yaklaşım kendilerini muhalif olarak tanımlayanların kendi durumlarını gözden geçirmeleri şansını da onlara vermiştir. Özellikle ulusal aidiyetler dışında kendilerini ifade eden pek çok muhalif yapı ulus-devletin ikici mantığını resmi iktidar alanı dışına da taşımış, bir anlamda kendi ezilme biçimlerini ve nedenlerini açıklamışlardır.

1789 Fransız İhtilalinden sonra modern egemenliğin kendini içeride ulus-devletle inşa ettiği dönemin değişimlere uğraması ile gündeme gelen küreselleşme, varlığının devamlılığı adına ulus-devletten farklı siyasi yapılanmalara ihtiyaç duymaktadır. Bu yapılanmaların ne olacağına dair net bir cevap olmasa da tarihi akış ulusüstü yapılara işaret etmektedir. “Ne var ki ulus-devlet egemenliğinin gerilemesi genelde egemenliğin gerilemekte olduğu anlamına gelmez.”⁴⁰

Kendi içinde vaat ettiği ‘eşitlik, özgürlük, kardeşlik’ şiarı geriye bakıldığında ne ulus-devletin doğduğu topraklarda ne de Batı-dışı toplumlarda sağlanabilmiştir. Siyaset sahnesinin en mühim kolektif aktörleri konumunda olan ulus-devletler daha uzunca bir süre varlıklarını koruyacaklardır.

1.2. Küreselleşme Süreciyle Uluslararası Alanın Yeniden Yapılanması

1.2.1. Uluslararası İlişkilerin Doğuşu

Uluslararası ilişkilerin oluşturulması ve hayata geçmesi modern egemenlik süreciyle yakından bağlantılıdır. Uluslararası ilişkiler alanı, ulus-devletlerin

³⁹ Bkz. (11), HARDT-NEGRI, 159.

⁴⁰ Bkz. (11), HARDT-NEGRI, 18.

birbirleriyle münasebetlerinin düzenlendiği alandır. Bu alanda devletler başat bir rol üstlenmişlerdir.

“Devlet, çıkarları, erki, kararları, pratikleri ve diğer devletlerle etkileşimleri özerk bir alan olarak uluslar arası siyasetin kapsamını ve içeriğini tanımlayan ve tüketen asıl edimci olarak görülür.”⁴¹

Dolayısıyla uluslararası ilişkilerin doğuşu, ulusların doğuş serüvenleriyle paralellik gösterir. Avrupa’da kurulmaya başlanan ulus-devletlerin devamlılığı sadece içeride varlığını güvenli bir biçimde sürdürmesi; yani içeriye vaat ettiği egemenliğin yerine gelmesi ile oluşamazdı. Dışarıyla ilişkileri de kendi varlığını devam ettirmek adına oluşturmak gerekmiştir. Uluslararası ilişkiler alanı, ulus-devletle kendini içeride toparlamaya uğraşan modern egemenliğin, kendi devamlılığı açısından kendi dışını ve kendi dışındakilerle ilişkisini de tanımlaması anlamına gelmektedir.

Rönesans İtalya’sında yabancı devletlere bazı güvenceler vererek ‘ben buradayım’ demeye başlayan modern diplomasi uluslararası dünya sisteminin de habercisi konumundadır. “1648’deki Westphalya Antlaşması’yla asgari ölçüde kurumsallaşmış bir devletlerarası sistem kurulana kadar bir yüzyıldan fazla zaman geçmesi gerekti.”⁴² Bu tarihle beraber ulus-devletler Avrupa’daki uluslararası düzenin siyasi birimi haline gelmişlerdir. Bu antlaşmayla devletlerarası sistem kutsanmıştır.⁴³

Uluslararası alanı anlayabilmek için ulus-devletlerin dış egemenlik iddialarını göz önünde bulundurmak gerekir. Ulus-devletin dışa dönük egemenlik iddiası başka herhangi bir devletin söz konusu devletin sınırları içinde dolaylı ya da dolaysız hiçbir otorite uygulama hakkına sahip olmadığı, çünkü böyle bir girişimin söz konusu devletin egemenliğini ihlal etmek olduğu savıdır.⁴⁴ Ulus-devletler, bağımsızlıklarını ve olması gereken ilişkilerini karşılıklı olarak birbirlerine verdikleri bazı garantilerle

⁴¹ Bkz. (13), KEYMAN, 79.

⁴² Bkz. (2), WALLERSTEIN, 71.

⁴³ Bkz. (1), WALLERSTEIN, 188.

⁴⁴ Bkz. (2), WALLERSTEIN, 72.

sağlarlar. Bir anlamda ulus-devletler üzerinden tanımlanan uluslararası ilişkiler ulusal güvenlik işleviyle yakından bağlantılıdır. Ulus-devletin dışarıya karşı egemenlik iddiası daha önceki egemenliklerden farklı olarak bir karşılıklılık taşır. Her bir devletin söz konusu bu ulus-devletin dışarıyla ilgili iddialarını resmi olarak tanıması söz konusudur. Mevcut sistem karşılıklı hak ve yükümlülüklerin belirlenmesi anlamına gelen devletlerarası hukukun gelişmesine ve uluslararası savaş ve antlaşma ilkelerinin bu hukuk etrafında oluşturulmasına yol açmıştır.

Uluslararası alanla kendi varlıklarını garanti almaya çalışan ulus-devletler, karşılıklı olarak dış egemenlik iddiasıyla sınırlarını çekmeye çalışmışlardır. Bu sınırlama girişimlerinin varlığı, Avrupa içinde bir rekabet ortamının varlığının göstergesidir. Ulus-devletlerin karşılıklı olarak birbirlerine uluslararası ilişkiler aracılığıyla sınırlarını hatırlatması zorunluluğu, bu sınırların aşılma riskinin olduğunun da göstergesidir.

Devletlerarası sistem bir anlamda güçleri birbirine denk duran devletler arasında ‘güçler dengesi’ oluşturma olarak işlev görmüştür. Güçler dengesi bu devletlerden hiçbir tekinin karşı konulmaz bir üstünlüğe ulaşmamasını teminat almaya çalışan politika kümelerinden oluşmaktadır.⁴⁵ Uluslararası ilişkilerin uluslar arasındaki güç dengelerini oluşturmada kullanılan bir alan olması gerçeği, ulus-devletlerin karşılıklı dengelerinin kaybolduğu dönemlerde açıkça ortaya çıkmaktadır. Birinci Dünya Savaşı, Avrupa’da 1815 Viyana Antlaşmasıyla sağlanan güç dengelerinin tekrar bozulduğu dönem olmuştur ve dünya eski ‘sükunetine’ ancak ikinci dünya savaşından yeni uluslararası antlaşmalarla dönebilmiştir.

20. yüzyıla kadar İngilizlerin başını çektiği bu güç dengesinde Almanya, Fransa ile dengelenen uluslararası ilişkiler, 1914’te bu denge durumunu özellikle Almanya’nın bozmak istemesiyle ortadan kalkmış, 2. Dünya Savaşı sürecinde aynı isteklerle tekrar Almanya, yanı sıra ABD ve Japonya’nın katılımıyla uzunca bir süre sağlanamamıştır. Bu dönemlerde uluslararası ilişkilerin işlevsizleştiği söylenebilir.

⁴⁵ Bkz. (1), WALLERSTEIN,189.

Uzunca bir sürecin ardından ‘güç dengesi’ haline, 2. Dünya Savaşı’ndan sonra ABD’nin ve SSCB’nin başını çektiği, iki kutuplu bir dünya ile girilmiştir.

Tüm bir uluslararası ilişkilerle, modern egemenlik denebilecek, ekonomik siyasal ve sosyal yeniliklere denk düşen sistemin, varlığının pekiştirildiği ve koruma altına alındığını söylemek yanlış olmaz. “Devletlerarası sistem kapitalist-dünya ekonominin siyasi üst yapısıdır.”⁴⁶

İçeride ulus-devletler, dışarıda da uluslararası ilişkilerle modern egemenlik varlığını garanti altına almıştır. Ulus-devletlerin, bu yeni egemenlik biçiminin içeride siyasi üst yapısını oluşturması yanında, gittikçe genişleyen bir egemenlik alanında dünyada da mevcut sistemin çatısını uluslararası ilişkiler oluşturmuştur.

“Geçtiğimiz 500 yılın hikayesi, devletlerin iç iktidarlarının ve devletlerarası sistemin kurumlarının, otoritesinin kapitalist-dünya ekonomisi çerçevesi içinde, ağır ağır ama düzenli olarak artmasının hikayesi oldu.”⁴⁷

Bu beş yüz yıl içinde uluslararası ilişkiler ile kapsanan, ‘güç dengelerinin her bir tarafını içinde bulunduran Avrupa olmamış, kapitalist üretim ilişkileri üzerinden şekillenen modern egemenliğin giderek dünyanın tamamını kendi içine katması, Avrupa- dışının da uluslararası ilişkiler alanının içine girmesini sağlamıştır.

1.2.2. Küreselleşme Sonrası Uluslararası İlişkiler

1648 Westphalya Antlaşmasıyla merkezlerine ulus-devlet yapılanmasını koyarak Avrupa’da oluşturulmaya çalışılan uluslararası ilişkiler 20. yüzyılın son çeyreğinde kabuk değiştirmeye başlamıştır. Bir anlamda ulus-devletin meşruiyeti tartışmaları, merkezdeki yapılanmanın tartışmaya açılmasıyla uluslararası ilişkilerde de karşılığını bulmuş ve hem bir sosyal bilimler alanı olarak hem de siyasal bir mesele olarak şekillenen alanın sınırları, işlevleri, içeriği tartışmaya açılmıştır. Bu

⁴⁶ Bkz. (1), WALLERSTEIN, 190.

⁴⁷ Bkz. (2), WALLERSTEIN, 73.

sürecin modern egemenlik meselesinin dünya ölçeğinde yaşadığı krizle yakından bağlantısı vardır. Yeni dönemin gereklilikleri, genel olarak bir geçiş döneminde olunması, görece olarak uluslararası ilişkilerde de eskinin devam ettiği; fakat diğer taraftan da yeninin yapılandırılmaya çalışıldığı bir dönemdir. Dolayısıyla modern diplomasinin şekillendirilmeye çalışıldığı , dünya siyasi haritalarının değiştiği bir dönemin ardından, bu yapının yarattığı sıkıntılar ve küreselleşme sürecinin isteklerine tam olarak karşılık verememesi, yeni ve oldukça kapsamlı bir sorgulama ve değişim dönemini; uluslararası ilişkiler alanında teorik ve pratik anlamda bir kabuk değişiminin yaşanmasını beraberinde getirmiştir.

“Mevcut veriler ışığında, 3. küreselleşme dalgasının siyasi sonuçlarının, birinci dalga ile ortaya çıkan sonuçlar kadar derin ve sistematik olacağını söylemek bir kehanet sayılmaz.”⁴⁸

Siyasi alanda küreselleşme, iki kutuplu dünyanın ortadan kalkması ile kendini daha fazla belli etmiştir. İki kutuplu dünyada ABD yandaşı/karşıtı ya da SSCB karşıtı/yandaşı olmak üzerinden şekillenen uluslararası siyaset 1989’da Doğu Bloğu ülkelerinin ve 1991’de Sovyetlerin çökmesiyle son bulmuştur. İkinci Dünya Savaşı sonrası, Soğuk Savaş dönemiyle sağlanmaya çalışılan ‘güç dengesi’nin Sovyetlerin yıkılmasıyla ortadan kalkması yeni bir dönemin habercisi olmuştur. ABD’nin tek süper güç olarak yalnız kalması ve karşısına ciddi güçler olarak çıkan diğer devletler; Almanya, Fransa gibi ülkelerin ekonomik güçleri yanında önceden olduğu gibi dünya siyasetine yön verme istekleri, beri yandan Japonya ve Çin’in büyük ekonomileri yanında aynı siyasi talepleri en azından kendi bölgeleri için talep ediyor olmaları yeni bir dengesizlik hali ve dolayısıyla yeni bir uluslararası dönemi beraberinde getirmiştir. Ancak bu yeni dönemi sadece yeni siyasi merkezlerin ortaya çıkmaları olarak açıklamak, dolayısıyla da modern diplomasinin uluslararası hukuk yoluyla tekrar devreye girerek oluşan bu tabloyu resmileştireceğini söylemek eksik bir açıklama olacaktır. Gerçeğe daha yakın bir açıklama, küreselleşmenin getirilerine daha yakından bakmakla sağlanabilir.

⁴⁸ Oktay UYGUR, *Ulusüstü Siyasal Birlikler ve Küreselleşme*, 153.

Neo-liberal politikalarla dünyayı daha kolay ve hızlı gezmek isteyen finans kapital, ulus-devletlerin işlevlerini kendisi için bir engel olarak görürken, bu sınırlılıkları aşma adına IMF, Dünya Bankası gibi oluşumlar paranın engellerle karşılaşmadan rahatça dolaşmasını sağlamak işlevini yüklenmişlerdir.

Diğer yandan NAFTA, OPEC gibi bölgesel ekonomik yapılanmalarla, güçlü devletler arkalarına bölgesel yapılarını alıp birbirlerini dengelemeye çalışmakta, diğer taraftan da yine bu bölgesel yapılar içerisinde ulus-devletler küreselleşme sürecinin getirileri karşısında daha güçlü durmaya çalışmaktadırlar. “Gelecekte dünya ekonomisinin ulus-devleti aşan ekonomik ve siyasal bloklaşmalar etrafında şekillenecek.”⁴⁹

Söz konusu bu birliktelikler sadece ekonomi merkezli olmamış, yeni dönem siyasi birliktelikleri de beraberinde getirmiştir. Bunlardan en önemlisi AET olarak yola çıkıp, AB haline gelen yapılanmadır. Modern diplomasinin beşiği olan Avrupa, uluslarüstü bir oluşuma imza atmış ve ileriye yönelik bir model oluşturma süreci içerisinde. Aynı zamanda İkinci Dünya Savaşı sonrası oluşturulan BM’ye de küreselleşen dünyanın hakemliği görevi verilmiştir.

Tüm bu ekonomik, siyasi yapılanmalar uluslararası alanı etkileyen yeni dinamikler olarak ortaya çıkarmışlardır. Günümüzde uluslararası ilişkilerin tek aktörleri ulus-devletler değildir. “Bu Alanda AB, NAFTA, AGİT, NATO, APEC gibi konfederasyon ya da daha gevşek örgütlerin önemli ağırlığı vardır.”⁵⁰ Gelecekte ulus-devletler yerine, federatif ya da konfederatif yapılanmaların uluslararası etkileyecek baş aktörler olması beklenmektedir. “Küreselleşme ulus-devletlerin yerine gelecekte konfederal ya da federal nitelikte yeni çok uluslu siyasal oluşumlar yaratacaktır.”⁵¹ Ulus-devletlerin uluslararası alanda önemsizleşip, yerlerini gittikçe ulusüstü yapılanmalara bırakacaklarına dair ipuçlarını, 1. Dünya Savaşı’ndan önce egemen devletlerin oluşturduğu konfederal örgütlerin toplam sayısı 37 iken, 1980’li

⁴⁹ Bkz. (48), UYGUR, 154.

⁵⁰ Bkz. (48), UYGUR, 156.

⁵¹ Bkz. (48), UYGUR 155.

yıllara gelindiğinde bu sayının 1000'in üzerine çıkmasından da yakalamak mümkündür.

Uluslararası alanda ortaya çıkan aktörlerden biri de STK yapılanmalarıdır. Dünyanın yaşadığı pek çok problemin çözülmesi noktasında, özellikle ulus-devletlerin çözüm üretememesi, üretme noktasında engelleyici durmaları resmi egemenlikler dışında, tüm dünyayı bir ağ gibi saran sivil inisiyatifleri de etkin kılmıştır. STK yapılanmaları özellikle 1990'lardan itibaren yukarıda değinilen ekonomik ve siyasi örgütlülükler kadar olmasa da uluslararası alanda bir yaptırım gücüne sahip olmuşlardır. İnsan hakları, çevre, barış gibi meselelerle uğraşan STK'larla, uluslararası siyaseti devletlerle sınırlamayan bir anlayış ortaya çıkmıştır.⁵²

Yeni süreçte yeni aktörlerin ortaya çıkışı, klasik-pozitivist anlayışın temel dayanaklarından biri olan ulus-devletlerin dış egemenlik iddialarının da yara almasını sağlamıştır. Küreselleşme süreciyle beslenen ulusüstü ya da altı yapılanmalar uluslararası alanda ulus-devletlerin gücünü oldukça sınırlamıştır.

Bu yeni aktörlü dönemin arka planı 1960'lı yıllarda yapılan çalışmalardan kaynağını almaktadır. 1960'larda Amerika'nın içine girdiği ekonomik kriz, bu arada diğer Avrupalı devletlerin ABD'nin güvenlik şemsiyesi altından çıkma eğilimleri, böylece Bretton Woods sisteminin çökmesi özellikle savaş sonrası süreçte merkeze konan, klasik devlet merkezli, uluslararası alanı sadece ulus-devletlerden ibaret sayan, devlet dışı birimleri gerekmedikçe hesaba katmayan, güvenlikle ilgili konuları yüksek politika olarak görüp, diğer konuları düşük politika olarak değerlendiren realist yaklaşımın davranışçı ekol tarafından eleştirilmesini sağlamıştır.

“Her şey, realist paradigmanın devlet anlayışı ve bunun türevleri olan ulusal güç, ulusal çıkar, güç dengesi, dış politika gibi kavramların ve anlayışların, metodolojik bakımdan doğru olmadığı şeklindeki itirazlar ile başladı.”⁵³

⁵² Bkz. (31), KEYMAN, 25.

⁵³ Ramazan GÖZEN, *Çoğulculuk, Küreselleşme ve 11 Eylül*, 8.

Bu eleştiriler 1968 toplumsal hareketlerinin söylemlerinden de beslenmişti. Özellikle ulusal çıkar ve güvenlik üzerinden inşa edilen realist uluslararası ilişkiler yaklaşımının, yüksek politika olarak adlandırılan askeri güvenlik, ulus-devlet çıkarı, güç mücadelesi ve savaş-barış gibi güvenlikle ilgili meseleleri önemli addedip, ekonomik, sosyal, mali, kültürel ve benzerleri konuları düşük politika kapsamı içine sokarak kendisi için önemsiz algılaması eleştirilmiştir.

1960'lardan 1980'lere kadar yapılan çalışmalarla uluslararası ilişkiler alanı; ekonomi, tarih, coğrafya gibi pek çok alanla ilişkili disiplinlerarası ya da üstü bir alan haline gelmiştir. Böylece, uluslararası ilişkiler disiplininin bilimsel ilgi alanı genişlerken homojenliği de kaybolmuştur.⁵⁴

1970'lerde 'soyut devlet anlayışının' gerçekçi olmadığı, somut karar alıcı bireylerin dış politikayı oluşturduğu görüşü öne çıkmış, bunun yanında devletin iç ve dış ilişkilerinin birbirlerinden bağımsız olmadığı, klasik realist görüşün tersine dış politikanın iç politika ve dinamiklerinden etkilendiği belirtilmiştir.

Realist perspektife eleştiriler, özellikle 20. yüzyılın son çeyreğinde post-modern kökenli bir çoğulculuk anlayışını getirmiştir. Çoğulcu perspektif, daha dönüşümcü bir dünya ön kabulüyle, bireyden başlayarak diğer tüm devlet dışı birimleri merkezine alan bir model ve analiz sunarak realist paradigmanın tartışılmaz üstünlüğüne son vermiştir.⁵⁵ Realizmin insanoğlunun durumuna sadece siyasi bir örgüt olan devletler penceresinden bakması, uluslararası ilişkileri devletçi bir anlayışla yorumlaması, uluslararası ilişkilerde devlet merkezli bir yapının olduğunu iddia etmesi gibi noktalar, gerçekçi olmayan bir yorum olarak kabul edilmiş, insanoğlunun son çeyrek asırda içinde bulunduğu siyasi şartları ve yapılanmayı tam ve doğru olarak yansıtmadığı iddia edilmiştir.⁵⁶

⁵⁴ Bkz. (53), GÖZEN, 12.

⁵⁵ Bkz. (53), GÖZEN, 7.

⁵⁶ Bkz. (53), GÖZEN, 5.

Uluslararası ilişkiler alanı çoğulcu yaklaşım adı altında kimlik ve farklılık konuları üzerine yoğunlaştığı için, kimlik politikaları yürüten siyasetlerin de üzerinde durduğu, düşündüğü bir konu olmuş ve feminist kuram ulus-devlet gibi uluslararası alanın da ataerkil olduğunu söylemiştir. Çoğulcu perspektifle klasik yaklaşım aşındırılmıştır; ancak tüm bu eleştirilere rağmen bu perspektif devletlerin ve devletler arası ilişkilerin varlığını kabul etmekte ve önem vermektedir.

Uluslararası ilişkiler alanının bir disiplin olarak sorgulanması, küreselleşme sürecinin yarattığı ihtiyaçlarla yakından bağlantılıdır. Yeni teorik yaklaşımlardan yararlanarak yeni açılımlar sağlanmaya çalışılmış ve çalışılmaktadır. Uluslararası alanda STK'lar, askeri ve siyasi, ekonomik ulus üstü yapılanmaların varlığı bunun göstergesidir; ancak küresel güç piramidine yön vermede ulus devletlerden oluşan G-8 yapılanmasının ciddi bir ağırlığının olması gerçeği hala geride kalmış değildir. G-8 ülkelerinin çeşitli bölgesel oluşumlarla bir güç odağı olmaya çalışması beraberinde klasik uluslararası ilişkiler alanının sınırları içinde yer alan 'güçler dengesi' meselesinin de devam etmesi anlamına gelmektedir. Bu ise jeo-stratejik konum, güvenlik, güç daireleri gibi klasik-realist anlayışın tam olarak geride kalmadığının göstergesidir. Nitekim ABD ve AB ülkeleri arasında kendi toprakları dışında; özellikle Ortadoğu, Orta Asya, Doğu Avrupa'da liderlik yarışının devam etmesi, klasik yaklaşımın pratikte hala önemli bir oranda devam etmesi anlamına gelmektedir. Bunun yanında küresel liderlik yarışında hala lider olan ABD'nin Clinton döneminde global düzene yönelik her tehdidin ülkeye yönelmiş bir tehdit olarak algılanacağı yaklaşımı ile Bush döneminde, özellikle 11 Eylül saldırılarından sonra ulusal güvenliğini sağlamak için dünyanın her yerine müdahale yetkisini elinde bulundurması ulus-devletin mi, küresel süreçlerin mi daha ön planda olduğuna dair bir kafa karışıklığı yaratmaktadır.

Küresel bir aktör olarak kabul edilen BM'nin 90'ların başında Bosna'da ve Rwanda'da küresel barış şiarını hayata geçirmekte yetersiz kalması küreselleşmenin ulus devlet alanında olduğu gibi, uluslararası alanda da bazı belirsizlikler ve krizler yaşadığının göstergesidir.

1.3. Küreselleşme Süreciyle Değişen Merkez-Çevre İlişkileri

1.3.1. Merkez-Çevre İlişkilerinin Doğuşu

Uluslararası ilişkiler kendini modernleşmenin ve ulus-devletleşmenin bir parçası olarak, Avrupa içi dengelerin korunması adına, Avrupa içinde inşa ederken, Avrupa dışına, içeride yaratılan bu egemenliğin sağlamlaştırılmasını sağlayıcı malzemelere sahip olma rolü düşmüştür. Bir anlamda Avrupa dışının uluslararası alana katılması her birinin uluslaşma süreçlerinden de önceye gider. Bu süreçte kaynak dışında yer almanın bu coğrafyaya getirisi, diplomatik ortamın saygın ve diğerleriyle eşit üyesi olmak değil, sömürge ya da koloni olmaktır.

Ulus-devletin kökeninde olan, pozitivist ikici yaklaşımdan beslenen içerisi-dışarısı ayrımı, uluslararası ilişkilerin kaynağı olmayan yerlerde de bu ikiliği devam ettirmiş ve Avrupa dışı olarak tanımlanan yerler, coğrafi sınırların da ötesinde, pek çok konuda bir dışarısı olarak görülmüşler, ekonomik, kültürel alanlarda sömürülmeleri bu yüzden bir etik konu olarak Avrupa'nın tartıştığı konulardan olmamıştır.

Bir anlamda uluslararası ilişkiler kaynağında; 'güçler dengesini' sağlamak, Avrupalı devletlerin birbirleri için tehdit olmalarını engelleyici sınırlar koymak üzerinden şekillenirken, Avrupa-dışı topraklarda ise bu alanların Avrupalı ulus-devletler tarafından siyasi boyunduruk altına alınmasına yardımcı olmuştur.⁵⁷

15. yüzyıldan itibaren, bu tarihte özellikle coğrafi keşifler aracılığıyla, keşfedilen Amerika gibi yeni yeryüzü parçalarının Avrupalı devletlerce paylaşılması, yeni sürecin hareket alanını genişletip, modernizmi bir dünya projesi haline getirirken, bu projeden paylaşılan toprakların payına, yeni projeye uyum sağlamak zorunda kalmak ya da bırakılmak düşmüştür. Modern egemenlik, yeni keşfedilen

⁵⁷ Bkz. (1), WALLERSTEIN, 189.

toprak parçalarının maddi zenginliklerinin paylaşılması, nüfusunun köleleştirilmesi ya da yok edilmesi ile yürümüş, Avrupa tarafından bilinen coğrafyalar üzerinde ise gittikçe artan siyasal ve ekonomik güç olarak kendini var etmiştir. Yani Avrupa-dışı olarak tanımlanan coğrafyalar ‘özgür iradeleri’ ile bu alana dahil olmamışlardır.

Avrupa dışının zenginliklerinin Avrupa’ya akması, kapitalist ilişkiler üzerine dayalı modernizm sürecini Avrupa’da hızlandırır ve güçlendirirken, özellikle 19. yüzyılda sosyoloji ya da sosyal antropoloji gibi sosyal bilimlerle dışarısının yaşadıkları bir anlamda meşrulaştırılmıştır. August Comte ve Durkheim gibi sosyologların yaptığı tarihsel-toplumsal sınıflandırmalarda Avrupa’nın modernizmle beraber tarihin son aşaması olan pozitivist aşamaya yerleştirilmesi, tarihin kaçınılmaz akış yönü olarak buranın gösterilmesi, Afrika’daki, Asya’daki ya da Amerika kıtasındaki pek çok uygarlığın gelişimin tamamlanamamış olarak tamamlanıp, teolojik ya da metafizik aşmalara yerleştirilip daha bu toplumların geri seviyelerde olduklarının vurgulanması söz konusu olmuştur. Batı’nın kendini tarihin ya da insanlığın en ileri aşaması olarak görüp, kendi gibi olmayanları barbar ya da gelişmemiş toplumlar olarak nitelendirmesi, bu bölgelerin bağımlı hale getirilmelerini de meşrulaştırmıştır. Bu dönem modern egemenliğin yeryüzünde gittikçe genişlemesi; ‘uygarlık götürüyoruz’ sözlerinin sarf edilmesiyle paralellik gösterir. Bir anlamda pozitivist sosyal bilimler modern egemenliğin teorik alt yapısını oluşturmuş ve tüm dünyada bu egemenliğin yaygınlaştırılması için meşrulaştırıcı bir araç görevi görmüştür.

“Darwinci devrimin etkisi altında, ilkinden karmaşık toplumsal biçimlere giden doğrusal bir tarihsel- toplumsal evrim fikri, yaygın bir sömürgeci genişleme döneminde özellikle çekici ve haklılaştırıcı geliyordu.”⁵⁸

Aydınlanma düşüncesi ile modernizmin özelliklerinden biri olarak ele alınan evrensellik iddiası gittikçe daha fazla telaffuz edilmiş, Kanunların Ruhu ve Ulusların Zenginliği gibi kitaplar evrensellik iddialarını kendi içinde barındırmışlardır.

⁵⁸ Bkz. (1), WALLERSTEİN, 197.

“Bu evrensellik iddiaları, dünya-ekonomi dahilindeki nüfus ve topraklar üzerindeki hak iddialarının emsalsizlik ve özgüllüğünü yerleştirme amacı taşımışlardır.”⁵⁹

İçerisi ve dışarısı ayrımı üzerinden dışarısı olarak tanımlanıp, içeriinin mutlak doğruluğu, iyiliği ve güzelliğinin tersi olma içeriği ile ele alınan dünyanın ‘geri kalanı’, uluslararası ilişkilerde bir anlamda ötekini oluşturmuş ve öteki olarak uluslararası alanı elinde bulunduran kaynağın da kendini üzerinden tanımladığı taraf olmuştur.

Oryantalizm, Avrupa dışına bu şekilde yaklaşıldığının pek çok göstergesini kendi içinde taşır.

“Gelişmiş ve uygar Batı’nın karşısında, garip yaratıklarla dolu, şaşırtıcı anılar ve görüntüler taşıyan ve doğa üstü olaylarla bezenmiş bir fantaziler dünyası olarak Avrupalılar tarafından yaratılan Doğu; fikirleri hayalleri, kişiliği ve deneyleri ile kontrastlar yaratarak Avrupa’nın tarifini kolaylaştırmaktadır.”⁶⁰

Oryantalizm Avrupa’nın Doğu’yu tanımlama şeklidir. Ancak bir bilim alanı olarak, Doğu’nun ‘ne’liğini ele alıp, onu çözümlemeye çalışan oryantalizm, Doğu’yu kendi istediği gibi ve kendinin tam tersi olarak konumlandırıp tanımlarken, Doğu’nun sömürge olma durumunu da pekiştirmiştir. “Ben kendi hesabıma oryantalizmin uzayıp giden bilimsel konuşmalardan çok daha ileri ölçüde Avrupa ve Atlantik güçlerinin Doğu üzerindeki bir kuvvet denemeleri olduğunu düşünüyorum.”⁶¹ Bir bilim olan Oryantalizmle Batı’nın Doğu sömürüsü meşrulaştırılmıştır.

Oryantalizm fikriyle Doğu’yu kendince çözümlemeye çalışan ,Batı düşüncesi somutta karşılığını, İngiltere’nin başını çektiği klasik sömürge döneminde dünyada gidilmemiş ve egemenlik altına alınmamış neredeyse hiçbir toprak parçası

⁵⁹ Bkz. (1), WALLERSTEIN, 194.

⁶⁰ Edward SAİD, *Oryantalizm*, Çev. Nezih Uzel, 12.

⁶¹ A.g.k., 18.

kalmamasıyla buluyordu.19. yüzyılın sonunda dünyanın %85’lik kısmı sömürge halindeyken özellikle Asya ve Afrika ülkeleri sömürgecilikte başı çekiyorlardı.

“Yüzyılın sonuna gelindiğinde dünyanın rekabet halindeki ‘Avrupa güçlerinin ‘emperyalizmleri’ tarafından bölüşülmesi hakikaten tamamlanmıştı ve sömürgeci yönetim sisteminde en aşırı biçimine ulaşan devletler hiyerarşisi modeli, devletlerarası sistemin merkezi bir parçası olarak sağlam ve en kesin bir şekilde yer etmişti.”⁶²

19. yüzyıl dünyada hakimiyet altına alınmamış yer kalmaması açısından klasik sömürgeciliğin en üst noktasını teşkil ediyordu. Yukarıda sayılan teorilerin 19. yüzyılda verilmiş olması anlamsız bir rastlantı değildir.

Uluslararası ilişkilerde, ortaya çıkmış Avrupalı ulus-devletlerin paylaşım alanı olarak yerlerini almış, 15. yüzyıldan 19. yüzyılın sonlarına kadar klasik sömürgecilik anlayışının , sömürgesi olarak varlıklarını devam ettirmiş bu yapıların uluslararası siyaset alanında tanımlanmalarında, süreç içinde bazı değişimler de olmuştur. Özellikle 19.yüzyılın sonuna kadar hegemonik güç İngiltere’nin karşısına yeni hegemonik güç olma amacıyla çıkan Almanya gibi ülkelerin varlığıyla 20. yüzyılın başında, sağlanmış denge durumu ortadan kalkmış ve içerideki bu kriz dışarıya olarak konumlandırılan bölgeleri de etkilemiştir.

1914’ten sonra, sömürgelerden yükselen huzursuzlukların da etkisi ile ‘daha çok Avrupa Devletlerinin basit, doğrudan ve cebri yayılımından, yabancı topraklara hükmetmekten’ oluşan klasik sömürgecilik anlayışı da büyük bir yara almıştı.

“Tüm bunlar devletlerarası sistemin geçirdiği dönüşümler kapitalist dünya-ekonomide meydana gelmekte olan geniş bir tarihsel dönüşümler kümesinin sadece bir vechesinin ifadesiydi.”⁶³

Özellikle 1918’den sonra Amerika ve Japonya’nın Avrupalı büyük güçlerin uluslararası alan içine girmeleri söz konusu olmuştur. Bu dönem içerisinde

⁶² Bkz. (1), WALLERSTEIN, 196.

⁶³ Bkz. (1), WALLERSTEIN,198.

değişmesi, dışarı olarak konumlandırılanların huzursuzlanması ile yakından bağlantılı olduğu gibi, Sovyetlerin 1917’de kurulması ve içerideki sınıfsal hareketliliklerin de etkilediği, merkezi güç odaklarının çıkmasıyla alakalı olarak dışarısının da konumlandırılmasında bazı farklılıklar oluşmuştur. Bu değişimin en önemli yansıması, ulusların kendi kaderlerini tayin hakkı olmuştur. Barbar, uygarlıktan nasibini almamış, uygarlaştırılması gereken dışarısına, ‘bizim gibi olabilirsiniz ve olmalısınız da!’ mesajı verilmiş. Balkanlarda ortaya çıkan ulusalcı hareketler zaman içinde tüm ülkelere yayılmıştır. Uygulanan 3’lü reform paketiyle çevre bir anlamda kontrol altına alınmaya çalışılmıştır. Ulusların kendi kaderlerini tayin hakkı, az gelişmiş ulusların ekonomik kalkınmasının sağlanması gibi yaklaşımlarla uluslararası sistem ve merkez-çevre ilişkisi ayakta tutulmaya çalışılmıştır. Uluslararası ilişkilerin yeniden düzenlenmesi zorunluluğu kendini Batı-dışında bu şekilde belli ederken, o dönemde ortaya çıkan yapısalcılık yaklaşımının da bir anlamda daha önce yaşatılanlardan dolayı bir özrü içerdiğini söylemek yanlış olmaz. Kendini mutlak doğru olarak gören Batı’nın klasik sömürgecilik anlayışının iflasından sonra, yine de bu yaklaşım aracılığıyla, tek ve doğru adres olarak kendileri gibi olmaları gerektiğini; yani modernleşme ya da Batılılaşmayı adres olarak göstermeye başladıkları görülüyor. “Başka bir ifadeyle, ulus modernliği ve gelişmeyi sağlayabilecek tek ve eşsiz araç olarak savunuluyordu.”⁶⁴ Yapısalcılık her ne kadar içerinin dışarıya bakışında ‘görece bir yumuşama’ olduğunu gösterse de Avrupa sanayileşmenin ve uygarlığın adresi olarak yine kendini göstermiştir.

Uluslararası alanda merkez-çevre ayrımı Avrupa-dışının ulus-devlet süreçlerini henüz oluşturmamış bu tablonun içine girmeleriyle başlamış; ancak daha o dönemde teorik ve pratik olarak bağımlılaştırılmış ülkeler, merkezin kendisi tarafından çevre olarak algılanmıştır. Bir anlamda Batı’nın kendisi için varolduğu düşünülen Batı-dışı; ekonomik, sosyal, siyasal pek çok alanda bir alt-üst oluş yaşamıştır. 1. Dünya Savaşı’ndan sonra uluslaşmış yapılar, kendilerine model olarak Batı’yı almalarına rağmen, asla onlar gibi olamamışlardır. Bu olamayışta Batı’nın Doğu’yu geride bıraktığını söylediği dönemlerdeki ilkel görüntüleri olarak

⁶⁴ Bkz. (11), HARDT-NEGRI, 117.

algılayışları da etkilidir. Yani esasında merkez, merkez olmaktan hiçbir zaman vazgeçmemiştir.

“Klasik sömürgeciliğin yerini mandacılık, himayecilik almıştır. Cemiyet-i Akvam ‘dünyanın güç şartları altında henüz kendi ayakları üstünde duramayan halkların meskun olduğu’ ülkeleri ileri ulusların vesayetine bırakan bir manda sistemi tesis etmiştir.”⁶⁵

Merkez ve çevrenin yeniden tanımlanarak, barbar yaklaşımının, az gelişmiş ülkeler yaklaşımına yerini bıraktığı bu dönemlerde bu formül, 1945’ten sonraki yıllarda iş görmüştür. “Ama bu formül 1968’e gelindiğinde çıkmaza girdi.”⁶⁶ Bunun nedenleri arasında ulus-devletleşmeyle tüm sorunlarının çözüleceği kendilerine vaat edilen çevre ülkelerin böyle bir rahatlama yaşamamış olmaları etkili olmuştur. Bunda özellikle ekonomik olarak kapitalist dünya sistemin içine doğrudan katılıp, kalkınma politikalarıyla bizim gibi olacaksınız vaadinin boşa çıkması, merkeze, yine merkezin sunduğu ulus-devlet modeliyle itiraz eden ve bağımsızlık mücadelesi veren yapıların uluslararası alanda merkez karşısında çevre konumlarını sürdürmelerinin de payı vardır.

Özellikle 1945’ten sonra dünyanın hegemonik gücü olarak ortaya çıkan Amerika’nın klasik Avrupalı sömürge metoduna sık sık başvurması, Soğuk Savaş döneminde ‘dünyayı komünizm tehdidi karşısında korumayı’ kendine görev edinmesi, bu nedenle çevre ülkelerden pek çoğunda kanlı ve acı olaylara, müdahalelere yol açması, esasında çevre için vaat edilenlerin içeriğinin boş olduğunu onlara kanıtlamış, özellikle Vietnam müdahalesi ve uzun yıllar bu ülkede devam eden savaş uluslararası ilişkilerin başındaki güçlerin çevreye 18. ve 19. yüzyıllardakinden hiç de farklı uygulamaların yapılmadığını göstermiştir. “Amerikalılar Vietnam’da kaldıkları kısa zaman diliminde bir Avrupalı emperyalist güce yakışır bütün şiddeti, acımasızlığı ve barbarlığı sergiledi.”⁶⁷ Vietnam’dan sonra Avrupa tarzı emperyalizmin yolu artık bir daha açılmayacak biçimde kapanmıştır.

⁶⁵ Bkz. (1) WALLERSTEIN, 201.

⁶⁶ Bkz. (2) WALLERSTEIN, 82.

⁶⁷ Bkz. (11) HARDT-NEGRI, 194.

“Bundan sonra ABD hem geri dönmek hem de şanına yakışır bir emperyal yönetim için ileriye atılmak zorunda kalacaktı.”⁶⁸

On dokuzuncu yüzyılda barbar, ilkel, gelişmemiş olarak görülen çevre, içerisi-dışarısı mantığının değişen konjonktürdeki karşılığı olarak az gelişmiş, gelişmekte olan ülkeler olarak tanımlanmıştır. Özellikle Soğuk Savaş döneminde 1. Dünya’nın demokratik güçlerin temsil ettiği liberal ve serbest piyasa ekonomisi ülkeleri olması, yanında Sovyetler ve Doğu Bloğunun ardından 3. Dünya Ülkeleri olarak tanımlanmışlardır.

“Modernizm, ilerlemecilik, yeni dünyanın temel itikadi düsturları olarak ilan edildi. Bu itikadın kafirlerine ise 3. Dünya Ülkeleri veya geri kalmış ülkeler deniyordu.”⁶⁹ Sosyal bilimlerde ve siyasette karşılığı ne olursa olsun merkez ve çevre ilişkisi pozitivist- ikici anlayış içinde devam etmiştir.

1.3.2. Küreselleşme Süreciyle Değişen Merkez-Çevre İlişkileri

Küreselleşme süreci ile ulus-devlet yapılanması ve uluslararası ilişkilerde başlayan teorik sorgulamalar ve yaşanan değişimler yansımaları merkez-çevre ilişkileri üzerinde de göstermiştir.

Soğuk Savaş döneminde kapitalist Batı ve Sosyalist Doğu olarak ikiye ayrılan dünya daha önce de varolan zengin kuzey-fakir güney çelişkisini başlarda maskeleyebilmesine rağmen; 1960’lı ve 1970’li yıllarda az gelişmiş, gelişmekte olan ya da 3. Dünya ülkeleri olarak tanımlanan fakir güney ülkelerinin kendi içlerinde ulus-devletleşme süreçlerini tamamladıkları halde çözememeleri uluslararası alanda kuzey-güney çelişkisini yukarılara taşımıştır. Bu dönem güneyin kuzeye sesini duyurmasında bir araya gelip ortak hareket etmeleri etkili olmuş, özellikle 1973 petrol kriziyle çöken ‘merkezin çevreden bağımsız’ olduğu tezi çevrede ekonomik,

⁶⁸ Bkz. (11) HARDT-NEGRI, 194.

⁶⁹ Bkz. (6) HABERMAS, 17.

sosyal alanlarda iyileşmelerin yaşanmasını sağlamıştır. 1970'lerin sonuna gelindiğinde kuzey ülkeleri güney ülkelere, durumlarında daha kapsamlı iyileşmeler olacağını Yeni Dünya Düzeni üzerinden vaat etmişlerdir. 1979 yılında kabul edilip 1981'de yürürlüğe giren Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılmasına Dair Sözleşmede dünya kadınlarının problemlerinin çözülmesinde yeni dünya düzeninin etkili olacağı dile getirilmiştir:

“...hakkaniyet ve adalet esaslarına dayanan yeni uluslararası ekonomik düzenin, erkekler ve kadınlar arasında eşitliğin sağlanmasına doğru önemli ölçüde katkıda bulunacağına inanarak...”⁷⁰

Küreselleşme süreciyle güneyin yaşadığı sıkıntılara duyarlı olunacağı, 1980 yılında imzalanan, küreselleşme sürecinin gerçekleşmesinde önemli mihenk taşlarından biri olan Washington Uzlaşmasında da göze çarpmaktadır. Bu antlaşmada; kalkınma, gelişme, yoksulluktan kurtulmanın artık tüm dünyanın meselesi olarak algılanması gerektiği vurgulanmış ve kuzey ülkeleri, kuzey-güney çelişkisinin çözümünü önlerine hedef olarak koyduklarını dünyaya duyurmuşlardır.

1981 yılında yapılan kuzey-güney zirvesi, güneyin sorunlarını doğrudan kuzey ülkelere ilettiği ve bazı taleplerde bulunduğu bir buluşma olmuştur. Birleşmiş Milletler hamiliğinde yapılan kuzey-güney zirvesinde; güney ülkeleri; dünya genelinde üretilen zenginliğin büyük bir bölümünün ABD ve Batı Avrupa gibi kuzeyde kalan ülkelere gitmesinden yakınmışlar ve sömürge dönemini bitiren ulus-devletleşme süreçlerini tamamlamalarına rağmen tam olarak bağımsızlaşamadıklarını belirtip, bu sorunların kendileri lehinde çözülmesi talebinde bulunmuşlardır. Aşağıda fakir güney ülkelerinin zengin güney ülkelerinde talep ettikleri daha ayrıntılı olarak görülmektedir.

- Ulusların egemen eşitliği.
- Hiçbir ülkenin diğerlerinin içişlerine karışmaması.

⁷⁰ Kadınlara Karşı Her türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılmasına Dair Sözleşme, Başlangıç Kısmı.

-Gelişmiş ülkelerin GSMH' lerinden belli bir oranının GOU' ya yardım olarak verilmesi.

-GOU'nun merkezin bilim ve teknoloji olanaklarından serbestçe yararlanması.

-GOU'ların sanayileşmelerinin desteklenmesi.

Yeni bir sürecin meydana gelmekte olduğu dönemlerde, ulus-devlet sınırları içerisine ve uluslararası alana olumlu mesajlar yollayan uluslararası güçler, küreselleşme süreciyle dünyanın her konuda yaşadığı problemlerin hiyerarşi içeren merkez- çevre ilişkilerinin ortadan kalkmasıyla çözüleceği sözünü vermişlerdir.

Küreselleşme sürecinin uluslararası alanda yeni aktörler yaratması, uluslararası ilişkilerde klasik anlayışın ihtiyaçlara cevap verememesi durumunu yaratmış ve yeni arayışları beraberinde getirmiştir. Bu arayışlar, uluslararası alanın; sadece devlet merkezli, güvenliğe yüksek önem atfedip diğer meseleleri dışlayan yanının sorgulanmasıyla yetinilmesini engellemiş ve henüz ulus-devletleşme aşamasına geçmeden modern diplomasi alanının içine giren çevrenin, konumlandırılışına dair sorgulamaları da beraberinde getirmiştir.

Uluslararası ilişkilerde çevrenin konumu, sömürge sonrası yaklaşımlar ya da post-kolonyalist kuramlar başlığı altında ele alınmıştır. Bu sorgulamalar; uluslararası ilişkiler mantığının Avrupa-merkezciliği ve evrenselciliği, bir yandan da homojen üçüncü dünya anlayışının eleştirisini içermektedir. Eleştirilen bu üç yaklaşım da birbirini tamamlar, besler ve meşrulaştırır görünürler.

Uluslararası ilişkiler mantığının Avrupa merkezliliği, Batı' nın kendi dışını; yani Batı-dışını algılayış tarzında ortaya çıkar. Kültürüyle, yarattığı uygarlıkla, siyasal ve ekonomik düzeniyle kendinden farklı duranı, Batı kendi değer yargılarıyla ve önyargılarıyla tanımlar ve kendi değer yargılarına dayanarak Batı-dışı; sosyal, siyasal, ekonomik özellikleriyle yanlışlanır. Bir anlamda varolan farklılıklardan yola çıkarak Batı kendi dışını ötekileştirir.

Batı'nın kendini evrenselleştirmesi, kendi dışını da içine alan tarihin merkezine kendisini yerleştirmesi ve kendini tarihin geldiği son aşama olarak algılayıp, kendi dışına kendisini ulaşılması gereken hedef olarak koymasıyla yakından ilgilidir. 19. yüzyılda Comte, Durkheim gibi sosyologların ortaya attıkları evrenselci yaklaşımların Batı dışına, modernleşme ya da Batılılaşma Hareketleri olarak dönmesi söz konusu olmuştur.

Batı, kendi dışını tanımlama ihtiyacını merkezinde durduğu bir uluslararası sistemin oluşturulması ve devamlılığı açısından kaçınılmaz olarak algılamıştır. Modernizmin ikici mantığı içerisinde kendini mutlak doğru, iyi ve güzel olarak konumlandırması, kendi dışını; mutlak yanlış, kötü ve çirkin olarak tanımlaması sonucunu doğurmuştur. Bunları Batı-merkezcilik ve evrenselcilik anlayışlarıyla pekiştiren Batı açısından kendi dışı, kendinin zıttı olarak konumlandıkça Batı kimliği meşrulaşmıştır. Kendi dışının, kendinin zıttı olarak tanımlanması yeterli olduğundan Batı dışarısını homojen bir yapı olarak algılamış, bu konuda modernizmin total aklından yararlanmıştır. Karşısında bir ve aynı olarak duran dışarısı, Batı'nın kendi varlığını meşrulaştırmasını, mevcut ikici anlayış etrafında daha da kolaylaştırmıştır.

Uluslararası alanda Batı-merkezcilik duruş öteki kimliğini çeşitli yollarla oluşturmuştur. Bunlardan biri, kendi dışını ampirik/ kültürel bir nesne olarak ele almasıdır.⁷¹ Sosyal antropoloji, sosyoloji gibi sosyal bilim disiplinleriyle kendi dışını olduğu gibi açıklama çabası, kendi dışını kendi tersi olarak konumlandırmasından dolayı doğru bilgilere ulaşmasını sağlamadığı gibi, bilimsellik iddiası üzerinden Batı-dışı ile ilgili söylenen her söz uzunca bir dönem söylenenlerin sorgulanmamasını sağlamış, Batı-dışı bilimsel yollarla ötekileştirilmiştir. Bilim aracılığıyla. "... ötekinin sabit bir varlık, esasen modern öznenin sahip olduklarından, yani rasyonalite, modernite, akıl, ilerlemeden yoksun Batılı olmayan bir özne olarak önsel (a priori) bir şekilde nitelendirilmesi..." sağlanmıştır.⁷²

⁷¹ Bkz. (13), KEYMAN, 222.

⁷² Bkz. (13), KEYMAN, 222.

Oryantalist yaklaşımlarla Batı-dışı söylemsel bir kurgu olarak da ötekileştirilmiştir. Bir anlamda Batı kendini tanımladığı modern aklın tersi ile Doğu'yu tanımlamış; "...Doğu, belirli bir zamana bağlı olmadan akan, özünü değiştirme yetisinden yoksun bir şekilde tarihte sabitlenmiş ve donmuş olan bir öz..."⁷³ olarak konumlandırıldığı oranda da mitolojik hikayelerin yaşandığı bir zaman ve mekan bütünlüğüne dönüşmüştür. Edward Said'in Oryantalizm adlı çalışmasında derinlemesine ele alınan Batı-merkezci anlayışın, Oryantalizm adındaki disiplin aracılığıyla söylemsel alanda Doğu'yu, Batı'nın istediği gibi ama esasında olduğundan farklı yeniden yaratımını ele alır, sorgular ve eleştirilir.

Ötekileştirme süreci sadece bilimsel bir veri olarak yahut söylemsel alanda bir önyargı olarak kalmaz. Bilginin yarattığı alan, uluslararası alanda Batı-dışının ekonomik, siyasal alanlarda Batı'ya bağımlı kılınmasını da meşrulaştıran bir alan yaratır. Küreselleşme süreciyle beraber merkez-çevre ilişkisine dair sorgulamalar bu nedenle sadece metinsel bir analiz olarak kalmaz, Batı hegemonyasının tahakküm pratiği olarak ele alınan emperyalizm süreci de açıklanmaya çalışılır.⁷⁴ Klasik uluslararası ilişkiler anlayışının içinde bulundurduğu evrensellik anlayışı, dünyayı içine alan modern egemenlikle yakından bağlantılıdır. Bu egemenlikte egemen tarafın Batı olması, Batı-dışınınsa daha çok 'uyum sağlayarak hayatta kalabilecek taraf' olarak konumlandırılması evrenselci yaklaşımın tarihin merkezine kendisini yerleştirmesiyle yakından bağlantılıdır. Uluslararası ilişkiler kuramı güçlü bir Batılı rasyonalist ve evrenselci konumdan türetildiği ölçüde ötekinin kendisini, Batı evrenselciliğinden bağımsız olarak; yani kendi kültürel özgüllüğü içerisinde ve kendi tarihine sahiplenerek sunabileceği alanın daralmasını sağlamıştır.⁷⁵ Sorun sadece Batı-dışı'nın kendi adına konuşup, kendi tarihini sahiplenmesi değil, kendini herhangi bir güce bağımlı kılmadan da gerçekleştirebilmesi sorunudur.

⁷³ Bkz. (13), KEYMAN, 249-250.

⁷⁴ Bkz. (13), KEYMAN, 258.

⁷⁵ Bkz. (13), KEYMAN, 218.

Batı-dışının homojen bir yapı olarak algılanması ise farklılık, çoğulculuk, melezleşme gibi kavramlarla eleştirilmiştir. Homojenleşme iki yönlüdür: Hem Batı dışını Batı-dışı olarak tanımlamanın yeterli görülmesi, hem de Batı'nın kendini evrenselci yaklaşımlarla kendi dışına model olarak önermesi meselesidir. Post-kolonyalist yaklaşımlarda Batı-dışının ulus-devletleşme sürecini oryantalizmin ters yüz edilmiş hali olarak gören ve eleştirenler de vardır.

“Batı sömürgeciliğine karşı temel direnme biçimi olarak kabul edilegelen milliyetçi söylemin aslında oryantalizmin bir ürünü, oryantalizm tarafından üretilen kategorilerle işleyen ters yüz edilmiş bir oryantalizm olduğunu gösterir.”⁷⁶

“...Doğu'nun kendi içinde homojen, tek bir yapı olarak algılanması, Batı-dışının...”⁷⁷ bilimsel ve söylemsel olarak ötekileştirilmesi ile yakından alakalıdır. Bu eğilim karşısında farklı kimlikler üzerinden üretilen çoğulcu yaklaşımlara dayalı bir uluslararası ilişkiler üzerinden klasik yaklaşıma eleştiriler yapılmıştır.

1980'lerden beri ortaya çıkan, Postmodern, post-kolonyalist, sömürge sonrası eleştirel yaklaşımların söyledikleri ya da savundukları, dünya politikasını etkileyen, yaratan güçlerin de ilgi alanlarına girmiştir. Eskinin tam olarak geride kalmadığı, yenininse tam olarak gelmediği 'geçiş döneminde' bu yaklaşımlar yeni açılımların yapılmasını sağlayıcı bir işlev de yüklenmiştir.

Yeni açılımlara duyulan ihtiyaç uluslararası alanda ortaya çıkan yeni aktörlerin varlığıyla da yakından bağlantılıdır. Küreselleşme sürecinin siyasi alanda özellikle 1989 Doğu Bloğu ve 1991 Sovyetler Birliği'nin çökmesiyle daha yoğun olarak kendini belli etmesi, iki aktörlü bir dünyadan; uluslararası korporasyonların, ulus-üstü askeri ve ekonomik birliklerin, ekonomi ve iletişim ağlarının, resmi yapıların dışında meydana gelen STK'ların meydana getirdiği bir küresel güç piramidine dönüşümü hızlandırmıştır. Yeni aktörlerin meydana getirdiği oluşumlar daha önceki dönemden farklı bir uluslar arası mekanizma oluşturmuştur. Yönetişim-

⁷⁶ Bkz. (13), KEYMAN, 255.

⁷⁷ Bkz. (11), HARDT-NEGRI, 162.

governance kavramıyla tanımlanan bu yeni mekanizmaların oluşturduğu küresel yönetim biçimi, “... dünya çapında çok değişik seviyede ve sayıda kamusal ve özel, devlet ve devlet-dışı (hükümetler, uluslararası örgütler, hükümet dışı örgütler, piyasa güçleri, sivil toplum grupları gibi) aktörlerin ve çok yönlü (ekonomik, sosyal, çevresel, hukuki ve sektörel gibi) faaliyetlerin ortaya çıkardığı bir polarşik siyaset süreci ...”⁷⁸ yaratmıştır.

Çoğulcu, katılımcı ve çok sesli bir uluslararası politika olarak çizilen yeni sınırlarda çevre ülkeler olarak anılan ülkelere de küreselleşme süreciyle beraber çok fazla değişiklik yaşanmıştır. Yaşadıkları toplumsal problemlerin, modernleşme-Batılılaşma anlamına gelen ulus-devletleşme süreciyle ortadan kalkacağını düşünen çevre toplumlar bağımsızlıklarını kazanmalarına rağmen pek çok problemle karşı karşıya kalmalarının hayal kırıklığını yaşamışlardır. Bu hayal kırıklığının merkez çevre ilişkilerini etkileyen bir boyuta ulaşması karşısında küreselleşmenin merkez ülkeler tarafından çevreye yaşadıkları problemleri çözücü yeni model olarak sunulması söz konusu olmuştur. Henüz modernleşme süreçlerini tam olarak içine sindiremeden, modernizmi ve temsil ettiklerini yanlışlayan post-modern süreçlerle karşı karşıya kalmaları çevre ülkelerin kafasını karıştırmış, ülke içi siyasi kampları daha da keskinleştirmiştir.

Küreselleşme ile ekonomik ve siyasi alanlarda ulus-devletlerin güçlerinin zayıflaması, hiçbir zaman merkez ülkelerdeki kadar hayata geçmeyen çevre devletlerin iç ve dış egemenlik iddialarının daha çok yara almasını sağlamış, bu durum devletin varlığını bir güvence olarak algılayan toplumların, devlete karşı güvenlerinin sarsılmasını getirmiştir.

“Küreselleşen ekonomik süreçlere tek başlarına kafa tutamayan, diğer çevre ülkelerle bir araya gelip merkezler karşısında etkili bölgesel ve evrensel birliktelikler oluşturmada zorlanan çevre devletler çok parçalı ve eşgüdüksüz bir tablo çizmektedir.”⁷⁹

⁷⁸ Bkz. (50), GÖZEN, 44.

⁷⁹ Bkz. (25), KAZGAN, 25.

Çevre devletler, yeni sürecin yıkımlarından daha az etkilenmek amacıyla ekonomik ve siyasi merkezlerin hamiliğinde oluşturulan uluslararası yapılanmalara girerek ayakta kalmaya çalışmaktadırlar.

1980’li yılların başında yeni dünya düzeni ile yaşadıkları problemlerin ortadan kalkacağına dair sözler alan çevre devletlerin, küreselleşme süreçleriyle beraber özellikle ekonomik alanda sorunlarının daha da derinleştiğini söylemek yanlış olmaz.

Dış borçlar çevre ülkeler açısından yaşadıkları ekonomik problemlerin önemli nedenlerinden birini oluşturmaktadır. “100 kadar düşük ve orta gelirli ülkenin neredeyse yarısı 42’si ağır, 28’i orta, kalanı hafif dış borçlu sayılıyor.”⁸⁰ Başka bir deyişle çevre ülkelerin üçte ikiden çoğunun ağır ya da orta derecede dış borç sorunu vardır.

Üretimsel sürecin parçalandığı, ürünün teknoloji-yoğun bölümünün genelde merkez ülkelerde, diğer bölümlerinin ise uygun çevre ülkelerde üretilerek, belirli bir yerde montaj edildiği yeni süreçte ekonomik anlamda kendilerine hammadde, ucuz işgücü ve yeni pazarlar sağlayan olma rolü düşen çevre ülkeler; küresel ekonomik süreçlerle rekabet edecek kadar güçlü ekonomilere sahip olmamaları, emek yoğun süreçlerle sermaye birikimini gerçekleştirememeleri, ucuz işgücüyle toplum içi gelir uçurumlarının giderememeleri, dış etkilere karşı kendilerini koruyamamaları gibi nedenlerle de ekonomik krizlerin sık sık yaşandığı yerler haline gelmişlerdir.

Ekonomik krizlerin yanında özellikle 1990’lardan sonra pek çok bölgede iç huzursuzluklar yaşanmış ve artan milliyetçilik rüzgarları iç savaşların yaşanmasını, beraberinde bölünmeleri getirmiştir. Orta Avrupa’dan Orta Asya’ya Güney Asya’dan Afrika’ya ve Kafkasya’ya uzanan bir alan, dinsel, etnik ve siyasal kaynaklı ayaklanmalar ve iç savaşlarla boğuşmaktadır.⁸¹

⁸⁰ Bkz. (25), KAZGAN, 83.

⁸¹ Bkz. (25), KAZGAN, 86.

Küreselleşme süreçlerinin çevre ülkelerin sorunlarını çözmemesi, tersine arttırması merkeze artan bir beyin göçünü beraberinde getirmiştir. Buralarda görece güçlü duran sosyal devlet anlayışı özelleştirme politikalarıyla ortadan kalkarken, eğitim, sağlık, gibi alt yapı hizmetlerinde gerilemeler yaşanmıştır. Büyük şehirlere göç çarpık kentleşmeye yol açarken, merkezin sanayi sonrası toplum aşamasına geçip daha çok finansal merkez olması, sanayinin ve dolayısıyla da çevre tahribatlarının çevre ülkelere kaymasını neden olmuştur.⁸²

Ekonomik, siyasal ve sosyal alanlarda pek çok problemle karşılaşan çevre devletler, uluslararası alanda da bir gerileme içerisindedirler. Bu gerileme ulus-devletlerin genelde yeni uluslararası mekanizmalarda geri planda kalmalarıyla alakalı olduğu kadar, çevre devletlerin yeni sistem içerisindeki hareket ve etki alanının, ekonomik ve siyasi gücünün gittikçe azalmasıyla doğru orantılı olarak, azalmasıyla yakından bağlantılıdır. G-8 yapılanması içerisinde bulunan ülkelerin yeni küresel süreçte sahip oldukları etki gücü ve alanıyla çevre ülkelerin gücü ve etki alanı karşılaştırıldığında bu farklılık daha net olarak görülebilir.

⁸² Bkz. (25), KAZGAN, 84.

2. KÜRESELLEŞMENİN ARKA PLANI VE SÜREÇLERİ

Küreselleşme kaynağını ekonomiden almaktadır. Ulus-devletlerin sınırlarını aşan sermaye ve çok uluslu şirketlerin varlığı, liberalizmin yaşadığı krizlere karşı neo-liberal yaklaşımların gündeme gelmesini sağlamıştır. 1980 yılında imzalanan Washington Uzlaşması küresel ekonomi politikalarının ilkelerini ortaya koyan önemli bir metindir. Küreselleşme süreci, ekonomide sanayi sonrası finansal ekonomiyi gündeme getirmiş ve finans sektörünü merkezine koyan Yeni Dünya Düzeni tüm dünyayı etkisi altına almıştır.

Küreselleşme süreci ekonominin üretim ayağında da belli değişimlere yol açmıştır. Post-fordist yaklaşımların, esnek istihdam tarzının merkezde olduğu bu dönem üretimsel süreçlerin mekansal bütünlüğü parçalanmış, işgücü hareket hızı ile küreselleşmiştir.

Küresel süreçler karşısında kontrol alanını genişletmek isteyen merkez ve küresel süreçlerde zayıf düşen çevre ulus-devletler bölgesel birliktelikler yaratma eğilimine girmiştir. Ekonomide yeni aktörler, birliktelikler, üretim tarzları ve sektörler küreselleşme ile dünya ekonomisinde önemli değişimler yaşadığının göstergesidir.

1989'da Doğu Bloğu ülkelerinin çökmesi ve 1991 yılında SSCB'nin yıkılması siyasetin küreselleşmesini sağlayan önemli gelişmelerdir. Soğuk Savaş döneminin sona ermesi iki kutuplu bir dünya düzeninin sonu olmuş, Soğuk Savaş'tan galip çıktığını düşünen ABD'nin dünya üzerindeki rolü de küresel süreçlerle farklılaşmıştır.

Soğuk Savaş döneminin ardından, uluslararası güç alanının yeniden oluşturulması durumu ve yeni aktörlerin varlığı küreselleşme siyasetinin önceki dönemlerden farklılıklar taşıması sonucunu doğurmuş; eskinin tam olarak gitmemesi

yenininse tam olarak oluşturulamaması uluslararası alanda bir geçiş döneminin varlığına işaret etmiştir.

2.1. Ekonominin Küreselleşmesi

1970’li yıllardan itibaren dünyayı etkisi altına alan Küreselleşme temelde ekonomik değişimler üzerinden ‘Yeni Dünya Düzeni’ yaklaşımı ile şekillenen bir süreçtir. Dünyanın tek pazar olarak bütünleştiği, mal-hizmet ve sermaye hareketlerinin tam olarak serbestleşmesi ilkesini merkezine koyan küreselleşme zaman içerisinde sosyal ve siyasal pek çok alanda değişime neden olmuştur.

1945’ten itibaren oluşan Soğuk Savaş döneminin dünyada her alanda yarattığı iki kutuplu anlayış, ekonomide iki ekonomi modelinin varlığı ile kendini üretmiştir: ABD’nin başında bulunduğu serbest piyasa ekonomisine dayalı liberal ekonomi ve SSCB’nin liderliğindeki planlı merkezi ekonomi.

ABD liderliğindeki liberal model Bretton Woods para sistemine dayalı GATT yapılanmasıyla kendi içinde örgütlenirken, SSCB liderliğindeki Sosyalist Blok, ekonomide devletin hakimiyet sahibi olduğu bir ekonomik modelle liberal modelin alternatifi olmuştur. Bu iki model arasında rekabet ‘biz daha iyiyiz’ üzerinden şekillenmiş, siyasi ve askeri alanda oluşan karşıtlık ve gerilim ekonomi alanında yaşanmamıştır. Bu dönem liberal modelin kendi içinde, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra gündeme gelen ‘devletin ekonomiye müdahalesini doğal karşılayan’ anlayışı barındırması, ekonomilerin bir ‘anti’lik üzerinden şekillenmediğinin göstergesidir. Liberal Blok, devletin var olduğu bu ekonomi anlayışını İkinci Dünya Savaşı sonrası toparlanmayı sağlamak için olduğu kadar, SSCB’nin planlı ekonomisini dengelemek amacıyla da kullanmıştır. Liberal Blok’ta bu dönem; kamu harcamalarının arttırıldığı, sosyal devlet anlayışının benimsendiği, işsizliğin azaldığı istikrarlı bir ekonomik yapı oluşturulmuştur. Sosyalist Blok ise üretime dönük olarak yaptığı yatırımlarla güçlenmiş, Yalta Konferansı ile çizilen kendi ‘nüfuz bölgesi’ içinde sanayileşme alanında gelişmeler göstermiş, 1950’li

yıllarda güçlü ve kendine yeter bir ekonomi olarak ortaya çıkmıştır. Birbirine alternatif iki ekonomik model ‘altın çağ’ olarak nitelendirilen 1945-1970 arası dönemde görece iyi’ bir tablo çizmişlerdir.

Dünyanın geneliyle ilgili olarak çizilen bu iyimser tablo 1968 Hareketleri ile tersine dönmeye başlarken, bu dönem dünya ekonomik krizlerinin ipuçlarını kendi içinde barındırmıştır. 1968 hareketleriyle Vietnam işgali ya da yerleşik cinsel kalıpların sorgulanması gibi, soğuk savaş mantığı da sorgulanmış ve ABD ile SSCB iki kutuplu dünyanın liderleri olarak eleştiriye tabi tutulmuşlardır. Dünyada yarattıkları siyasi atmosfer nedeniyle bir meşruiyet kriziyle karşı karşıya kalan bu iki süper güç, bir süre sonra aynı krizi ekonomik alanda, kendi nüfuz bölgelerinde yaşamışlardır.

1950’li yıllarda üretime yatırım yaparak ekonomik alanda güçlenen SSCB’nin zaman içerisinde ABD ile silahlanma yarışında kaynaklarının büyük bir kısmını askeri alana yatırması; sanayileşmenin sadece silah sanayiinde uygulanması Sovyet ekonomisinin zayıflaması sonucunu doğurmuştur. Üretime yönelik ekonominin ihmal edilmesi yanında, sosyalist ekonominin alternatif bir model olarak kendi sınırları içerisinde ekonomik adaleti sağlamada başarısız olması içe dönük bu ekonominin problemlerini daha da derinleştirmiştir.

Sovyetlerden farklı olarak, içeride devlet müdahaleciliğine yer vermesine rağmen dışa dönük bir yapılanma olan liberal ekonomi ise 1970’lerden itibaren yaşadığı krizlerle ‘iyimser’ günlerin geride kaldığı bir döneme girmiştir. 1973 ve 1979’da yaşanan petrol krizleri, döviz kurlarının dalgalı seyretmesi, sermayenin kar hadlerinin düşmesi, ABD liderliğinde oluşturulan Bretton Woods para sisteminin çökmesi liberal ekonomide kriz dönemine girilmesine neden olmuştur. Liberal modelin etkisi altına aldığı alan içerisinde ‘çevre ülkelere’ önerdiği kalkınma modellerinin zengin kuzey-fakir güney hiyerarşisini ortadan kaldırmaması, bu ülkelerin dış borç patlaması yaşamaları içeride ve dışarıda Batılı Bloğun krizini derinleştirmiştir.

Bu gelişmeleri iki modelli dünya sisteminin yapısal krizi olarak algılamak gerekmektedir. Liberal kanatta 1970’li yılların sonunda baş gösteren kriz küreselleşme politikalarını gündeme getirirken, SSCB’nin temsil ettiği model küreselleşen ve sınır tanımayan sermayeye direnemeyerek 1980’lerde çökmüştür.

Küreselleşme politikalarının 1970’lerin başında beliren liberal ekonominin yaşadığı krizlere bir çözüm önerisi olduğu söylenebilir. Bu dönem yaşanan krizlerle liberalizmin ‘merkezde’ ve ‘çevrede’ yara alması, serbest piyasa ekonomisi-serbest dış ticaret-serbest sermaye hareketlerini merkezine koyan neo-liberal politikaların 1980’lerden itibaren gündeme gelmesini sağlamıştır. Küresel ekonomi anlayışını temsil eden neo-liberal politikalar ulus devlet sınırları olmaksızın dünyanın tek pazar olduğu bir ekonomi anlayışını gündeme getirmişlerdir.

“Küreselleşmenin buradaki hedefi ulus-devlet anlayışının üstünde, uluslararası işletme kuralları aracılığıyla zenginliklerin yeniden değerlendirildiği, üretildiği, dağıtıldığı ve tüketildiği tam rekabet esasına dayalı bir sistemdir.”⁸³

Merkezde ve çevre ülkelerde başarısız olan liberal ekonomi politikaları yerine gündeme gelen neo-liberal politikaların ilkeleri 1980 yılında imzalanan Washington Uzlaşması’nda ortaya konmuştur,⁸⁴

1. Ülke ekonomisini dış rekabetten koruyan ticaret engellerinin kaldırılması
2. Eşitli mal ve hizmetlerde yurtiçi fiyatların arz-talep dengesine göre kurulmasını engelleyen teşviklerin ve desteklerin fiyatlarının azaltılması ya da kaldırılması.
3. Mali sistemin, sermayenin hareketinin kolaylaştırmak için yeniden yapılandırılması
4. KİT’lerin özelleştirilmesi
5. Dış yatırımların üzerindeki denetimlerin kaldırılması

⁸³ Ahmet ÖZER, 11 Eylül, ABD, Türkiye, Küreselleşme, 109.

⁸⁴ Argun AKDOĞAN, Toplumsal Sermayede Yeni Sağın Küresel Yüzü, Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları, 74.

6. Devletin rolünün yalnızca ekonomide değil, toplumsal hizmetlerin sunulmasında da azaltılması maddeleriyle genel hatları çizilen neo-liberal politikalarla sanayileşmiş ve gelişmekte olan ülkelerde yaşanan krizlerin önüne geçilmesi hedeflenmiştir.

Dünya ekonomik düzenini yeniden örgütlemeyi, içeride ve dışarıda yaşanan krizleri çözmeyi amaçlayan küreselleşme sürecinin ortaya çıkışı 1970'lerin sonundan itibaren, ekonomik alanda yaşanan gelişmelerle; ÇUŞ'ların ortaya çıkması ve yaşanan teknolojik devrimle yakından bağlantılıdır.

“ÇUŞ; birden fazla ulusal nüfuz sahasında şubelere ve bağlı şirketlere sahip olan yapılanmalar olarak tanımlanabilir.”⁸⁵ Çok uluslu şirketler ulus-aşırı bir ekonomik anlayışın gündeme gelmesinde, ulus-devletlerin ekonomideki etki ve yetkilerinin azaltılması eğiliminde başat rol oynamışlardır. Bu yapılanmalar neo-liberal politikaların sermayenin dünyada daha rahat dolaşmasını sağlayıcı kararları ile büyümüşler ve küresel pazar içerisindeki paylarını artırmışlardır. Çok uluslu şirketlerin hacimleri ve sahip oldukları sermaye dünyadaki bir çok ülkenin bütçesinin toplamından daha fazladır.

“1994'te General Motors şirketi, başta Finlandiya, Norveç gibi İskandinav ülkeleri olmak üzere, Güney Afrika, Arjantin ve Hong Kong gibi pek çok ülkeyi geride bırakarak dünyanın 20. büyük ekonomisi olmuştur.”⁸⁶

Küreselleşmenin ortaya çıkışında, ÇUŞ'ların yanı sıra 1980'li yıllarla beraber yaşanan teknolojik devrimi de etkili olmuştur. Küreselleşme sürecinin 3. sanayi devrimi olarak tanımlanmasında teknolojik alanda yaşanan gelişmelerin önemli bir payı vardır. Sanayi sektörlerinde teknolojinin kullanımının yaygınlaşması üretimi kolaylaştırıp pek çok mesleği gereksizleştirirken vasıfsız emeğin önemsizleşmesini sağlamıştır. Amerika ve Japonya gibi ülkelerin teknolojiye yaptıkları yatırımlarla bilişim sektörü gibi yeni sektörler oluşmuş, yaratıcı emeğin değerlendirilmesi ile kol emeği eski önemini kaybetmiştir. Teknoloji alanında yaşanan gelişmeler sermayenin

⁸⁵ P. HIRST-G. THOMPSON, *Küreselleşme Sorgulanıyor*, Çev. Çağla Erdem, 15.

⁸⁶ Bkz. (81), ÖZER, 110.

küreselleşmesi olgusunun hayata geçmesini de kolaylaştırmıştır. Dünya üzerinde yeni pazarlara girme ihtiyacı duyan sermaye teknoloji yardımıyla sınır tanımadan kolayca dünya üzerinde dolaşma olanağına kavuşmuştur. “Artık milyonlarca dolar tutarındaki fonlar ışık hızıyla bir yerden diğerine gidebiliyor.”⁸⁷

Küreselleşme süreci üretimsel süreçlerde yapısal farklılaşmaları beraberinde getirmiştir. Standartlaşmış seri üretimden daha esnek üretim metotlarına dönüşmesi esnek istihdam yöntemini oluşturmuş, üretimde post- fordist yaklaşımlar gündeme gelmiştir. Sermayenin küreselleşmesi yanında üretilen meta da küreselleşmiş, çok uluslu şirketlerin üretimsel alanlarını dünyanın farklı bölgelerine yaymaları söz konusu olmuştur. “Nike ayakkabıları, 4/5’i Asya’da olmak üzere 30 ülkeye yayılmış 350 fabrika ya da atölyede 400 bin işçi tarafından üretilmektedir.”⁸⁸

Üretim alanının genişlemesi yanında üretimsel süreçler parçalanmış, bir metanın üretimindeki her bir aşama farklı coğrafyalarda yaşayan farklı insanlar tarafından yapılmaya başlanmıştır, dolayısıyla işgücü de uluslararasılaşmıştır. Sermayenin tüm dünyayı dolaşması gibi işgücü de göç hareketleriyle yer değiştirmeye başlamıştır.

“Filistinli kadın Kuveyt mutfağında sebze ayıklar, Polonyalı kadın Almanya’da yaşlılara bakar, Karaip Adalarındaki kadınlar evlerindeki bilgisayarlarla ABD bankalarının muhasebe işlemlerini yapar olmuşlardır.”⁸⁹

Küreselleşme süreci, tüm bu gelişmelerle ekonominin sermaye, meta ve işgücü ayaklarında daha karmaşık ilişkilere yol açmıştır. “Küresel piyasa hareketliği her yönde dağıtan gerilimler içinden geçerek kurulur; bu ağaçsı değil, kök gövdesi gibi her yana açılan bir hareketlilik.”⁹⁰ Bu hareketlilik dünyanın sermaye ve işgücü ağlarıyla çevrilmesi sonucunu doğurmuştur.

⁸⁷ Bkz. (25), KAZGAN, 22.

⁸⁸ Soner IŞIK, *Küreselleştirilmiş Kadın*, KADINLAR DÜNYASI, 5.

⁸⁹ A.g.m., 6.

⁹⁰ Bkz. (11), HARDT-NEGRI, 267.

2.2. Uluslararası Siyasette Yaşananlar Değişimler

Küreselleşme süreci hemen her alanda olduğu gibi uluslararası alanda da taşların yerinden oynamasını sağlamıştır. Küreselleşmenin yarattığı sorgulamalar uluslararası siyaset alanını da etkisi altına almıştır. Sorgulama sonuçlarının tam olarak somuta yansması klasik tarzın devam eden varlığıyla pek mümkün olmasa da çoğul aktörlerin varlığı ve uluslar arası siyaset alanının ilgi alanının genişlemesi söz konusu olmuştur.

Uluslararası siyaset alanının farklılaşması uzun zaman dilimleri içerisinde ele alınmak koşuluyla pek çok nedeni kendi içinde taşıyor. Günümüzde daha karmaşık ve yoğun, zaman zaman ulusların üstünde şekillenen uluslararası ilişkiler alanının değişiminin Soğuk Savaş döneminin kapanmasıyla doğrudan ilişkisi vardır. Soğuk Savaş dönemi taraflardan birinin çökmesiyle son bulmuştur; ancak bu çöküş iki kutuplu bir dünyada yaratılan değer ve alışkanlıkların, sorunların ve dolayısıyla çözümlerin işlevini yitirmesi etkisini yaratmıştır.

2.2.1. Sovyetlerin ve Doğu Bloğunun Doğuşu ve Çöküşü

Modernizmin Avrupa’da 19. yüzyılda yarattığı milliyetçilik rüzgarlarına eşlik eden komünizm hayaleti bu yüzyılda Avrupa toplumları içinde ‘ek nüfus’ muamelesi gören kitlelerin hareketlenmelerini sağladı. Sanayileşmiş ülkelerin proletaryalarına yüklenen devrim misyonu 20. yüzyılın başlarında Almanya’da neredeyse gerçekleşiyordu; 1. Dünya Savaşı’nın yarattığı milliyetçilik rüzgarlarıyla ortadan kalktı. Komünizm hayaleti Batı Avrupa’nın doğusunda kalan, sanayileşme sürecini tamamlamamış Rusya topraklarında tekrar belirdi ve 1917 Ekim Devrimi; temsil ettikleri, dünyaya önerdikleriyle liberal anlayışın tek model olmadığını dünyaya göstermesi açısından önemliydi.

Dünyada özellikle de Avrupa’da bir hareketlilik oluşturmaya beklenen bu devrim, sanayileşme sürecinin başında sayılabilecek Rusya’da çok fazla olmayan işçi

sınıfını temsil eden merkezileşmiş-çekirdek parti yapısının varlığıyla mümkün oldu. İlk dönemlerde dünyaya özellikle de Avrupa'ya örnek olması devrimin mimarları tarafından beklenen bir gelişmeydi. Süreç içerisinde Avrupa solunun daha reformcu bir çizgiye kaymaları, sadece bir hayal kırıklığı yaratmadı, iki bölge arasına siyasi bir mesafe de koydu. 1. Dünya Savaşı sonrası süreçte sosyal demokrat anlayışın Avrupa'da sınıflar arası gerilimi daha da azaltması, Sovyetlerin evrensel bir model olma yaklaşımlarının geçersizleşmeye başlamasını sağladı. 1921'de Bakü'de toplanan Doğu Halkları Kongresi'yle ' enternasyonal bir yaklaşım yerine tek ülkede sosyalizm ilkesinin benimsenmesi' Avrupa'dan beklenen hareketin gelmemesiyle yakından bağlantılıydı. Bu kongreyle Sovyetler Doğu'ya ve içe; yani Avrupa-dışına ve sanayileşmemiş bölgelerin işçi sınıfına yüzlerini döndüler. 1. Dünya Savaşı sonrası Wilson prensiplerinde benimsenen milletlerin ulus-devletleşerek bağımsızlaşması hakkı, bu dönem Sovyetlerin de 'ulusların kendi kaderlerini belirleme hakkı' açıklamasıyla destekledikleri bir gelişmeydi. Uluslararası alanda gelişmiş Avrupalı devletlerin karşısında sömürge olarak görülen ya da sömürgeleştirilmeye çalışılan milletlerin verdikleri bağımsızlık ve uluslaşma mücadeleleri Sovyetlerin Avrupa-dışı halklarla ilgilendiğinin göstergesiydi. İleri ülkelerin proletaryasıyla ilgilenmediklerini resmi olarak ilan etmeleri ise 1943 yılında uluslararası sosyalist ve komünist partilerin oluşturduğu komünternin⁹¹ dağılmasıyla olmuştur. Sovyetlerin hakimiyetindeki bu yapı, 1917'den itibaren Kuzey ve Batı solunun sosyal demokrat bir çizgi belirlemesi, bu çizgiyi Sovyetlerin sürekli olarak eleştirmesi dağılmayı kaçınılmaz kılmıştır. Batı'da ve kuzeyde New Deal yasalarının benimsenmesi Avrupa'yı daha radikal çözümler yanında Sovyetler Birliği'nden de uzaklaştırmıştır. Komünternin dağılması Sovyetlerin artık gelişmiş sanayi ülkelerindeki işçi sınıfından bir devrim beklemediğini ortaya koymuştur.

Bu dönemde Sovyetler 'anti-empyralist eksende uluslaşma mücadelesi veren' olarak gördükleri ülkelere destek vermenin ötesinde kontrol altında tutamayacakları hiçbir harekete eskisi gibi ilgi göstermemişler. Kontrol altında

⁹¹ Dünyadaki komünist partilerin birliğini sağlamak amacıyla 1919'da kurulan birlik.

tutabilecekleri yegane bölgenin 2. Dünya Savaşı nedeniyle Kızıl Ordu'nun bulunduğu Doğu Avrupa olması sonucunu doğurmuş, Doğu ve Orta Avrupa Kızıl Ordu'nun bulunmadığı Yugoslavya, Arnavutluk ve Yunanistan haricindeki bölgenin Sovyet nüfuz alanına dönüşmesini sağlamıştır. 1945'e kadar kendi hareket alanını büyük oranda belirleyen SSCB evrensel bir model olmaktan vazgeçmiş ve esasında kendi hareket alanını koruma ve varlığını devam ettirme yolunu seçmiştir. Kendi sınırlarını çizme kendi içine kapanmayı getirmemiş, Sovyetler yıkılana kadar dünya siyasetini belirleyen iki aktörden biri olmuştur.

Dünya siyaset sahnesine çıkış, İkinci Dünya Savaşı sonrasına, 1945 yılına denk gelse de Sovyetler bir dünya gücü olmayı daha önce uluslararası siyasette etkin bir rol oynamasına borçludur. 1922'de Almanya ile Rapallo'da yapılan anlaşma Fransa ve ABD'nin uluslar arası alandan Sovyetleri dışlama çabasını sonuçsuz bırakmıştır. "Bu noktadan itibaren SSCB devletler arası sisteme bütünüyle entegre olmayı kabul etmişti."⁹² 1933 yılında Milletler Cemiyeti'ne katılmaları, 2. Dünya Savaşı sırasında Almanlara karşı Batı ile işbirliği yapmaları, bu savaştan sonra kurulan BM'nin kurucularından biri olmaları 1. Dünya Savaşının sonundan 2. Dünya Savaşının sonuna kadar geçen süreçte uluslararası alanda Sovyetlerin yeni bir uluslararası güç olarak ortaya çıkmasını sağlamıştır.

İki Dünya Savaşı'nın Avrupa kıtasında yol açtığı yıkım, daha önceki dönemlerde uluslararası alanı hakimiyet altına almaya çalışan Almanya, Fransa, İngiltere'nin güçlerini kaybetmeleri sonucunu doğurmuş ve savaştan galip çıkan ABD bir anlamda Batı'nın tarihi misyonunu devralmıştır. İkinci Dünya Savaşı sürecinde Batı ve Sovyet ittifakının savaşı bitiren sebeplerden biri olmasına rağmen ABD ve SSCB'nin hamiliğinde iki kutuplu bir dünya ikinci dünya savaşının en önemli siyasi sonucu olmuştur. ABD'nin kendini 'demokratik dünyanın' temsilcisi olarak tanımlaması, bunun karşısında Sovyetlerin liberal demokrasi anlayışından farklı olarak sahip olduğu sosyalist ideoloji dünyanın iki gücün belirleyiciliğinde kamplara ayrılması sonucunu doğurmuştur. Sovyetler Birliği uluslararası alanda

⁹² Bkz. (2), WALLERSTEIN, 21.

Sosyalist-Lenin modelinin temsilcisi olarak, ABD de Liberal-Wilson modelinin temsilcisi olarak sunulmuş ve 1945- 1989 arasında bu iki model birbirleriyle sürekli olarak çatışmışlardır. Çatışmanın daha çok nükleer silah tehditleri üzerinden askeri düzeyde olması ABD ve yandaşlarının NATO, Sovyetler ve yandaşlarının Varşova Paktı çatısı altında bir araya gelmelerine neden olmuştur. Bu dönem uluslararası alan ABD yandaşlığı/karşıtlığı ve Sovyet yandaşlığı/karşıtlığı üzerinden şekillenmiştir.

1945-1989 yılları arasında daha çok askeri dolayısıyla da siyasi alanda yaşanan gerilim ikinci dünya savaşının ardından tüm dünyada bir ‘denge durumu’ yaratma özelliği de taşır. Yalta Buluşması⁹³ ile kendi sınırlarını garantiye alan ve diğer gücün sınırlarını ihlal etmeme garantisi veren iki süper güç, uluslararası alanda kontrollü bir gerilimin sürmesini sağlamışlardır. Soğuk Savaş bu dönem içerisinde sıcak savaşın yaşanmasını engellemiş ve uluslararası alanda iki güç arasındaki ‘güç rekabetini’ dengede tutmuştur.

“Soğuk Savaş, Amerikanizm ve Leninizm adına, her bir tarafa kendi kampında sıkı bir düzen sağlama, evi uygun gördükleri tarzda temizleme ve gelecek nesillerin zihniyetlerini yönlendirme imkanını veriyordu.”⁹⁴

Sovyetler kendi nüfuz alanlarını garanti altına alırlarken, Kafkasya’da, Doğu Avrupa’da, Orta Avrupa’da varolan yeraltı ve yerüstü kaynaklarıyla, insan kaynağını kendini güçlü kılmada istediği gibi kullanma hakkını hiçbir engellemeyle karşılaşmadan kullanmıştır. Savaş sonrası dönemde Doğu Avrupa kendisi için Almanya ile aralarında tampon bölge olma işlevini de yerine getirmiş ve Sovyetler Birliği kendini daha güvende hissetmiştir. ABD açısından Yalta Konferansı ile sağlanan avantajlar ise İkinci Dünya Savaşı sonrası dünyanın tümüyle uğraşıp, Sovyetlerin yaptığı harcamalardan kurtulmak olduğu kadar dünyanın Sovyetler ve Doğu Bloku harici bölgelerinde tam bir hegemonik güç olarak sivrilme olmuştur. “ABD-SSCB düzenlemesi, dünya-sistem içerisinde ABD hegemonyasına görece

⁹³ B. ORAN-A. AKDEVELİOĞLU, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt:1, 1919-1980, s. 472.

⁹⁴ Bkz. (1), WALLERSTEIN, 19.

karşı konulmadığı ölçüde işledi.”⁹⁵ Bir anlamda iki taraf kendi alanlarında dünyayı şekillendirme gücüne sahip olmuşlardır.

Böyle bir denge durumu, karşılıklı çıkarlar yanında birbirlerini büyük bir tehlike olarak görmeleriyle de ilişkilidir. İki tarafın güçlerinin birbiriyle denk olması birbirleri için daha büyük tehlikeler içermelerini sağlamış; güçlerin denkliliği meselesi, anlaşma yoluyla bu gerilimin sıcak bir çatışma ortamına dönüşmesini engellemiştir

ABD’nin en güçlü dönemlerini oluşturan 1950 ve 1960’larda Sosyalist Bloğun haricindeki dünyanın hemen her köşesinde varlığını hissettirdiği görülmektedir. ABD bu dönem merkez dışı alanları kontrol altına alma çalışmalarıyla da kendinden önceki Avrupalı güçlerin temsilciliğini yapmıştır. Uluslararası alandaki gücünün tüm dünyada varlığını hissettirmesi bu dönem meşruiyetini, dünyayı komünizm tehlikesinden koruma adına soyunduğu dünya jandarmalığından almıştır. “Vietnam’a ABD müdahalesi bunun en güzel örneği olarak düşünülebilir.”⁹⁶ ABD dünya jandarmalığı rolüne bir anlamda Yalta’da sağlanan uzlaşmanın kendine yarattığı hareket alanı ile sağlamıştır.

İki süper gücün birbirlerini dengeleyerek varlıklarını sürdürmeleri 1989 yılına kadar sürmüş olsa da, 1968 hareketleri ‘denge durumunun’ yarattıklarından rahatsızlık duyan dünyanın itirazlarıyla önemli bir darbe almıştır. ABD’nin dünyayı komünizmden korumak adına Latin Amerika’da, Afrika’da pek çok ülkeye müdahale etmesi, Vietnam’da dünyayı komünizmden koruma adına yaptıkları; aslında temsil ettiği liberal demokratik anlayışın inandırıcılığını yitirmesi, diğer yandan yeni bir dünya düzenini öneren bir ideolojiden ABD ile nükleer silahlanma yarışına tutuşmuş, kendi sınırları içerisinde baskıcı ve gücünü dar bir kadrodan alan sosyalist ideolojinin yarattığı hayal kırıklığı 1968 hareketleriyle eleştirilmiştir. Eleştirilen bir anlamda iki süper gücün, soğuk savaş mantığıyla oluşturdukları iki kutuplu dünyanın kendisi

⁹⁵ Bkz. (1), WALLERSTEIN, 20.

⁹⁶ Bkz. (11), HARDT-NEGRI, 193.

olmuştur. “Dünya çapındaki 1968 devrimi hem ABD hegemonyasına karşı çıkış, hem de eski solun reddiydi.”⁹⁷

1968 hareketleri iki kutuplu dünyanın gerilemeye başladığı tarih olmuştur. Kamuoyunda inandırıcılıklarını yitiren ABD ve SSCB 1989'lara kadar askeri ve siyasi güçlerini korumalarına rağmen, 50'li ve 60'lı yıllardaki güçlerine hiçbir zaman erişememişlerdir.

ABD'nin hamiliğini yaptığı Avrupa ve Japonya'nın özellikle 1960'ların sonundan itibaren ekonomik olarak güçlenip ortaya çıkmaları, beraberinde uluslararası siyasette yeni bir rol almak istemeleri aralarındaki ilişkilere mesafe koymalarına neden olduğu gibi, ABD'nin 'tartışılmayan gücünün de tartışılmasını sağlamıştır. ABD'nin yaşadığı iç ekonomik krizlere paralel olarak , Avrupa ve Japonya'nın rakip olarak ortaya çıkmaları söz konusu olmuştur. Ekonomik alanda yaşanan rekabet uluslar arası politika alanında özellikle Avrupa ülkelerinin ABD politikalarından bağımsızlaşma süreçlerini başlatmıştır.

“Temel fark, Batı Avrupa'nın ekonomik gücünün gittikçe artması ve dolayısıyla Avrupalıların, dünya sahnesinde ABD'nin peşinde otomatikman sürüklenen ülkeler olma rolünden sıyrılmak istemeye başlamalarıydı.”⁹⁸

Avrupa'nın kendini toparlaması ve Sovyetler karşısında güçlenmesi için ekonomik bir birliktelik oluşturmasını destekleyen ABD, bu konuda 1970'lerden itibaren eskisi kadar istekli olmamıştır. Ekonomide bir gerileme içerisinde olma, uluslararası alanda yeni rakiplerin ortaya çıkması gibi nedenler yanında, ABD'nin Vietnam yenilgisi de ABD'nin sahip olduğu gücü tartışılır kıldığı gibi, bu gücün meşruiyetini de tartışma konusu yapmıştır. Ancak bu gerileme ABD'nin 1989'a kadar Sovyetler Birliği karşısında Batı'yı temsil eden tek süper güç konumunda olması gerçeğini değiştirmemiştir.

⁹⁷ Bkz. (1), WALLERSTEIN, 19.

⁹⁸ I. WALLERSTEIN, *Güncel Yorumlar*, Çev. Tuncay Birkan, 17.

1945 ve 1970 yılları arasında sanayileşme hamlesini tamamlayan SSCB kendi sınırları içerisinde güçlü bir ekonomiye sahipken, bu konuda 1970'lerden itibaren Orta ve Doğu Avrupa ile birlikte bir gerileme yaşamaya başlamıştır. Bu gerilemenin en önemli nedeni, ABD ile silah ve savaş sanayiinde yaşanan rekabetin, diğer ekonomik alanlardaki üretimin göz ardı edilmesini sağlamasıdır. Bu yarış uğruna Sovyetlerin tüm kaynak ve gelirleri Moskova'da toplanarak merkezileştirilmeye başlanmıştır. Bu merkezileşme yolsuzlukların ve ekonomik adaletsizliklerin yaşanmasını da beraberinde getirmiştir.

1970'lerde ekonomik alanda yaşanan gerilemeler, 80'li yıllarda dünyanın yaşadığı değişimle birleşerek, belli yumuşamaları beraberinde getirmiştir. Gorbaçov döneminde benimsenen Glastnos ve Prestroyka politikalarıyla kendini yeniden güçlendirmeye çalışan Sovyetler 1989'da Berlin Duvarı ile beraber Doğu Bloğunun çökmeye başlamasıyla beraber kaçınılmaz sonla karşılaşmış ve 1991'de dağılmıştır.

Sovyetler Birliği'nin çöküşü daha derinlemesine sorgulanacak olursa ekonomide yaşanan gelişmeler yanında pek çok aksaklığın söz konusu olduğu görülür. Bu açıdan söz konusu ülkelerde yaşayan insanların bakış açısından bakıldığında ekonomik başarısızlıklar bardağı taşıran son damla işlevi görmüşlerdir.⁹⁹

Evrensel-alternatif bir model olarak 1917 Ekim Devrimi ile ortaya çıkan Sovyetler, özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası Soğuk Savaş döneminde sınırları içinde yaşayan insanlar için pek çok hayal kırıklığı yaratmıştı. Sınıf çelişkileri üzerinden yaşanan sömürünün ortadan kalkmasını sağlayacak sosyalist bir ekonominin eşit ve ayrıcalıksız bir ülke yaratacağı şiarıyla yola çıkan ülkede ayrıcalıklı yönetici sınıfın varlığı, Bolşeviklerin eşitlikçiliği temsil etme şeklindeki ideolojik iddialarını gülünçleştiriyordu.¹⁰⁰ Bu ayrıcalıklı sınıfın elinde bulunan ağır bürokratik yapı; halktan kopuk, onları ezen ve korkulan devasa bir aygıt dönüşmüş ve demokratik siyasi katılım ortadan kaldırılmıştır.

⁹⁹ Bkz. (2), WALLERSTEIN, 23.

¹⁰⁰ Bkz. (2), WALLERSTEIN, 24.

Yönetici sınıf içinde yaşanan çekişmeler, istikrarsız bir siyasi ortam yaratırken, yaşanan iç çekişmeler hukuk dışı uygulamaların, olağanüstü hallerin sıradan olaylar haline gelmesini sağlamıştır. Keyfi tutuklamalar ve gizli polis denetimi hayatın normalleşmiş, sürekli birer gerçeği olmuşlardır.¹⁰¹

Doğu ve Orta Avrupa, Kafkasya'yı içine alan, farklı etnik ve kültürel yapıların oluşturduğu Sovyetlerde merkezin; dolayısıyla da Rusların öncelikli olması, ekonomik ve sosyal alanlarda diğer kimliklerin arka planda kalmasını sağlamıştır. Bu durum merkeze olan öfkeyi arttırırken, bağlılığı da azaltmıştır.

1945'lerden sonra, kendi varlığını koruma adına, kendi içine çekilen ve 'Demir Perde' olarak nitelenen Sosyalist Bloğun kendini dünyadan izole etmesi, bu blok içinde yaşayan milyonlarca insanın ağır bir bürokratik yapı haline gelip kendilerini ezen dünyaya olan inançlarını yitirip, kendilerinden saklanan 'özgür dünyayı' merak etmelerini sağlamıştır.

Sovyetlerin çöküşü Soğuk Savaş döneminin bitmesi anlamına gelmiş ve ABD zaferini ilan etmiştir. Esasında denge durumu içerisinde kendilerini var eden iki taraftan birinin ortadan kalkması, diğerini de etkilemiştir. Çöken, iki tarafın meydana getirdiği zihniyetin kendisi olmuştur. 1989 ve 1991 ile ikinci dünya savaşından sonra inşa edilen anlayışın eskimesi ve işlevsizleşmesi söz konusu olmuştur. Tarihçilerin ve siyaset bilimcilerin 20. yüzyılı 1989'la bitirmeleri Sovyetlerin geride kalması kadar, soğuk savaş dönemindeki ABD'nin de geride kalması anlamını taşımaktadır.

2.2.2. Soğuk Savaş Sonrasında Güç Dengelerinde Yaşanan Değişim

Soğuk savaşın bitimi dünya güç dengelerinin alt üst olmasını ve taşların yerinden oynamasını sağlamıştır. Yaşanan değişim, tek başına dünya siyasetine yön

¹⁰¹ Bkz. (2), WALLERSTEIN, 23.

veren güçlerin değişime uğraması değil, Soğuk Savaş döneminde yaratılan zihniyetin kendisi olmuştur. 1970'lerden itibaren siyasette, ekonomide, teknik ve teknolojik konularda kaydedilen gelişmeler, ikiye ayrılmış bir dünyanın yaşamasını imkansızlaştırmıştır.

Sovyetlerin ve Doğu Bloğunun ortadan kalkması, halihazırda ekonomide, uluslararası siyasette problemler yaşayan liberal dünyanın kendini, herhangi bir blok engeli olmadan yeniden yapılandırma imkanına kavuşması anlamına gelmektedir. 1980'lerin başında ekonomide yeni bir yaklaşım olarak sunulan neo-liberal politikaların yanına, 1989 ve 1991'den sonra 'küresel siyaset, çoğulcu dünya düzeni, uluslar arası toplum, dünya politikası, karşılıklı bağımlılık' tanımlarının eklenmesi uluslar arası siyasette 'yeni bir dönemin' yapılandırılmaya çalışıldığı anlamına gelmektedir.

Küreselleşme sürecinde uluslararası alanda etkinliğe sahip yapıları; ulus-devletler, uluslararası yapılanmalar, ulus-dışı, ulus-üstü yapılanmalar olarak ele almak mümkündür. Uluslararasıının ilgi alanının genişlemesi, aktörlerinin çoğalması, daha önce varolan birliklerin yeni sürecin ihtiyaçları doğrultusunda yeniden yapılandırılmaları, aktörler arası ilişkilerin karmaşıklaşması uluslararası alanın yaşadığı değişim olarak özetlenebilir.

Yeni aktörlerin UDÖ olarak tanımlanan; ulus-devlet merkezli, uluslararası birlikteliklere dayanan, askeri, siyasi, diplomatik ve idari konularla sınırlı uluslararası siyaset alanının dışındaki yapılar olan STK ve ÇUŞ'lar devletlerle resmi ve temsil bağlantısı olmayan örgütlülüklerdir.

Tüm dünyada özellikle 1990'lardan itibaren; evrensel ölçütlerle hareket eden, insan hakları, çevre problemleri, güvenlik ve ekonomi-ticaret gibi alanlarda tüm dünyayı ilgilendiren sorunların çözümü için organize olmuş yapılar olan STK'lar, ulusal sınırların ötesinde çalışmalar yapmakta, kamuoyunu bilgilendirmekte ve yaratmaya çalıştığı kamuoyu baskısı ile aksaklıkların, sorunların ortadan kaldırılmasına çalışmaktadır. İnsan hakları örgütleri, Green Peace gibi çevre

örgütleri, Sınır Tanımayan Gazeteciler, Sınır Tanımayan Doktorlar gibi meslek örgütüllükleri ile STK yapılanmaları bir yandan küreselleşmenin, bir yandan da ulus-devletlerin yarattıkları problemlerin ortaya çıkarılması ve ortadan kaldırılması noktasında yaptıkları ulus aşırı işbirlikleriyle adeta dünyanın vicdanı olarak, uluslararası alanın parçası haline gelmişlerdir.

1970'lerin sonundan itibaren ulus-devlet sınırlarını aşan sermaye hareketlerine paralel olarak gündeme gelen ÇUŞ'lar ellerinde bulundurdıkları güçle uluslararası alanı etkileme yeteneğine sahip yapılanmalara dönüşmüşlerdir. Farklı uluslara aidiyeti olan büyük sermayelerin ortaklıklarıyla oluşan ÇUŞ'lar ulusal sınırları aşan ekonomik ağlarla serbest piyasa ekonomisinin dünyadaki temsilcileri konumundadırlar. Büyük şirketlerin yapılan 'şirket evlilikleri' ile bir araya gelmeleri sahip olunan sermayeyi büyüttüğü gibi bu yapılanmaların, serbest piyasa ekonomisinin devamlılığını sağlama sorumluluğuna sahip uluslararası alanın, önemli aktörlerinden biri haline gelmelerine de neden olmaktadır.

Sosyal amaçlar etrafında bir araya gelen STK'larla kar amacı güden ÇUŞ'lar zaman zaman sınır tanımayan kar etme mantığının yol açtığı ya da açabileceği problemler nedeniyle karşı karşıya gelmektedirler. Kamuoyu baskısı oluşturarak problemleri ortadan kaldırmaya çalışan STK'lar çoğunlukla güçlü ÇUŞ'lar karşısında zayıf bir etki alanına sahiptir.

UAÖ'ler olarak tanımlanan uluslararası birliktelikler küreselleşme sonrası süreçte uluslar arası alanı etkileyen en önemli aktörler arasındadır. Devletlerin kurduğu ve onların politikalarına uygun olarak işleyen,¹⁰² dünyayı devlet-merkezli bir bakışla algılayan UAÖ'ler; siyasi, ekonomik, askeri alanlarda yapılanmışlardır. Ekonomik alanda küreselleşme süreçleriyle beraber bölgesel birlikteliklerin oluşturulması söz konusu olmuştur.

¹⁰² Bkz. (50), GÖZEN, 29.

Bu bölgesel birliktelikler küreselleşme süreçleri karşısında bölgesel olarak etkinliğini devam ettirmek ve genişletmek amacı güden güçlü devletlerin yanında, gelişmekte olan ya da geri kalmış ülkelerin küreselleşme süreçleri karşısında tek başlarına güçsüz kalmak istememeleri sonucu oluşmuştur. Dünya ekonomisini ticaret hacimleri ve sahip oldukları sermaye kapasitesiyle şekillendiren iki yapılanma vardır.

NAFTA; ABD, Kanada ve Meksika'nın oluşturduğu dünyanın 3. büyük ekonomik birliğidir. 'NAFTA'yı güçlü gösteren Meksika ve Kanada'dan ziyade, ABD'nin gücüdür.'¹⁰³

APEC; Endonezya, Güney Kore, Malezya, Yeni Zelanda, Şili, Kanada, ABD, Meksika, Şili, Çin, Japonya, Avustralya, Tayvan, Filipinler, Brunei, Yeni Gine, Hong Kong, Singapur, Tayland gibi 19 ülkenin oluşturduğu bir birlikteliktir."Dünya ticaretinin %47'sini elinde bulunduran APEC, bu özelliği ile dünyanın en büyük ticari bloğudur."¹⁰⁴

NAFTA ve APEC hem gelişmiş ve uluslararası alanda güçlü duran devletlerin hem de gelişmekte olan ülkelerin bir araya geldikleri yapılanmalardır. NAFTA, ABD'nin kontrolündeyken, APEC Japonya'nın etkin olduğu bir birlikteliktir. Büyük ekonomiler bölgesel örgütlülüklerle serbest piyasa ekonomisi çerçevesinde üye devletlerin sınırları içinde daha rahat gezerken, gelişmekte olan ülkeler de bu birliktelikler aracılığıyla güçlü devletlerle ortaklıklar kurup ayakta kalmaya çalışmaktadır.

NAFTA ve APEC dışında MERCOSUR ya da ANT paktı, SAARC, AFTA gibi gelişmekte olan ülkelerin oluşturduğu, küresel güçlere karşı 'dayanışma' amacı taşıyan bölgesel birliktelikler bulunmaktadır. Bu birlikteliklere üye olan üyelerin aynı zaman da diğer birliklere de üye olmaları, küreselleşme süreçlerine karşı kendilerini korurlarken aynı zamanda büyük güçlerle ittifak yaparak bu süreçlere uyum sağlamak istediklerinin göstergesidir.

¹⁰³ Bkz. (81), ÖZER, 155.

¹⁰⁴ Bkz. (81), ÖZER, 156.

Bölgesel birliktelikler yanında IMF, Dünya Bankası gibi uluslararası birliktelikler küresel dünyada ekonomik gücü elinde bulunduran en önemli ekonomik yapılardır. Ekonomik birliktelikler yanında siyasi bir güç olarak örgütlenmiş uluslararası birliktelikler de bulunmaktadır. BM ve AB uluslararası siyaseti etkileyen en önemli yapılanmalardır.

Siyasi alanda 2. Dünya Savaşı'ndan sonra, Soğuk Savaş döneminin konjonktürel şartlarında ortaya çıkan, dünya devletlerini çatısı altında toplayan BM, küresel siyaset süreçlerinin ihtiyaçları doğrultusunda küresel barış ve adalet gibi konularda Soğuk Savaş sürecinden sonra yeni görev ve sorumluluklar yüklenmiştir. Küreselleşme süreciyle gündeme getirilen 'demokratik katılım ve uluslararası siyasi karar mekanizması' nın örnek modeli olarak görülen BM, yeni sorumluluklarla donatılmasına rağmen kendi bünyesinde koruduğu Genel Kurul ve Güvenlik Konseyi ayrışmalarının varlığı nedeniyle siyasi kararların demokratik bir yapıda alınmasını hayata geçirilmede problemler yaşamaktadır. Genel Kurul etkin bir güce sahip olmayan, sembolik ve aldatıcı bir katılım havası yaratan geniş bir zemini temsil ediyor görünümü veriyor.¹⁰⁵ Mevcut yapısal aksaklıklar nedeniyle BM 1990'ların başında görev aldığı Bosna ve Kosova'da barışı sağlama konusunda etkisiz kalmış ve bu nedenle eleştirilmiştir.

1940'lı yıllarda Schuman Bildirisi ile ABD'nin siyasi ve ekonomik destekleriyle Almanya ve Fransa tarafından Çelik ve Kömür topluluğu olarak temelleri atılan AB, İkinci Dünya Savaşı'nın Avrupa'da yol açtığı ekonomik yıkımı ortadan kaldırmak amacıyla kurulan bir ortaklıktı. Bu birliktelik 1957'de Avrupa Ekonomik Topluluğu'na, 1965'te ise Avrupa Topluluğuna dönüşmüştür.

Avrupa ülkelerinin İkinci Dünya Savaşı'nın ardından 1970'lerde ekonomik alanda güçlenmeleri bu birlikteliğin zaman içinde siyasi ve güvenlik alanlarını

¹⁰⁵ Ahmet DAVUTOĞLU, *Küresel Bunalım*, 215.

kapsaması gerektiği tartışmalarına yol açmış ve 1992’de Maastricht Antlaşmasıyla ekonomik ve siyasal bir birlikteliğe adım atılmış, Avrupa Birliği kurulmuştur.

1950’li ve 1960’lı yıllarda ABD tarafından desteklenen Avrupa Projesi, 1960’ların sonu ve 1970’lerin başında eskisi kadar desteklenmemeye başlandı. Bunun nedeni, Batı Avrupa’nın ekonomik gücünün gittikçe artması ve dolayısıyla Avrupalıların, dünya sahnesinde ABD’nin peşinden sürüklenen ülkeler olma rolünden sıyrılmak istemeleriydi.¹⁰⁶ Bu durum, Avrupa’nın uzunca bir süreden sonra uluslar arası alanda tekrar etkin bir rol almak istemesi anlamına gelmektedir. Soğuk savaş sürecinin sonuna kadar kendisini uluslar arası alanda ABD’nin temsil etmesine itiraz etmeyen Avrupa 1989’dan sonra ulus-üstü bir yapılanmayla siyasi bir aktör olarak ortaya çıkmıştır.

Yeni aktörlerin uluslararası alandaki etkinlikleri ulus-devletlerin hareket alanını sınırlandırmasına rağmen; diplomatik, idari, siyasi, güvenlik konularının uluslararası alanda önemini koruyor olması, bu alanlarda güçlü olan ulus-devlet yapılanmalarının dünya siyasetini belirlemeye devam etmelerini sağlamaktadır. Soğuk Savaş sonrası dönemde uluslararası güç dengelerinin ABD’nin ve 70’li yıllardan itibaren ekonomik ve siyasi bir güç olarak ortaya çıkan G-7 ulus-devletlerinin etrafında şekillenmesi bunun göstergesidir. Ekonomik ilişkilerin farklılaşması, siyasi alanın değişmesine rağmen güçlü ulus-devletler, diğer ulus-devletlerden farklı olarak, küresel aktörleri kontrol etme güçleriyle yeni küresel süreçlere müdahale edebilme yeteneğine daha fazla sahiptirler. Bu durum küresel güç pramidinde bu devletlerin üst tabakalarda yer almalarını sağlamıştır.

Soğuk Savaş döneminde SSCB’nin varlığına karşı, dünyanın büyük bir kısmında hakim görünen ABD, ‘demir perdenin’ yıkılmasından sonra liberal ve demokratik dünya adına zaferini ilan etmiştir. Fukuyama’nın ‘Tarihin Sonu’ Tezi bu zafer ilanının en önemli göstergelerinden biri olarak durur. Soğuk Savaş döneminde iki kutuplu bir dünyada komünist ideolojinin varlığına karşı ‘özgür’ dünyanın

¹⁰⁶ Bkz. (94), WALLERSTEIN, 17.

bayraktarlığını yapan ABD, Sovyetlerin yıkılmasından sonra tek süper güç olarak kalmıştır. Bu liberalizmin ve esasında ABD'nin zaferi, çatışmalar üzerinden şekillenen bir dünyanın da sonu olarak görülmüştür. ABD'nin varlığı ve komünizmin yokluğu bir anlamda barış döneminin de müjdecisi olarak düşünülmüştür. Dünya üzerinde farklı bir ideolojinin varlığı nedeniyle çizilen sınırlar 1989 ve 1991 yıllarından sonra ortadan kalkmış ve genişleyen dünyada neo-liberal politikaların dünyanın tamamında etkili olması, bu dünyanın temsilciliğini yapan ABD'nin bir anlamda kazandığı bir zafer olarak düşünülebilir. 1945-1989 yılları arasında komünizm tehlikesi ile uluslararası alanda hakim güç olan ABD, bu dönemden sonra küresel dünyanın koruyuculuğu misyonu ile dünya siyasetinde etkinliğini devam ettirmektedir. Sovyetlerin yıkılmasının hemen ardından yapılan Körfez Savaşı, ABD'nin kendi ulusal saiklerinden hareketle değil, küresel hak adına, uluslararası adaleti sağlayabilecek tek güç olarak tarih sahnesine çıkışından gelir.¹⁰⁷ ABD'nin dünya siyasetinde etkinliğini devam ettirmesi ekonomik ve askeri gücü ile ilişkilidir. Ekonomide küreselleşme sürecinin en önemli aktörleri ÇUŞ'ların çok büyük bir kısmının ABD kaynaklı olması, bu yapıların dünya piyasalarındaki üstünlükleri siyasi gücü de pekiştirmektedir. Teknoloji alanında yapılan yatırımlar, dünya bilişim sektöründe önemli bir piyasa payına hakim olunmasını sağlamıştır. Dünya Bankası, IMF gibi uluslar arası ekonomik yapıların ABD etkisinde yapılar olarak şekillenmeleri sadece kar amacı güden şirketler aracılığıyla değil, resmi kurumlarla da önemli bir etki alanına sahip olunmasını getirmiştir.

ABD askeri alanda, silah ve savunma sanayiinde attığı adımlarla yüksek düzeyde bir güce sahiptir. Dünyanın tamamından sorumlu olma misyonu bu güce dayanarak oluşturulmuştur. Dünyanın en büyük, en modern ordusuna sahip olan Amerika, en önemli silahların üretimini, kullanımını ve satışını gerçekleştirmektedir.¹⁰⁸ Soğuk Savaş sürecinde komünizm tehdidine karşı kurulan NATO askeri paktının devam etmesi ABD'nin bu kurum üzerindeki etkinliği ile ilgilidir. "ABD'nin bu hususta, başka herhangi bir devletten, muhtemelen açık

¹⁰⁷ Bkz. (11), HARDT-NEGRI, 195.

¹⁰⁸ Bkz. (81), ÖZER, 171.

arayla önde olduğu, kuşku götürmez görünüyor.”¹⁰⁹ Soğuk Savaş döneminin karşılıklı silahlanma yarışı 1945-1989 arası dönemde sıcak çatışmaları gündeme yoğun olarak getirmemesine rağmen, 1991 yılında Sosyalist Bloğun yıkılmasından sonra ABD askeri gücünü dünyanın herhangi bir noktasında daha sık olarak kullanmıştır. Uluslararası alanda jeo-stratejik politikaların küreselleşme sürecinde de önemini koruması, askeri gücün etki alanının varlığını devam ettirmesini sağlamıştır. ABD, uluslararası alandaki etkinliğini bu nedenle askeri gücüne ve bu gücü sık sık kullanmasına borçludur.

ABD elinde bulundurduğu siyasi, askeri ve ekonomik güçle dünyanın önemli figürlerinden biri olmaya devam etmektedir. 11 Eylül sonrası süreç Irak, Afganistan müdahaleleriyle bu devletin varlığının dünyada daha fazla hissedilmesini sağlamıştır. Buna karşın Soğuk Savaş dönemi ile sonrası arasındaki farklar ABD’nin etkinliğiyle ilgili tartışmaları beraberinde getirmiştir. Dünyanın tümünde etkin olmak isteme, Soğuk Savaş döneminden daha fazla ekonomik ve askeri harcama anlamına gelmektedir. Uluslararası alanın genişlemesi ve yeni ilişkilerle derinleşmesi tek başına bir devletin, küresel süreçlerin pek çoğunda etkin olmasına rağmen, hegemonya sağlamada güçlüklerle karşılaşılmasını getirmektedir. Küresel siyasetin karmaşıklaşması yanında, 1970’lerden itibaren ekonomik güçlenmeyle beraber siyaset sahnesine çıkan Japonya, AB çatısı altında bir araya gelen devletlerin öncülüğünü yapan Almanya ve Fransa, ABD’yi Soğuk Savaş döneminden farklı olarak uluslararası siyasette yalnız bırakmak istememektedirler.

Siyasette bu rakiplerin istedikleri etkin roller, ekonomik alanda sahip olmaya başladıkları rollerden bağımsız değildir. AB, Japonya ve hatta Çin’in küresel piyasalarda ciddi bir paya sahip olmaları ABD’nin küresel ekonomide gücünü gittikçe azaltmaktadır. ABD’nin AB, Uzak Doğu Kaplanları karşısında ekonomik olarak kan kaybettiği; dünyanın yeni yükselen ekonomik güçleri olan Çin ve Malezya gibi ülkeler karşısında sıkıştığı bir gerçektir.¹¹⁰ Japonya otomotiv ve bilişim sektöründe ABD’ye kafa tutarken, kapitalizmin mantığını çözmüş, yumuşak

¹⁰⁹ Bkz. (94), WALLERSTEIN, 13.

¹¹⁰ Bkz. (81), ÖZER, 175.

manevralarla küresel ekonomiye entegre olmaya çalışan Çin üretim ve işgücü kapasitesi ile gittikçe sivrilmektedir. 1999'da Avro'yu ortak para birimi olarak kabul eden AB kendi içinde ekonomik bir birliktelik haline gelip küresel piyasalarda daha güçlü olmayı amaçlamaktadır. ABD diğer güçlerle rekabet yanında; finans sektörünün gelişiminin büyük şehirlerde yol açtığı işsizlik, piyasalarda yaşanan durgunluk, sosyal konularda yapılan yatırımların cılızlaşması, mevcut zenginliğin ABD toplumu içinde adaletli dağılmaması gibi nedenlerle de ekonomik alanda problemler yaşamaktadır.

Askeri alanda ise Soğuk Savaş döneminden sonra bölgesel çatışmaların artmış olması 'dünya jandarmalığı' konusunda ABD'yi zor durumda bırakmıştır. Ekonomik alanda yaşanan sıkıntılar askeri alanda yapılan harcamaları karşılamakta zorlanmaktadır. Aynı anda bir kaç bölgede askeri faaliyetler yürütmek tek başına ABD'nin karşılamakta zorlandığı bir fatura ortaya çıkarmaktadır. 'Özgür bir dünya adına' başka coğrafyalarda bulunmak, tek başına devletin karar verebileceği bir mesele olarak durmamaktadır. Bu konuda kamuoyu desteği gerekir. Ekonomide sağlanan zenginliğin çok uzak coğrafyalara özgürlük getirme adına harcanması yanında asker kayıplarının varlığı da ABD'nin 'sınırsız müdahale hakkını' içeriden engelleyen etkenler arasındadır. 11 Eylül olaylarından sonra yaratılan 'düşman dışarıda' atmosferi kamuoyunu müdahale konusunda çoğunlukla destekçi konumuna getirse de, son dönem özellikle Irak'ta hiçbir problemin çözülememesi bu kamuoyu desteğinin gittikçe cılızlaşmasını sağlamıştır. Sınırsız müdahale hakkı konusunda sadece ABD ya da dünya kamuoyu değil, uluslararası güç merkezleri de rahatsızlık duymaktadırlar.

"ABD'nin bu kadar müdahaleci ve dünya çapında her alanda etkin rol alma isteği, başta Avrupa olmak üzere, dünyanın bazı gelişmiş önde gelen ülkelerini rahatsız etmekte ve bu durum, görünürdeki aldatıcı ittifakı her an çatlatarak bir gerilim taşımaktadır."¹¹¹

Askeri müdahalenin siyasi ve ekonomik etkinlikten bağımsız olmaması, küresel dünyada güçlerini arttırmak isteyen devletlerin çıkarlarına da ters

¹¹¹ Bkz. (81), ÖZER, 123.

düşmektedir. Kendi hareket alanını genişletmek isteyen güçler, askeri harcamalara önemli bir pay ayırmaktalar. Rusya ekonomide henüz toparlanamamasına rağmen, içinde bulunduğu bölge açısından güçlü bir askeri güç olma özelliğini korumaktadır. Çin kendi sınırlarını korumak, bütünlüğünü sağlamak adına ulusal üretimlerinin önemli bir kısmını silahlı kuvvetlerini koruma ve güçlendirmeye harcamaktadır. AB'nin bu konuda ABD egemenliğindeki bir NATO yerine kendi askeri güçlerini oluşturma yönünde adımlar atması söz konusudur.

Ekonomik alanda yaşanan çekişmeler ve askeri alana yapılan yatırımlar dünya siyasetinde her bir gücün etkinlik alanını genişletme amacı ile örtüşmektedir. Orta Doğu, Balkanlar, Kafkaslar, Asya-Pasifik, bu devletlerin etkinliklerini sağlamaya çalıştıkları alanlardır.¹¹² Orta Doğu, enerji kaynakları, jeo-stratejik konumu ile ABD ve AB arasında çekişme konusu iken, Balkanlar; Akdeniz'e açılan kapı ve yeni bir pazar olarak Rusya, AB ve ABD arasında rekabet alanıdır. Kafkaslar; Rusya, ABD ve AB tarafından, petrol ve doğalgaz kaynakları, Asya ve Yakın Doğu'ya olan yakınlığı ve pazar olanaklarıyla cazip bölgelerdir. Asya-Pasifik; pazar olanakları, ucuz işgücü ve büyük güçlerin karşılıklı olarak manevra alanlarını daraltmalarını sağlayacak stratejik özelliğiyle ABD, Çin ve Japonya arasında rekabetin yaşandığı alandır. İki kutuplu bir dünyadan çok taraflı bir dünyaya geçiş, 1989 ve 1991'i esasında ABD için değil, rakipleri için bir zafer haline getirmiştir.

Yeni aktörleri, daha karmaşık ilişkileri ve küresel mantığıyla uluslararası siyaset, bu aktörleri ve mekanizmaları elinde bulundurmak isteyen güçlü devletlerin varlığıyla, bu devletleri de değişime uğratarak, yol almaya devam etmektedir.

¹¹² Ahmet ÖZER, *Tanzimattan Bugüne Batılılaşma ve Avrupa Birliği*, 34.

3. OSMANLI İMPARATORLUĞU VE CUMHURİYET DÖNEMİ EKONOMİ VE DIŞ İLİŞKİLERİNE GENEL BİR BAKIŞ

13. yüzyılda kurulup, bir imparatorluk olarak varlığını devam ettirip, 20. yüzyılın başlarında çöken Osmanlı İmparatorluğu, ayakta kaldığı 700 sene boyunca dünyanın ekonomik ve siyasal kavşak noktalarından birinde Doğu ile Batı arasında yer almıştır.

İki dünya arasında Akdeniz, Karadeniz gibi deniz; İpek Yolu, Baharat Yolu gibi kara ticaret yolları üzerinde belli bir kontrol ve hareket alanına sahip olan Osmanlı İmparatorluğu dünya ekonomik ilişkilerinde önemli bir aracı bölge olmuş, ticaret alanı içerisinde fetih politikalarıyla karadan ve denizden alanını olabildiğince genişletmeye çalışmıştır. Osmanlı İmparatorluğu gücünü sadece ticaret alanlarına hakim olarak oluşturmamış, içeride toprağa dayalı tımar sistemi ve loncalar üzerinden şekillenen esnaf yapılanmalarıyla merkezi bir ekonomi yapılanması meydana getirmiştir.

Coğrafi keşiflerle Batı'nın Osmanlı olmadan Doğu'ya ulaşabilmesi ve yeni dünyanın keşfi Osmanlı'nın üzerinde bulunduğu ticaret yollarına alternatif olmuş, bu durumun yanında Batı'nın Doğu'dan ve yeni dünyadan getirdikleri zenginliklerle oluşturdukları sermaye birikimi yeni bir ekonomik alanın oluşmasını sağlamıştır. 19. yüzyılda Batı'nın sanayi devrimi ile ekonomik ilişkilerde ileri bir aşamaya geçmesi Osmanlı İmparatorluğu dışında şekillenen ticari bir dünyanın oluşmasına yol açmış, buna ek olarak imparatorluğun sanayileşme sürecinin de dışında kalması Batı karşısında gerilemesine yol açmıştır.

Osmanlı yaşadığı gerileme içerisinde bu yeni ekonomik sürece, sonradan kendi iç ekonomik dengelerini bozma pahasına dahil olmuş ve Batılı ülkelerin borçlarını alabilmek amacıyla oluşturdukları Duyun-u Umumiye'ye kadar Batı açısından hem yeni bir pazar hem de ucuz maliyetli meta üretim alanı olarak algılanmıştır.

1923 yılında kurulan Cumhuriyet, ekonomik alanda kendine sanayileşmeyi ve gelişmiş ülkeler seviyesine ulaşmayı hedef olarak koymuştur. Bu hedefe ulaşmak için liberal ekonomi yaklaşımı benimsenmiş; girişimci sınıfın güçsüzlüğü ve üretimsel süreçlerin henüz ilk aşamada olması devletin ekonomi içerisinde yatırımcı ve destekleyici olarak 1980'lere kadar varolması sonucunu doğurmuştur.

Ekonomi farklı hükümetler döneminde farklı seyirler izlese de amaç gelişmek, girişimci sınıfı güçlendirmek olmuştur; plansız ve hızlı sanayileşme girişimleri, dış borç sarmalı, enflasyon, tarım sektörü ile yeteri kadar ilgilenilmemesi ve işsizlik ekonomide istenilen büyümenin yakalanamamasına ve kalkınmanın sağlanamamasına neden olmuş, ekonomide kronikleşen problemler oluşmuştur.

Osmanlı dönemi dış ilişkileri ekonomide yüklenilen aracılık işlevi ile paralellik gösterir. Doğu ve Batı arasında siyasi açıdan önemli bir bölgede yer alma dünya siyasetinde etkili bir aktör olma sonucunu doğurmuştur. 16. yüzyıldan itibaren siyaset alanının Osmanlı'nın hakimiyet alanı dışında genişlemesi, Osmanlı'nın yüklendiği siyasi misyonun yara almasına neden olmuştur. Batılı devletlerin dünya siyasetinde kontrol güçlerini arttırmaları, önceden bölgede denk olan Osmanlı-Batılı güçler dengesini bozmuş ve Osmanlı toprak kayıpları yaşayarak bir gerileme sürecine girmiştir. Hayatta kalabilmek için yeni ilişkilere Batılılaşarak dahil olabileceğini düşünen Osmanlı 18. yüzyıldan itibaren Batılı kurumları kendi içinde oluşturmaya başlamıştır. Batılı güçlerin dünya ve bölge üzerindeki rekabetlerine karşın, Osmanlı izlediği denge politikasıyla ayakta kalmaya çalışmıştır.

Denge politikası ile ayakta kalmaya çalışan Osmanlı bu dönem Batılı güçlerce hasta adam olarak tanımlanmış ve 1. Dünya Savaşı ile bu güçler tarafından işgal edilmiştir. 1923'te imparatorluk yerini cumhuriyete bırakmış, modern uluslararası alana bu modelle tam olarak dahil olunmuştur. 2. Dünya Savaşına kadar Batı-içi ve Batı-Batı-dışı dengelerin gözetildiği bir dış politika izlenmiş; savaş sürecine girilmesiyle birlikte tarafsız TDP bir kenara bırakılmış ve savaş sonrası ortaya çıkan iki kutuplu dünyada liberal Batılı kanat benimsenmiştir. 1945'ten

1989'a kadar dış politika bu ikili ayrımı merkezine alarak ve temelde Sovyet tehdidi üzerinden şekillenmiştir. Bu durum TDP'nin hareket alanının daralmasına neden olsa da, Türkiye jeo-stratejik açıdan iki tarafça önemli görülmüştür.

3.1. Osmanlı İmparatorluğu ve 1980'lere Kadar Cumhuriyet Dönemi Ekonomisi

3.1.1. Kuruluşundan Yıkılışına Osmanlı İmparatorluğu Ekonomisi

13. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar varlığını devam ettiren Osmanlı İmparatorluğu, bu süre zarfında hakimiyet kurduğu alan itibariyle, dünya ekonomik ilişkileri açısından önemli bir kavşak noktasında bulunmuştur. Osmanlı İmparatorluğu gücünü; fetih politikaları ile kendini belli eden askeri gücü kadar, üzerinde bulunduğu coğrafyanın ekonomik potansiyellerini değerlendirme yeteneğine de borçludur.

Osmanlı ayakta olduğu süre içerisinde üzerinde bulunduğu alanın sınırlarını gittikçe genişletmeye çalışarak ağırlıklı olarak ticaret ilişkileri ile şekillenen zengin Doğu-alıcı Batı arasında önemli bir ekonomik-stratejik konuma sahip olmaya hedeflemiştir. Akdeniz, Karadeniz deniz ticaret yolları ve İpek-Baharat kara ticaret yolları üzerinde söz sahibi olmak amacıyla rakipleriyle Batı'da ve Doğu'da devamlı olarak egemenlik yarışı içerisinde bulunmuştur.

Osmanlı'nın kuruluş dönemlerinden itibaren Anadolu'da ve Rumeli'de giriştiği toprak fetihleri siyasi gücünü arttırmak kadar ticaret yolları üzerinde hakimiyet kurma amacıyla da ilgilidir. Anadolu'nun birliğini sağlamak aynı zamanda İpek ve Baharat yolları üzerinden Batı'ya gelen ticaret zincirinin hakimiyetini ele geçirme anlamına gelecektir. Kara ticareti yanında İstanbul'un fethinden önce Ege'de ve Akdeniz'de Venedik ve Ceneviz gibi Akdenizli güçlerle karşı karşıya gelinmesi Osmanlı'nın sadece kara ticareti üzerinde değil, deniz ticareti üzerinde de en başından itibaren durduğunun göstergesidir. İstanbul'un fethinden sonra Orta ve

Doğu Avrupa’da girilen toprak fetihleri Akdeniz ticareti kadar geniş bir pazara sahip olmasa da Avusturya, Rusya gibi sıcak denizlere inme amacı taşıyan devletler açısından önemli olan Karadeniz ticareti üzerinde hakimiyet kurmayı kolaylaştırmak amacını da taşır.

Osmanlı açısından ticaret yolları ve alanları üzerinde hakimiyet, dış ticaret gelirlerinin devlet için öneminden öte, bölgede ve dünyada önemli bir güç olmayı sağlayacağı için üzerinde durulan bir konudur. Osmanlı dünya siyasetine yön vermeyi, tek başına güçlü bir merkeze sahip askeri bir güç olarak sağlayamayacağını bildiği için ticaret yollarıyla ve alanlarıyla ilgilenmiştir.

Dünya siyasetinde söz sahibi olmak içeride güçlü olmayı gerektirir. Güçlü olmayı merkeziyetçi olmakla örtüştüren Osmanlı içeride merkeziyetçi bir ekonomik sistem oluşturmuştur. Vergisel üretim tarzı olarak da nitelendirilebilecek bu sistemde çok büyük bir kısmı devlete ait olan toprakları işleyen tebaadan devletin görevlendirdiği memurlar aracılığıyla vergi alınmıştır. Devlete ait toprakların bir kısmının tımarlı sipahilerin hizmetine verilmesi, buralardan alınan vergilerle sadece devletin kazanç sağlamasını getirmemiş, Osmanlı’nın askeri gücünün temeli olan sipahileri toprak faaliyetleri ile ayakta tutmasını sağlamıştır. Osmanlı nüfusunun yüzde 90’ının kırsal alanlarda yaşadığı göz önünde bulundurulduğunda Osmanlı’nın ekonomisinin temelde tarımsal faaliyetlere dayandığı söylenebilir.¹¹³

Kentlerde oturan yüzde 10’luk nüfus ise esnaf ve zanaatkar olarak faaliyet yürütmüşler, devlet vergi sistemi ve denetlemelerle bu yapılanmaları kontrol altında tutmuş ve kendisi için tehdit değil, destekleyici yapılar olmasını sağlamaya çalışmıştır.

Osmanlı imparatorluğu içeride oluşturduğu merkeziyetçi, sağlam ekonomik yapısına dayanarak dışarıda etkin kuvvetlerden biri olmaya çalışmıştır. Bir yükseliş döneminden sonra, ekonomide görülen aksaklıklar; içerdeki ekonomik yapının devlet

¹¹³ Şevket PAMUK, 100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi (1500-1914), 32.

kontrolünden çıkarak merkezîyetçi özelliğini kaybetmesi ve dışarıda ticari yollar ve alanlar arasındaki egemenliğin yitirilmesi süreçlerinin karşılıklı etkileşimi ile oluşmuş ve büyümüştür.

Osmanlı 16. yüzyılda Akdeniz'in büyük güçlerinden biri haline gelmiştir.¹¹⁴ Kendi bulunduğu coğrafyada Akdeniz, Karadeniz, İpek ve Baharat ticaret yolları üzerinde etkin güçlerden biri olmak Osmanlı'yı sadece dışarıda değil, içeride de ihya etmiştir. Bu yükselişin 16. yüzyıldan itibaren duraksamaya başlaması Batı'nın coğrafi keşifler sonucu yeni dünyaya ulaşması ile ilgilidir. Sürekli batıya giderek Doğu'ya ulaşan Avrupalı güçler Doğu- Batı ticaret ilişkisinin sağlanabileceği alternatif bir yol bularak, Osmanlı'nın ticari aracılık rolünün yara almasını sağlamıştır. Batı bu dönemden itibaren Doğu'nun zenginliği ile hiçbir aracıya ihtiyaç duymadan; doğrudan ilişki kurmuştur. Ekonomik alanda yeni dünyadaki zenginliklere el koyma ve Doğu ile doğrudan ticari ilişkiler geliştirebilme imkanı kuzeyin zenginleşip güçlenirken güneyin ve dolayısıyla Osmanlı'nın zayıflamasına neden olmuştur. Bu gelişmelerle, güney ve Akdeniz ticari önemini tamamen yitirmemiştir; ancak 17. ve 18. yüzyıllarda kuzeyin büyük bir sermaye birikimiyle ortaya çıkması Akdeniz ticaret alanının iyice önemsizleşmesine ve Osmanlı'nın ticari kapitalist süreçlerin dışında kalması nedeniyle ekonomide içeride ve dışarıda güçsüzleşmesine neden olmuştur. Avrupa güçlenirken Osmanlı'nın gerilemesi ekonomide hazinenin boşalması, enflasyon, iç borçlanma, merkezin ekonomik mekanizmalarda kontrol yeteneğini kaybetmesi, köylünün üzerine binen vergiler olarak kendini belli etmiştir.

19. yüzyılda sermaye birikimi ve teknik gelişimin sanayi devrimine yol aşması Osmanlı ile dünyanın yeni hakim güçleri Kuzey Avrupa arasındaki farkı kapatılamaz bir biçimde açmış ve Osmanlı ekonomisi kendini kapitalist süreçlerin içerisinde bulmuştur.

¹¹⁴ Fernand BRAUDEL, *Uygurlıklarin Grameri*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, 112.

İmzalanan antlaşmalarla yabancı sermaye ve ürünler yerli piyasalara dahil olmuş ve ekonomik düzen daha fazla yara almıştır. Seri üretimle daha ucuza ve daha çok üretilen mallar karşısında yerli üretici rekabet edememiş, pek çok meslek grubu varlıklarını devam ettirememişlerdir. Avrupalı güçler Osmanlı'yı hem yeni bir pazar hem de ucuz işgücü ile dışarıya tarımsal meta üretimini sağlayabilecek bir yer olarak algılamışlardır. Buna karşılık yabancı sermaye doğrudan üretim alanlarına yüzde 10'luk bir pay içerisinde yatırım yaparken, yatırımın yüzde 90'ı dış borçlara ve dış ticareti geliştirmeye yönelik alt yapı yatırımlarına yapılmıştır. Kırım Savaşı ile Avrupalı devletlere ilk kez yapılan dış borçlanma sonraki süreçte Duyun-u Umumiye'ye kadar giden bir kronik sürece dönüşmüştür. Faizle borç bir sektör haline gelirken; Almanya, Fransa, İngiltere gibi güçlerin demiryolları yapımına girmeleri Anadolu'nun yeni kapital ilişkilere üretici ve tüketici olarak dahil edilmesini kolaylaştırmıştır.

Osmanlı'nın yeni girdiği kapitalist ekonomik ilişki ağı imparatorluğun varlığını devam ettirmek için başladığı Batılılaşma hareketlerinden bağımsız değildir. İngiltere, Fransa gibi yeni ekonomik süreçlere yön veren, Almanya ve Rusya gibi bu ilişkilerin içerisinde yer almak isteyen merkezi güçlerin yeni ekonomik düzende lider olmak için Osmanlı üzerinden çekişmesi gerçeği, Osmanlı'nın kapitalist ilişkiler içerisinde en başından itibaren yenilgili ve teslimiyetçi bir çizgi izlediği anlamına gelmemelidir. "İmparatorluk hiçbir Avrupalı devletin resmi ya da gayri resmi sömürgesi durumuna gelmemiş, siyasal bağımsızlığını tümüyle yitirmemiştir."¹¹⁵ Osmanlı 1839 Tanzimat, 1856 Islahat Fermanları ile sınırları içindeki gayrimüslimlere, müslüman esnaftan farklı olarak bazı ayrıcalıklar tanırken, hem Osmanlı'yı Osmanlıcılık anlayışı ile ayakta tutmaya çalışmış hem de gayrimüslim nüfusu yeni ekonomik süreçte temsilci olarak algılamıştır. 19. yüzyılın milliyetçi rüzgarları ve merkezi güçlerin destekleriyle Osmanlıcılık anlayışı umulduğu gibi birlikteliği güçlendirmemiş, parçalanmayı hızlandırmıştır. Bu durum, 1908'de 2. Meşrutiyetin ilanından sonra iktidara gelen İttihat ve Terakki Partisi'nin daha önceki dönemler savunulan 'teşebbüs-ü şahsi' gibi liberal ekonomik yaklaşımlardan

¹¹⁵ Bkz. (109), PAMUK, 197.

vazgeçip, Osmanlıcılık anlayışı yerine benimsenen Türkçülük yaklaşımı ile ekonomide palazlanan gayrimüslim üstünlüğünü kırmayı amaçlar politikalar benimsemesine neden olmuştur. 1911-1912 yılları arasında yapılan Balkan Savaşları İttihat ve Terakki'nin milliyetçi ekonomi politikalarını benimsemesinde etkili olmuştur. Bu dönem amaç; Osmanlı'nın ekonomisini tekrar düzlüğe çıkarmak ve yeni süreçlere güçlü bir yapılanma ile uyum sağlamaktır. 1. Dünya Savaşı'nın olağanüstü koşulları yönetime bunları hayata geçirmek için daha uygun koşullar sağlamıştır. Bu dönem savaşın olağanüstü koşullarında, kapitülasyonlar kaldırılmış, Duyun-u Umumiye'nin faaliyetleri askıya alınmış, yabancı şirketler denetim altına alınmış ve bazıları 'millileştirilmiştir'.

“Savaş yıllarında piyasanın ‘millileştirilmesi’ amaçlanmış, kooperatifler aracılığıyla ticaretin yabancı ve gayrimüslim ellerden alınarak Türk-Müslüman unsura devri öngörülmüştür.”¹¹⁶

Milli iktisat anlayışı üzerine dayanan bu gelişmeler Osmanlı'nın 1.Dünya Savaşı'ndan yenik çıkıp yıkılması ile yarıda kalmış; milliyetçi ve devletçi yaklaşımları Genç Türkiye Cumhuriyeti'ne miras kalmıştır.

3.1.2. Kuruluşundan 1980'lere Türkiye Ekonomisi

Dünyada Modern Batı'nın ekonomik ilişki ağlarını güçlendirmesi süreci Osmanlı İmparatorluğu'nun içeride ve dışarıda oluşturduğu ekonomik bağların gittikçe zayıflaması ve çözülmesi sürecine denk düşer. 16. yüzyıla kadar kendi ekonomik çıkarlarını diğer devletlere dayatma gücüne sahip olan Osmanlı bu tarihten itibaren ekonomik gücünü kaybetmiştir. Yeni bir dünyanın ve yeni ekonomik ilişkilerin şekillendirdiği dünyaya uyum sağlayamayan imparatorluk yerini bir ulus-devlete bırakmıştır.

¹¹⁶ Zafer TOPRAK, Milli İktisat-Milli Burjuvazi, 7.

1923 yılında kurulan Türkiye Cumhuriyeti, Yakın Doğu coğrafyasının yeni ekonomik ilişkilere uyum sağlama çabalarının bir sonucu olarak da değerlendirilebilir. Osmanlı modelinin bunu gerçekleştirememesi, ulus-devlet modeliyle daha radikal bir uyum sürecini beraberinde getirmiştir. Siyasi ve sosyal alanlarda Batı, ‘muasır medeniyet’ olarak tanımlanıp ulaşılması gereken bir hedef olarak algılanmış, ekonomik alanda kapitalist yoldan sanayileşme ve ekonomik gelişme bu seviyeye ulaşılmasını sağlayıcı konulardan biri olarak görülmüştür.

Cumhuriyetin ilk yıllarında amaç, modern ekonomik ilişkiler ağı içerisinde bağımsız bir yapı olarak varolabilmektir. 1923 İzmir İktisat Kongresi’nde alınan kararlar yerli ve girişimci bir sınıfa dayalı liberal bir sanayileşmenin hedeflendiğini göstermektedir. Henüz sanayileşme sürecinin başında yer alınması devletin ekonomik hayata katılmasını kaçınılmazlaştırırsa da devlet mümkün olduğunca girişimcileri özendirmeye yönelik bir rol üstlenmeye özen göstermiştir. İş Bankası, Sanayi ve Maden Bankası gibi kurumlar girişimciye kredi sağlayabilmek amacıyla oluşturulmuş ve Teşvik-i Sanayi yasaları çıkarılmıştır. Girişimci sınıfın zayıflığı, alt-yapının yetersizliği gibi nedenlerle kişisel girişime dayalı bir ekonomi anlayışı hayata geçememiştir. 1929 dünya ekonomik bunalımı girişimciye öncelik veren politikalarından, ihtiyaç duyulan devletçi bir ekonomiye geçiş için iyi bir fırsat olmuştur. Bu dönem sanayileşmiş devletlerde Keynesçi, devletin ekonomiye müdahalesini doğal karşılayan yaklaşımların yaygınlığı Türkiye’de de planlı bir ekonomiye geçilmesi olarak kendini belli etmiştir. Özel girişim ve özel sermayenin işe yarar bir şey yapamayacak kadar zayıf olduğu Türkiye’de, devletin ulusal kalkınma amacıyla ekonomik faaliyetlerde öncü bir rol üstlenmesi 5 Yıllık Kalkınma Planları’yla çeşitli alanlarda yatırımlar yapılmasını sağlamıştır.

1939’da 2. Dünya Savaşı ile beraber savaşın dışında kalındığı halde, Avrupalı güçler gibi bir savaş ekonomisine girilmiş, 5 Yıllık Kalkınma Planları dönemi devam etmiş; askeri harcamalara ağırlık verilmesi nedeniyle gerekli sektörel yatırımlar sektöre uğramıştır. Bu dönem Türkiye açısından ‘içe kapalı’ bir dönem olmuştur. 1940 yılında çıkarılan Milli Korunma Kanunu ile devletin ekonomik süreçler üzerindeki etkinliği artmıştır. 2. Dünya Savaşı sonrasına kadar olan döneme

bakıldığında Türkiye ekonomisi, devletin çeşitli gıda ve hammadde sektörlerinde yatırımları yapmasına rağmen, temel tüketim ve tekstil gibi alanlarda ihtiyaçlarının önemli bir kısmını ithalatla karşılayan bunu tarımsal ve madensel hammadde ihracatı ile gerçekleştirmeye çalışan; sanayileşme sürecinin başında bir ülke görünümü vermektedir.

2. Dünya Savaşı sonrası süreçte dünyanın ABD ve Sovyetler Birliği'nin liderliğini yaptığı iki kutuplu bir döneme girmesi, siyasette olduğu gibi ekonomide de ayrımların keskinleşmesini sağlamış, Türkiye kendine model olarak aldığı Batı'nın liberal kanadından yana tercihini yapmıştır. Bu tercih liberal kanatla daha yoğun ilişkiler kurulmasını sağlamış, Türkiye bu dönem IMF, IBRD, OECD gibi yapılanmalara üye olmuş, kalkınmasını gerçekleştirebilmek amacıyla üye olduğu yapılanmalardan kredi ve yardım almaya başlamıştır. Bloğun lideri konumundaki ABD ile yakın işbirliği Türkiye'nin Mashall Yardım Planı kapsamına girmesini sağlamıştır. Liberal dünya ile sıkı işbirliği, üyelerin bu yöndeki talepleriyle de bağlantılı olarak 1920'li yılların sonundan itibaren takip edilen ekonomide devlet merkezli yaklaşımın terk edileceği açıklamalarının yapılmasını sağlamış, özel teşebbüs yatırım konusunda özendirilmeye çalışılmış, Yabancı Sermayeyi Teşvik kanunları çıkarılmıştır. Bu dönem sanayileşme adına ihmal edilen tarım sektörüne yapılan yatırımlar tarımsal üretimin artmasına neden olmuştur. Liberal politikalar gereği yerli girişimci sınıf yaratma çabaları karşılık bulmaya başlamış, özel sektör bir gelişme kaydetmiştir.

1950-1960 yılları arasında ekonominin genel görüntüsüne bakıldığında Türkiye'nin temel tüketim mallarının ithalatını yapan ülke görünümünden sıyrılmaya başlayıp dayanıklı tüketim mallarını üretebilecek bir aşamaya geldiği görülmektedir. Bu gelişme yanında Türkiye ilk dönemlerdeki gibi tarımsal ve madensel hammadde ihracatçısı özelliğini devam ettirmiş, bunun yanına yatırım ve ara malları ithalatçısı olma özelliğini eklemiştir. İçinde bulunduğu bloğun merkez güçleri ile karşılaştırılınca Türkiye ekonomisinin sanayileşmenin başında bir ülke görünümündedir. Güçlü bir ekonominin henüz oluşturulamaması devletin müdahaleciliğini eleştiren DP hükümetinin 'Milli Korunma Kanunu'nu tekrar

yürürlüğe koymasını gerektirmiş ve ekonomide devletin payı olduğu gibi devam etmiştir.

Devletçi yaklaşımların tekrar benimsenmesi 1960'larla beraber gerçekleşmiştir. Karma ekonomi adı altında, 5 yıllık kalkınma planlarının oluşturulduğu planlı ekonomi dönemine girilmiştir. Devletin kamu sektörü için emredici, özel sektör için yol gösterici rolünü benimsediği bu döneme girilmesinin nedenleri; 1950'li yılların ikinci yarısından itibaren ekonomideki yükselişin enflasyon ve dış borç konuları yüzünden sekteye uğraması ile ilgilidir. Bu dönem dışarıdan alınan kredilerle plansız- programsız yatırımlar yapılması sonucu kalkınma çabalarının yavaşlaması bir diğer etkidir. Devletçi yaklaşımların gündeme gelmesi özel sektörün ekonomik kalkınmayı tek başına gerçekleştirmesinin mümkün olmadığına görülmesi ile de bağlantılıdır.¹¹⁷

Kalkınma planları daha önceki dönemlerde farklı olarak tarım sektörüne yönelik çalışmaları da içermiş; ancak ağırlık yine sanayileşmeye verilmiştir. Türkiye endüstrisinin tüketim malları sanayiinden ara ve yatırım malları sanayiine doğru gelişmesi amaçlanmıştır.

Bu dönem özel sektör dayanlı tüketim malları üretimine ağırlık verirken devlet ara ve yatırım malları üretimine yönelmiştir. Dış ticaret büyük ölçüde tarımsal ürünlerin ihracına dayalı olmuş ve sanayide ileri aşamalara geçme isteği gerekli alt yapı hazırlıkları bulunmadığı için makine, petrol ve yedek parça ithalatı ile büyük ölçüde Batı'ya bağımlı olmayı getirmiştir. Sanayileşme isteği dış borçlanmanın bir çözüm olarak algılanması alışkanlığını devam ettirdiği için bu dönem IMF gibi kurumlarla ilişkiler yoğunlaşmıştır. Dış ticarete en önemli partner AET çatısı altında toplanan Avrupa ülkeleriyle, ABD ve Kanada ikinci sırayı almıştır.

Kalkınma planları ile dayanlı tüketim mallarının üretimini yaygınlaştırmayı, ara ve yatırım mallarının üretimi aşamasına geçmeyi hedefleyen Türkiye, yeterli alt

¹¹⁷ Mahmut ARSLAN, *Sosyal Bünve ve Makro Ekonomi Bakımından Türkiye Cumhuriyeti İktisat Tarihi*, 78.

yapı donanımına sahip olmaması nedeniyle ara ve yatırım mallarını gelişmiş ülkelerden almak durumunda kalmış, bu da dövize olan ihtiyacı ve bağımlılığı arttırmıştır. Dış ödeme güçlüğü, döviz darboğazı ile ekonomik krize giren ekonomi, 1974 petrol bunalımı sonucu gelişmiş ülkelerin sınai mallarının fiyatlarını yükseltmesi ile daha büyük bir darboğazla karşı karşıya kalmıştır.

19. yüzyıldan itibaren sanayileşmiş bir Batı ile karşı karşıya kalan Osmanlı İmparatorluğunun özellikle 20. yüzyılın başından itibaren hayatta kalmak adına önüne hedef olarak koyduğu sanayileşme, Türkiye Cumhuriyeti döneminde de bir ideal olarak algılanmaya devam etmiş, ileri bir ülke olabilmenin koşullarından biri olarak alınmıştır.

Kapitalist süreçler ile dünyanın genelini etkisi altına alan bu yeni dönem, sanayileşmiş ülkeler tarafından Batı-dışı toplumlara bir model, ulaşılması gereken son nokta olarak lanse edilmiştir. Dünyayı etkisi altına alan bu sürece uyum sağlamak Batı-dışı ülkeler tarafından varlıklarını devam ettirebilmeleri için kaçınılmazlaşırken, yeniye uyum süreci pek çok problemi beraberinde getirmiştir. Sanayileşmenin kar etme mantığına dayalı kapitalist bir anlayışla şekillenmesi Batılı ülkelerin sanayileşme aşamasını Batı-dışı topluma sadece tavsiye etmemelerini, dünya ekonomik sisteminin ihtiyaç duyduğu ucuz hammadde ve işgücü nedeniyle sanayileşme aşamasını kapitalist ilişkilerle beraber ‘dayatmaları’ sonucunu doğurmuştur.

Yeni ilişkilerin Batı-dışında sömürgeci ilişkilerle yürüdüğü 19. yüzyılda Osmanlı’nın sahip olduğu merkezi devletçi yapısı Hindistan örneğinden farklı bir seyir izlemesine olanak sağlamıştır.¹¹⁸ Ancak Türkiye hem imparatorluk hem cumhuriyet döneminde yukarıda ele alınan iç ve dış nedenlerden dolayı yeni ilişkilere uyum sağlamak zorunda kalan ve uyum sağlamaya çalışırken ekonomik problemleri daha da derinleşen bir seyir izlemiştir.

¹¹⁸ Bkz. (109), PAMUK, 198.

3.2. Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet Dönemi Dış İlişkileri

3.2.1. Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşundan Yıkılışına Dünya ile İlişkileri

1299'da Osman Bey zamanında bağımsızlığını ilan eden küçük bir Anadolu Beyliğinden, Afrika, Asya ve Avrupa kıtalarındaki geniş topraklar üzerinde egemenlik alanına sahip bir imparatorluğa dönüşen Osmanlı, ayakta olduğu yedi yüz yıl boyunca bu geniş coğrafyanın, siyasetini, ekonomisini, kültürünü, sanatını derinden etkilemiş ve biçimlendirmiştir.

Türk, İslam ve Bizans'ın siyasi mirasını üzerine alan Osmanlı, kuruluş döneminden itibaren hem Doğu'da hem de Rumeli'de giriştiği fetihlerle ilk çağlardan beri varlığını devam ettiren Doğu-Batı ilişkisini şekillendiren yeni siyasi güç olma isteğini belli etmiştir. Doğu ve Batı arasındaki ilişkileri düzenleme ve sağlama dünyayı şekillendiren siyasi odaklardan biri olma anlamını içerir.¹¹⁹

Osmanlı Küçük Asya'nın siyasi birliğini sağlamaya, Doğu'da Memlük, Safavi Devletleri gibi rakiplerini yenmeye, İstanbul'un fethinden önce ve sonra Rumeli'de topraklarına yenilerini eklemeye çalışmıştır. Mısır Memlüklüleri, İran Safavileri gibi Doğu'nun önemli devletlerinin yenilmesi Osmanlı'nın hem Doğu'nun tek temsilcisi haline gelmesini sağlarken hem de İran, Suriye, Mısır, Arap Yarımadası gibi bölgelerde Osmanlı hakimiyetini pekiştirmiştir, halifeliğin Osmanlı'ya geçmesi temsil misyonunu güçlendirmiştir.

İstanbul'un fethi Osmanlı'nın bir imparatorluk haline gelmesini sağlayıp Doğu ve Orta Avrupa'daki fetihleri kolaylaştırmıştır. Osmanlı böylece Avrupa güç dengelerinin taraflarından biri olmuş; İngiltere, Avusturya- Macaristan, Fransa, İngiltere karşısında siyasi bir merkez olarak belirmiştir.

¹¹⁹ B. SEZER-E. EĞRİBEL, *Osmanlılık*, 30.

Küçük Asya'nın siyasi birliğinin sağlanması, Osmanlı'nın Doğu'daki rakiplerine karşı bir tampon bölgenin oluşmasını sağlarken, Osmanlı arkasına Anadolu'yu alıp, Rumeli'ye daha güvenli ve gözü arkada kalmadan yoğunlaşmıştır. Doğu'da ve Batı'da fetih politikasıyla topraklarını genişleten, siyasi bir hakimiyet kuran Osmanlı İmparatorluğu böylece Doğu ve Batı arasında önemli bir kesişme alanı haline gelmiş, zenginlikleri elinde bulunduran Doğu ile bu zenginliklere ihtiyaç duyan Batı arasındaki etkileşimin sağlandığı bölgelere hakim olup bir dünya imparatorluğu haline gelmiştir.

Osmanlı, 16. yüzyıldan itibaren ekonomik, sosyal, askeri ve siyasi konularda, kendi sınırları içinde ve dışında pek çok sorun yaşamaya başlamıştır. Askeri alanda Doğu'da ve Batı'da alınan yenilgiler toprak kayıplarına bunun yanında siyasi güç kaybına yol açmıştır. Avrupalı güçlerin Osmanlı mağlup edilmez fikri değişirken, Osmanlı'yı Avrupa'dan atmak amacıyla Rusya ile Avusturya'nın da içinde yer aldığı 'kutsal ittifaklar oluşturulmuştur. Osmanlı'nın dışarıda askeri alanda 2. Viyana Kuşatması hezimetleri ve Karlofça Antlaşması gibi siyasi alanda gerilemesini yol açan gelişmeler; içeride yeniçeri isyanları, padişahların tahttan zor kullanarak indirilmeleri, bütçe açıkları, Anadolu'nun farklı noktalarında çıkan isyanlar gibi gelişmelerden bağımsız değildir. İçeride ve dışarıda karşılaşılan problemler sağlam-merkeziyetçi bir yapıya sahip olan Osmanlı'nın diğer siyasi merkezler karşısında güç kaybetmesine yol açmıştır. Bu güç kaybı, askeri yenilgiler ve siyasi prestij kayıpları olarak kendini gösterse de bu dönem Avrupa'sının coğrafi keşiflerle, teknik alanda pek çok icatla yeni bir döneme girmesi daha sonrasını da belirleyecek önemli gelişmelerdir.

Zenginliklerin kaynağı Doğu'ya Osmanlı'nın hakim olduğu yollardan değil de 'sürekli batıya giderek' ulaşan Batı, yeni dünyaları keşfedip hakimiyet alını genişletmesi yanında, Doğu'ya da doğrudan ulaşmıştır. Bu gelişmeler Doğu ile Batı arasında kalan coğrafyada egemenlik sağlayarak, iki taraf arasındaki ilişkileri düzenleme rolünü benimseyen Osmanlı'nın rolünün eski önemini kaybetmesi sonucunu doğurmuştur.

Yeni hakimiyet alanlarıyla ekonomik kaynaklarını geliştiren Batılı devletler, içeride sağladıkları sermaye birikimiyle yeni gelişmelere imza atmışlar ve ticari kapitalizmin sanayi kapitalizmine dönüşümünü sağlayacak teknik gelişmeler bu ortamda sağlanmıştır. Tüm bu gelişimi Osmanlı en fazla savaş alanlarında hissetmiş ve daha önceleri sahip olduğu askeri üstünlüğü kaybetmenin ötesinde, Batı'nın yeni ve modern ordulara kurmaya başlaması Osmanlı'nın savaş alanlarından yenik ayrılmasına neden olmuştur.

18. yüzyıla kadar, kendini sürekli sınırlarını genişleterek yenileyen Osmanlı, bu dönemden itibaren elinden çıkan toprakları geri almaya çalışmakla yetinmiş; ancak elinde tuttuğu topraklardan da olmuştur. Bu döneme kadar Osmanlı'yı Avrupa'dan atma amacı etrafında bir araya gelen Avrupalı güçler, Osmanlı'nın zayıflamasıyla kendi çıkarlarının peşine düşmüş ve Osmanlı'yı diğer Avrupalı güçlere karşı desteklemiştir. Fransa, Osmanlı'yı Avusturya ve Rusya'ya karşı 1715-1718 savaşlarında destekleyebilmiş ve 1740'ta kapitülasyonlarla diğer devletlerden farklı olarak Osmanlı toprakları üzerinde ticaret konusunda bazı ayrıcalıklara sahip olmuştur. Osmanlı bu dönem pek çok konuda kendi gücüne eş görmediği devletleri ve temsilcilerini, yapılan anlaşmalarla eşit olarak kabul etmiştir. Bu dönem Avrupalı güçlerin Osmanlı'nın iç işlerine karışması söz konusu olmuştur. Örneğin; 1774 yılında imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması ile Rusya Osmanlı idaresindeki Ortodoksları himaye hakkına sahip olmuştur. İçişlerine karışma yanında Fransa gibi devletlerin kendi çıkarları doğrultusunda Osmanlı'ya verdikleri garantiler, Osmanlı'nın topraklarını alan devletlere savaş açması sonucunu doğurabilmiştir.

19. yüzyılda Osmanlı kendini Avrupalı güçlerden üstün görmeyi bırakmış ve Westphalya Antlaşması'ndan itibaren inşa edilmeye çalışılan modern diplomasi alanına benimsediği 'denge politikası' ile bir anlamda dahil olmuştur. Bu dönem aynı zamanda Osmanlı'nın kaybettiği toprakları tekrar elde etmeden vazgeçip, elindeki toprakları korumaya çalıştığı dönemdir. Bunu ise daha önce yapmadığı ikili ve üçlü ittifaklara girerek yapmaya çalışmıştır. Bu dönem Osmanlı herhangi bir devletin siyasi kontrolü altında değildir. Avrupalı güçlerin siyasi çekişmelerinden

yararlanarak varlığını korumaya çalışmaktadır. “Osmanlı imparatorluğu herhangi bir veya iki devletin siyasi tekeli altında değildi.”¹²⁰ Bu ‘denge politikası’ dır.

Rusya’nın sıcak denizlere inme planını; boğazları ve Balkanları ele geçirerek gerçekleştirme amaçları, Avusturya’nın özellikle Doğu ve Orta Avrupa ile ilgili hayalleri, Fransa’nın dünya egemenlik yarışında İngiltere ile Akdeniz üzerinden karşı karşıya gelmesi Osmanlı topraklarının bu devletler için önemli kılmıştır. Dünyanın sınırlarının genişlemesi, Doğu’ya ulaşmak için yeni yolların keşfedilmesi, Avrupa’nın güçlenmiş olmasını sağlasa da bu dönem siyasi merkezler arası çekişmeler Osmanlı topraklarında da cereyan etmiştir. Bu durum Osmanlı’nın hakimiyet bölgesinin tamamen önemsizleşmediğinin göstergesidir. Osmanlı bu çekişme ortamında izlediği denge politikasıyla uluslar arası alanda kaybettiği gücüne tekrar kavuşmasa da varlığını devam ettirmeyi başarmıştır. “Osmanlı büyük devletlerin hepsine karşı güçsüzdü; fakat denge politikası izleyecek kadar bir siyaset yapma yeteneğine sahipti.”¹²¹

Denge politikası Osmanlı’nın kalıcılaşan problemlerinin çözümü için zaman kazandırmanın ötesinde bir çözüm üretmemiştir. 19.yüzyılın Avrupa’da milliyetçilik ve ulus-devlet rüzgarlarının estiği bir dönem olması Osmanlı’nın farklı etnik kökenden gelen yapılarının da bu rüzgarlardan etkilenmelerini sağlamıştır. ‘Yüzyıllık büyük sorun; yani uluslar sorunu her yerde patlak vermekte ve imparatorluğun hayatını tehdit etmekteydi.’¹²² Bu rüzgarların Osmanlı tebaasını etkisi altına almasında Avrupalı büyük güçlerin önemli bir katkısı vardır. 1804 Sırp İsyanı ve 1820 Yunan İsyanı Fransız İhtilali’nin getirdiği milliyetçilik akımları kadar, Rusya ve Avusturya gibi devletlerin destekleri ile de ilgilidir.

İçeride ve dışarı ile olan ilişkilerde uzun zamandır bir gerileme içinde olan, bu alanlardaki siyasi egemenliğine gölge düşen Osmanlı İmparatorluğu ‘eski gücüne kavuşmak’ amacıyla 18. yüzyıldan itibaren ıslahat hareketlerine başlamıştır. Islahat

¹²⁰ İlber ORTAYLI, *İmparatorluğun En Uzun Yüz Yılı*, 25.

¹²¹ A.g.k., 25.

¹²² A.g.k., 23.

hareketleri bu dönemde askeri alanlarda başlamış, zamanla siyasal, sosyal ve kültürel alanlara da yayılmıştır. Islahat hareketlerinde Batı'nın kurumları örnek alınmış Osmanlı kendi üstünlüğünden bir anlamda vazgeçmiştir. Batılılaşma hareketleri daha önce kendi kurallarıyla dünya siyasetinde varolan Osmanlı'nın kendi kurallarının işlevlerini yitirmesi ile dünya siyasetinde söz sahibi olan Batı'nın kurallarını benimseyerek hayatta kalmaya çalışması olarak yorumlanabilir. "Osmanlı Batılılaşmaya pragmatik bir yaklaşımla girdi."¹²³ Amacı varlığını devam ettirmektir. Buna rağmen en başından itibaren bu değişim hareketleri statükoyu temsil eden devlet güçleri tarafından engellenmeye çalışılmıştır. Yeniçeri askeri sınıfı yanında ilmiye sınıfı ve hatta padişahın kendisi yapılan ya da yapılmak istenenlere kendi varlıklarını tehdit ettiği için karşı çıkmışlardır.

Batılılaşma hareketleri en başından itibaren bir toplumsal talep olarak belirmemiş, yukarıdan aşağı bir yaklaşımla hayata geçirilmeye çalışılmıştır. Bu yukarıdan aşağı modernleştirme¹²⁴ Osmanlı'nın kendi iç yapılanmasının merkez-çevre ayrışmalarıyla yakından bağlantılıdır. Devletin ve devletin ürettiği siyasetin merkez olarak tanımlanıp, esas güç olarak kabul edilmesi, toplumun her zaman siyasetten, siyasi süreçlerden ve dolayısıyla devletten 'uzak' olmasını sağlamıştır. Batılılaşma projesi bu nedenle, devletin devletlerarası arenadaki gereksinimlerinden doğmuştur.¹²⁵ Dünyanın, merkezi güçler tarafından milliyetçiliklere dayalı ulus-devletlerden oluşan uluslararası bir alana dönüştürülmesi süreci Osmanlı'ya Batılılaşma hareketlerinin kaçınılmazlığı olarak yansımıştır. Bu kaçınılmazlık, Osmanlı Devleti'nin zayıflamasının nedeni olan Batı'nın, yine Osmanlı'nın 'ilacı' olarak alınması çelişkisini de kendi içerisinde taşımaktadır.

Dünyayı şekillendirme, üzerinde bulunduğu coğrafyanın jeo-stratejik potansiyellerini kullanarak dünya güç merkezlerinden biri olma amacıyla siyaset üreten Osmanlı, Avrupa'nın oluşturduğu modern dünya sistemi karşısında konumunu

¹²³ Bkz. (120), ORTAYLI, 19.

¹²⁴ Çağlar Keyder'in Türkiye'nin modernleşme serüveninin oluş şekline dair saptaması budur.

¹²⁵ Çağlar KEYDER, *Memalik-i Osmaniye'den Avrupa Birliği'ne*, 15.

koruyamamış, ayakta kalmak için seçtiği Batılılaşma siyaseti ise 1.Dünya Savaşı ‘macerası’ ile son bulmuştur.

3.2.2. Kuruluşundan 1980'lere Cumhuriyet Dönemi Dış İlişkileri

3.2.2.1. 1919-1923 Dönemi Dış İlişkiler

İttihat ve Terakki Hükümetinin sürüklediği 1. Dünya Savaşı macerası Almanya ile kurulan ittifakın sonucu savaştan yenik çıkılması ile sonuçlanmıştır. İngiltere, Fransa, Rusya, İtalya, Almanya devletlerinin dünya egemenlik yarışı içinde güçlenmek amacıyla giriştikleri bu savaş, modern egemenliğin sınırları gibi Avrupa-dışına taşmıştır. Dünya Savaşının sonuçlarından biri, ulus-devletlerin merkezde olduğu uluslararası ilişkiler alanına imparatorlukların çözülüp yeni ulus-devletlerin eklenmesi olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu çözülen imparatorluk yapılarından biridir. ‘Hasta Adam’ olarak tanımlanan imparatorluk savaştan galip çıkamayınca, İtilaf Devletleri olarak adlandırılan İngiltere, Fransa, İtalya ve Yunanistan savaş sonuçlanmadan önce ‘Doğu Sorunu’ olarak tanımladıkları Osmanlı topraklarının paylaşılmasını konusunu işgallerle uygulamaya başlamışlardır. Doğu Sorunu uluslararası ilişkiler alanında ‘pax’¹²⁶ olmak isteyen büyük Avrupalı devletlerin bunu Osmanlı toprakları üzerinden hayata geçirme girişimleri olarak görülebilir.

Savaş sonrası dönemde ömrünü tamamlayan Osmanlı Devleti yerini İttihat ve Terakki kadrosu içinden çıkan, ulus-devletleşmeyi merkezlerine koyan Mustafa Kemal ve arkadaşlarına bırakmıştır. 1919 ile 1923 yılları arasında Avrupalı güçler karşısında ‘bağımsız’ bir devlet oluşturma bu dönemki dış politikanın ana konusu olmuştur. “Kurtuluş Savaşı Batı’dan uzaklaşmanın savaşı olmadı.”¹²⁷ Batılı güçlerle mücadele edilirken model olarak yine Batı’nın alındığı merkezi güçlere açıkça söylenmiştir. Avrupalı güçler arasında imzalanan paylaşım antlaşmalarına rağmen çekişmelerin bulunması bu dönem ‘Batı’ya karşı Batı’ politikasının izlemesini

¹²⁶ Dünya sahnesinde bir süper gücün egemen olduğu ‘barış’ dönemi.

¹²⁷ Bkz. (95), ORAN- AKDEVELİOĞLU, 107.

sağlamıştır.¹²⁸ Her bir devletle bire bir ilişkiler kurularak merkezi güçlerin kendi içlerinde ayrışıp diplomatik anlamda zayıflamaları sağlanmaya çalışılmıştır. 1917’de kurulan Sovyetler Birliği ile yakın ilişkiler kurulmuş, komünizmin yayılmasından çekinen liberal güçlere karşı bu ilişki bir koz olarak kullanılmıştır. 1923 yılında Türkiye Cumhuriyetinin uluslararası alanda Batılı güçlerce tanınmasını sağlayan Lausanne (Lozan) Konferansına¹²⁹ kadar gelinmesinde, 1919 yılında başlayan askeri mücadelenin başarıya ulaşması kadar, izlenen denge diplomasisinin de etkisi vardır.

İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya, Sırp-Hırvat-Sloven Devleti ve Türkiye’nin katıldığı görüşmeler sonucunda 143 maddeden oluşan antlaşmada, Sevres’te gündeme getirilen sınırlar, kapitülasyonlar, azınlıklar, boğazlar gibi konularda müzakerelerde bulunulmuş, bu konularda Sevres’ten farklı olarak önemli kazanımlar elde edilmiştir.

1923 yılında cumhuriyetin ilan edilmesi Lozan’da tanınan yeni oluşumun varlığının uluslararası alanda resmi olarak ilanıdır. 18. yüzyıldan itibaren devam eden Batılılaşma hareketleri ulus-devletleşme süreci ile kendi içinde bir sonuca ulaşmıştır ve uluslararası alana Türkiye bir ulus-devlet olarak yeniden dahil olmuştur.

3.2.2.2. 1923-1939 Dönemi Dış İlişkiler

İki dünya savaşı arası dönem olarak nitelenen bu dönem, Avrupalı merkez devletlerin kendi aralarındaki rekabeti engellememiş; ancak 1929 ekonomik bunalımı merkez dışı güçlere siyasi açıdan soluk aldırılmıştır. Türkiye bu dönem yeni bir ulus-devlet olarak güç dengelerini gözeterek tüm Avrupalı güçlerle diplomatik ilişki kurmuş, hareket alanını geniş tutmaya çalışmıştır. Türkiye Liberal Batı sistemi içinde yer almış; ancak İngiltere ve Fransa’yı dengelemek için Almanya ve İtalya ile

¹²⁸ A.g.k., 108.

¹²⁹ Resmi Adı, Yakın Doğu Sorunları Üzerine Lozan Konferansıdır.

ilişkiler geliştirmiş, uluslar arası sistemden yalıtılmaya çalışılan Sovyetler Birliği bu iki grubu dengelemek için önemli bir unsur olarak algılanmıştır.

1. Dünya Savaşı sonrası, 'dünya barışının ortak bir güvenlik sistemi ile oluşturulacağına olan inanç'¹³⁰ Milletler Cemiyeti'nin kurulmasını sağlamıştır. Türkiye İngiltere ve Fransa'nın dış politika aracı olarak görüldüğü ve Sovyetler Birliği ile ilişkilerine zarar vermemek için bu yapılanmaya katılmakta isteksiz davranmış; ancak Avrupa'da 2. Dünya Savaşı öncesi belirginleşen ayrımlardan dolayı kendini İngiltere ve Fransa yanında konumlandırma ihtiyacı duymuş ve Milletler Cemiyeti'nin davetini kabul ederek 1932'de 43 üyenin oybirliği ile cemiyete üye olmuştur. Milletler Cemiyeti'ne üyeliğin bir tür konum belirleme ve güvenliği sağlama aracı olabileceği düşünülmüştür.¹³¹

Savaş sonrası süreçte barış ve güvenlik ortamının sağlanması amacıyla Milletler Cemiyeti yanında çeşitli bölgesel birliktelikler oluşturuldu. Bunlardan biri İtalya'nın Balkanlarda yayılması tehdidine karşı oluşturulan Balkan Antantı'dır. Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya, Romanya Avrupalı büyük güçlerin kendi aralarındaki pazarlıkların konusu olma riski karşısında siyasi, ekonomik ve sosyal alanlarda bir işbirliğine gitmeyi öngören antlaşma 1934'te imzalamışlardır.

Türkiye bu dönem Avrupa yanında doğu komşularıyla da ortaklaşmalara gitmiştir. İran, Irak, Afganistan ile 1937 yılında imzalanıp 1938'de yürürlüğe giren Sadabat Paktı bunlardan biridir. Bu pakt temelde katılımcıların aralarındaki sınır problemlerini çözme amacını taşımıştır. Bunun yanında taraflardan her birinin ulus-devletleşme süreçlerini yeni tamamlamaları sömürge ve yarı-sömürge olmadıklarının dünyaya duyurulması nedeniyle önemlidir.

Dönemin ortalarında savaştan yenik çıkan ya da umduklarını alamayan Almanya ve İtalya'nın dünya güç dengelerinde etkili olma istekleri bu iki devleti

¹³⁰ Kanımca, Milletler Cemiyeti daha çok İngiltere ve Fransa denetiminde kalmış ve onların çıkarlarına hizmet etmiştir.

¹³¹ Bkz. (121), ORAN-AKDEVELİOĞLU, 310.

içerideki faşist yönetimlerle tekrar harekete geçirmiş uluslararası alan ‘olağanüstü hale’ bürünmeye başlamıştır. Bu gelişmeler Türkiye’yi ufukta görünen savaş nedeniyle ittifaklara itmiştir. İngiltere ve Fransa ile ekonomik ve siyasi bir işbirliğine girme dış politikanın alanını daraltacak olsa da dönemin siyasi gelişmeleri bunu kaçınılmazlaştırmıştır.¹³² 1939’da İtalya’nın Arnavutluk’u işgal etmesi Türkiye’yi kaygılandırırken İngiltere ve Fransa ile 1939’da ittifak deklarasyonları yayınlanmıştır.¹³³ Sovyetlerle de bir antlaşma imzalayıp İngiliz-Sovyet ilişkilerinin kurulmasını, dolayısıyla olası bir savaşta iki ateş arasında kalmayı istemeyen Türkiye 1939’da Sovyetlerin Almanya ile saldırmazlık antlaşması imzalaması ile bu isteğine kavuşamamıştır. İngiltere ve Fransa ile ittifak kuran, Sovyetlerle yolları ayrılan Türkiye’yi 6 yıl sürecek diplomatik açıdan zor bir dönem beklemektedir.

3.2.2.3. 1939-1945 Dönemi Dış İlişkiler

1. Dünya Savaşı sonrası, Avrupalı güçler arasında imzalanan Versailles (Versay) Antlaşması Avrupalı güçlerin savaşa girme sebeplerini ortadan kaldırmadığı gibi bu antlaşmanın Almanya’yı uluslar arası siyasetten yalıtıcı bir içeriğe sahip olması ikinci bir dünya savaşının yaşanmasını kaçınılmazlaştırmıştır. 1. Dünya Savaşı sonrası dünya barışını sağlamak amacıyla kurulan Milletler Cemiyeti’nin, savaşa gidişi kaçınılmazlıktan kurtaracak girişimlerde bulunmaması uluslar arası güç kullanımını isteyen ülkelerin harekete geçmesini kolaylaştırmıştır.

Türkiye’nin bu dönemki dış siyaseti temelde işgale uğramamak ve savaşa girmemek olarak belirlenmiştir. Bu iki hedefi hayata geçirebilmek için Türkiye savaştan önce İngiltere ve Fransa ile ittifaklar oluşturarak bir taraf olmak durumunda kalmıştır. 1. Dünya Savaşı ve ardından Kurtuluş Savaşı ile askeri anlamda zayıf düşen Türkiye kuruluş aşamasından sonra kalkınmaya öncelik vermesi nedeniyle bu alanda toparlanamamıştır. Savaş içinde bir yandan Almanya, diğer yandan Sovyetler Birliği’nin ‘işgal ihtimalleri’ altı yıl boyunca ‘gelişmelere göre değişkenlik gösteren’

¹³² Bkz. (121), ORAN-AKDEVELİOĞLU, 274.

¹³³ Bkz. (94), ORAN- AKDEVELİOĞLU, 422.

bir diplomasinin yürütülmesini sağlamıştır. İngiltere ve Fransa ile imzalanan ittifaka rağmen Türkiye savaşa girmemek ve işgale uğramamak için; ittifak içi, karşı güçler ve iki taraf arasındaki çelişkilerden yararlanmaya çalışmıştır.

Savaş sürecinde Almanya ile diplomatik ilişkilerin devam etmesi, buna karşın Almanya'dan uzak durulmasının İtalya'nın saldırgan tutumu ile açıklanması hem Almanya'nın İtalya'yı dizginlemesini sağlamış hem de Almanya, Türkiye'nin müttefiki olma ihtimali ile uzun süre oyalanmıştır. Müttefiklerin savaşa girme konusunda ısrarları zayıf bir ülke olduğu, buna karşın jeo-stratejik olarak önemli bir coğrafyanın Almanya ya da Sovyetler Birliği tarafından işgalinin, müttefikleri de güçsüz bırakabileceği açıklamalarıyla savuşturulmaya çalışılmıştır. Dönem içerisinde iki tarafın Türkiye'nin savaşa girmesi yönünde yaptıkları ısrarlar birbirlerine karşı da kullanılmıştır. İki tarafa savaşa girmelerinin aslında kendileri için yarar değil, zarar getireceği anlatılmaya çalışılmıştır. İngiltere 1940'tan sonra, Almanya ise 1943'ten sonra Türkiye'nin savaşa katılmasını kendi çıkarlarına aykırı görmüştür. Dış politika gelişmelere göre şekillenen ustalıkli manevralar üzerinden oluşturulmuştur.

Almanya ve Sovyetler Birliği arasındaki saldırmazlık antlaşmasının Almanya tarafından 1941'de yok sayılması ve Alman ordularının Sovyetleri işgali savaşın sonunun başlangıcı olmuştur. Sovyetlerden 'çıkamayan' Almanya, Avrupa'ya 1944'te ABD tarafından yapılan Normandiya çıkarmasıyla Avrupa'da da bozguna uğramıştır.

Savaşın sonu gelirken Türkiye savaştan galip çıkan güçlerle savaş boyunca bozulan ilişkilerini onarmaya çalışmıştır. Müttefiklerin savaş süresince Türkiye'ye ittifak antlaşmasına dayanarak savaşa girmesi yönünde yaptığı çağrılarının sonuçsuz kalması, bu güçlerce Türkiye diplomasisinin 'karanlık ve karmaşık' olarak nitelendirilmesine yol açmıştır. Müttefikler yanında savaştan galip olarak çıkan, sonraki dönemde dünyayı şekillendirecek iki güç ABD ve Sovyetler Birliği de Türkiye'nin Almanya ile kurduğu ticari ve siyasi ilişkilerin kopması gerektiği yönünde açıklamalar yapmışlar, Türkiye ile ilişkilerin devamını bu koşula bağlamışlardır. Türkiye'nin Almanya ile ilişkilerini keseceğini bildirmesi müttefikler

arasındaki gerginliği azaltmış, ilişkinin kesilmesi savaşa girilmesi anlamına geleceği halde müttefik güçlerin bu konuda herhangi bir talepte bulunmamaları Türkiye'ye karşı duyulan güven bunalımının devam ettiğinin işareti olarak yorumlanmıştır. Sovyetler Birliği için bir süre sonra Almanya ile Türkiye arasındaki ilişkinin kesilmesi tek başına yeterli gelmemiş, uluslararası alanda Sovyetler Birliği Türkiye'nin yalnızlaştırılması politikası izlenmesi gerektiği tezini savunmuştur. Sovyetlerin Türkiye ile ilişkilerini normalleştirme taraftarı olmaması savaş bitmeden ortaya çıkan galip devletlerarasındaki ayrımlarda Türkiye'nin kuzey komşusuna karşı ABD'nin başını çektiği Batılı güçlere yaklaşmasını sağlamıştır.

3.2.2.4. Soğuk Savaş Döneminde Dış İlişkiler

2. Dünya Savaşı'nın sonuçları uluslararası alanda güç dengeleri açısından köklü değişimlerin yaşanmasını sağlamıştır. Modern dünya sisteminin kurucusu ve yayıcısı olan Avrupa devletleri dünya üzerindeki başat rollerini kaybetmişler, yeni dönemde ABD Batı'nın liderliğini ve temsilciliğini üstlenmiştir. Batı Avrupa kendi arasında, dünyayı yönlendirecek güç olma rekabeti ile iki dünya savaşına yol açmış; ancak uluslararası siyasete yön veren güçler 1945'ten sonra Avrupa'nın doğusunda kalan Sovyetler Birliği ve yeni dünyanın kuzeyindeki ABD olmuştur. Uluslararası güç dengelerinde yaşanan bu değişim beraberinde ideolojik, politik ve ekonomik modellerde birbirinin zıttı olan Sovyetler ile ABD'nin yarattığı iki kutuplu bir dünyanın oluşmasını sağlamıştır. Bu kutbun bir tarafında serbest piyasa ekonomisi üzerinden şekillenen liberal bir dünya diğer tarafta ise devletçi bir ekonomi anlayışının şekillendirdiği sosyalist bir yapılanma vardır.

Dünyanın keskin ideolojik sınırlarla ikiye ayrıldığı bu dünyada Türkiye dış politikası dengeleri gözetken yaklaşımını terk etmek durumunda kalmıştır. Savaşa dahil olmadığı, müttefiklerle yapılan ittifakın gerekliliklerini yerine getirmediği için uluslar arası alanda yalnızlaştırılan Türkiye kuzeyindeki Sovyet tehdidi nedeniyle savaş sonrası saflaşmada Batılı kanat yanında yer alma ihtiyacı duymuştur. 1947'de IMF ve DB' ye üye olunması bu kanat içinde yer alınmak istendiğinin gösterilmesi

açısından önemlidir. Kore'ye 'hür dünyanın diğer unsurlarıyla birlikte asker gönderilmesi' NATO üyeliği için kaçırılmaması gereken bir fırsat olarak görülmüştür.¹³⁴ 1951 yılında NATO'ya üyeliğin gerçekleşmesiyle Türkiye Batılı kanada dahil olmuştur. 'Osmanlı İmparatorluğundan beri hiçbir ittifaka bu kadar kolay girmemiş olan Türkiye Batı İttifakı NATO'ya hiçbir iç itiraz olmadan dahil olacaktır.'¹³⁵

Savaş sonrası Sovyet- Türkiye gerginliği, 1925 Dostluk Antlaşması'nın yeniden imzalanmasına bu devletin yanaşmaması ile başlamış, 1936 yılında Boğazların denetimini Türkiye'ye bırakan Montreux (Montrö) Boğazlar Sözleşmesi'ne itiraz edilmesi ile devam edip Kars ile Ardahan'ın kendilerine verilmesini talep etmeleriyle zirveye ulaşmıştır. Sovyetlerin toprak talepleri bir pazarlık taktiği iken boğazların denetiminde söz sahibi olmak istemeleri, 2. Dünya Savaşında yaşadıkları güvenlik problemi ile ilgili olduğu kadar, savaş döneminden sonra değişen uluslararası dengeler içinde Orta Doğu ve Akdeniz'de hakimiyet kurma istekleri ile ilgilidir. Gerginliğin bir tehdide dönüşmesi, Türkiye'nin Batılı bloğa askeri, siyasi ve ekonomik alanda yaklaşmasını sağlamış, soğuk savaş boyunca dış politikada ABD ile ilişkiler belirleyici olmuştur.

1947'de açıklanan Truman Doktrini Avrupa'yı ve dünyayı etkisi altına alan Sovyet tehdidine karşı Türkiye'nin ekonomik ve askeri olarak güçlendirilmesini amaçlamıştır. Türkiye'nin iki kutuplu dünyada sahip olduğu jeo-stratejik konum Sovyetler Birliğine karşı bir avantaj olarak kullanılmak istenmiştir. Truman Doktrini'nden sonra gündeme gelen 'çevreleme'¹³⁶ politikası gereği Türkiye'de askeri üsler açılmış, Türkiye NATO'nun geliştirdiği anti- komünist stratejiler içinde Türkiye Sovyetler Birliği'ne olan yakınlığı ile bir 'kanat ülke' rolü üstlenmiş, olası bir saldırıda SSCB saldırısının engelleneceği bir tampon bölge olarak görülmüştür. Çevreleme stratejileri gereği bölgesel birliktelikler önem kazanmış ve 1953'te SSCB tehdidine karşı Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya arasında Balkan Paktı

¹³⁴ Bkz. (121), ORAN-AKDEVELİOĞLU, 545.

¹³⁵ Bkz. (121), ORAN-AKDEVELİOĞLU, 494.

¹³⁶ Soğuk Savaş Döneminde SSCB'nin etrafının NATO gibi askeri ittifaklarla abluka altına alınması stratejisidir.

imzalanmıştır. Orta Doğu'da ABD ile iyi ilişkiler içerisinde bulunan devletlerin Türkiye'nin liderliğinde Bağdat Paktı etrafında bir araya gelmeleri yönünde yapılan girişimler Irak, İran ve Pakistan'la bir birlikteliği sağlayabilmiş, bağımsızlıklarını yeni kazanan Arap Devletleri ABD- İsrail işbirliği ve Türkiye'nin geçmişteki Orta Doğu politikaları nedeniyle bu pakta dahil olmamışlardır. Bu durum bölgede Türkiye'ye karşı olumsuz bir tavrın doğmasına neden olmuş, ABD hamiliğinde bölgenin lideri olma planları hayata geçememiştir.

2. Dünya Savaşı sonrası başlayan, 1989 yılında Doğu Bloğu'nun ve 1991'de Sovyetler Birliği'nin çökmesiyle son bulan Soğuk Savaş, 1960'lı yıllara kadar en gergin dönemlerini yaşamıştır. ABD'nin ve SSCB'nin askeri ve siyasi olarak dünya üzerinde yaşadığı rekabet Türkiye'yi derinden etkilemiş, TDP, Sovyetler Birliği'nin yarattığı güvenlik tehdidi ile ABD ve Batı odaklı bir çizgide şekillenmiştir.

1960'lı yılların sonlarından itibaren Soğuk Savaş dönemi kendi içinde yumuşama eğilimleri göstermiştir. Bu eğilimler, iki blok içinde yer alan küçük ve orta büyüklükteki devletlerin diğer blokla ilişkiler geliştirmesini sağlamış; dolayısıyla bu devletlerin hareket alanı genişlemiştir. Yumuşamanın yanında, iki kutup içinde kendini konumlandırmayan, ulus-devletleşme süreçlerini yeni tamamlamış '3. Dünya Ülkelerinin' oluşturduğu 'bağılantısızlar hareketinin' varlığı, uluslararası siyasette yeni bir siyasi alternatif olmuştur. Batı Bloğu içindeki Almanya ve Fransa gibi devletlerin 1970'lerin başından itibaren ekonomilerini güçlendirip uluslar arası alana aktif bir biçimde dönüşleri ABD'nin Batı bloğu içindeki liderliğinin tartışılmaya açılmasını sağlamıştır. 1960'lardan itibaren yaşanan bu gelişmeler Soğuk Savaş dönemi sürüyor olmasına karşın, uluslararası alanda tekrar çok aktörlü bir döneme girildiğinin göstergesidir.

Soğuk Savaş sürecinin yumuşaması, uluslararası alanın tekrar çok aktörlü olmaya başlaması, Türkiye dış politikasında aktif bir dönem yaratmıştır. Bağlantısızlar hareketiyle ilişki kurulmuş, bu ülkelere parasal yardımlarda bulunulmuş, uluslararası alanda ABD'nin Vietnam'ı işgaline karşı çıkılmış, önceki dönemden farklı olarak Arap-İsrail gerginliğinde Araplar desteklenmiş, askeri üslerin

antlaşmalarda yazılı olan durumlar dışında kullanılmasına karşı çıkmıştır. Sovyetler Birliği ile ilişkiler yumuşamış; hatta bu ülkeden kalkınabilmek için düşük faizli kredi alımına gidilmiş, ekonomik ilişkiler geliştirilmiştir. Uluslararası alandaki ‘olağanüstü halin’ kısmen ortadan kalkması, dış politikada Türkiye’nin hareket alanını genişletmiştir. 1968 Hareketleri ile dünyada artan özgürlükçü atmosfer aktif, çok yönlü ve yüz yüze bir diplomatik anlayışın şekillenmesinde etkili olmuştur. 1974 Kıbrıs askeri müdahalesinin yapılabilmesinde çoklu uluslararası siyaset atmosferinin varlığı gibi, yükselen merkez dışı ülkelerin 1960’lardan sonra tüm dünyada oluşturdukları bağımsızlık rüzgarları da etkili olmuştur.

Soğuk Savaş sürecindeki yumuşamalarla dış politikada Milli Savunmaya dayalı bir anlayışın benimsenebildiği bu dönem, 1980’lerle başlayacak uluslararası alandaki değişimlerin habercisi gibi durmaktadır. Güç dengelerinin değişiminin ötesinde uluslararası alanın yapısındaki farklılaşmalar yakın tarih içinde kaynağını bu dönemden almakta, aynı dönem uzun tarihsel bir dönemin 1980’lerde açığa çıkacak hesaplaşmalarını da kendi içinde barındırmaktadır. Uluslararası alanda yaşanacak bu değişimlerden Türkiye de üzerine düşen payı alacaktır.

4. KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE TÜRKİYE’NİN YERİ

1980’lerden itibaren gelişmiş ülkelerin küreselleşme süreci ile sanayi-sonrası aşamaya geçmesi Türkiye ekonomisini de etkilemiş ve devletin ekonomiden mümkün olduğunca dışlanmasını savunan neo-liberal politikaların benimsenmesi ile dünya yakalanmaya çalışılmıştır. 1990’larla dünyadaki küresel ekonomik süreçlerin hızlanması; finans sektörüne, dış pazarlara kendini kısa sürede açan bir ekonomi yaratmış, önceden atılması gereken adımların eksik atılmış olması ve devletin ekonomideki varlığının tam olarak gereksizleşmemiş olması gibi nedenlerle 1980’lerde yaşanan problemler 1990’larla daha da derinleşmiş ve pek çok kriz yaşanmıştır. 1990’larda yaşanan krizler IMF gibi uluslararası örgütlerle yakın ilişkileri getirmiştir.

1980’lerde TDP Soğuk Savaş sürecinin yumuşamasına rağmen, devam etmesi nedeniyle ABD ile yakın ilişkilerini sürdürmüştür. AT ile ilişkiler tam üyelik başvurusu ile yakınlaştırılmaya çalışılmış; başvurunun askıya alınması bu çabanın yarıda kalmasına neden olmuştur. SSCB ile kurulan ekonomik ilişkiler diplomatik ilişkileri beraberinde getirmiş; TDP açısından belirleyici olan bu dönem de ABD ile ilişkiler olmuştur.

1990’lı yıllarda uluslararası alanın yeniden şekillenmesi, Soğuk Savaş sürecinde Türkiye’nin benimsediği rolü işlevsizleştirmiş; Türkiye’nin içinde bulunduğu bölgede yaşanan değişimler TDP’nin küresel süreçlerle uyumlu yeni roller üstlenme çabasına yol açmıştır. ABD ile yakın ilişkiler devam ederken, AT’den AB’ye dönüşen Avrupalı güçlerle yakın ilişkiler geliştirilmiş ve 1999’da Helsinki’de Türkiye’nin aday ülke olarak kabulü, TDP açısından dış politikada önemli potansiyellere sahip bir dönemin başlamasına neden olmuştur. SSCB’nin ardından kurulan Rusya Federasyonu ile ekonomik ve diplomatik ilişkiler yoğunlaşmış, Orta Asya-Kafkasya bölgesi iki ülke için hem bir işbirliği hem de bir rekabet alanı haline gelmiştir.

4.1. 1980'den İtibaren Küresel Ekonomiyle Bütünleşme

4.1.1. 1980-1990 Yılları Arası Ekonomi

12 Eylül 1980'de ülkeyi uzun süredir etkisi altına alan huzursuzluk ortamının önüne geçilmesi amacıyla askeriye'nin yönetime müdahalesi söz konusu olmuştur. Milli Güvenlik Konseyi'nin yönetimi altında bu dönem Türkiye ekonomisi bir sivil Turgut Özal'a devredilmiştir.

1980'li yıllardan itibaren Türkiye ekonomisi dünyadaki küresel rüzgarların etkisi altına girmiştir. Yeni Dünya Düzeni neo-liberal politikalarla yeniden şekillendirilirken Türkiye'nin uluslararası ekonomiye eklenmesi; dış piyasalarla bütünleşmesi amacı 24 Ocak 1980 istikrar programı ile hayata geçirilmeye çalışılmıştır. 24 Ocak 1980 istikrar programının teorik temeli neo-liberal yaklaşımlardır.¹³⁷ Ekonomide devlet müdahalesinin ortadan kaldırılması ve serbest piyasa kurallarının ekonominin lokomotifi haline gelmesi ile küresel süreçlere uyum hedeflenmiştir.

24 Ocak Kararları daha önceki istikrar programlarından farklı olarak sadece kısa vadeli hedefleri içermemiş, orta ve uzun vadeli hedefleri de kendi içinde barındırmıştır. Acil dış ödeme güçlüklerinin giderilmesi yanında enflasyon hızının düşürülmesi ve büyüme hızının artırılması hedefleri serbest piyasa ekonomisi stratejisi ile gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Neo-liberal politikalar aracılığıyla ekonominin güçlendirilmeye çalışılması ekonominin kurumsal yapısı ve geleneksel sanayileşme stratejisinde bir değişikliktir.¹³⁸ İthal ikameci ekonomi politikası yerine dışa açılma ve uluslararası piyasalarla bütünleşme politikaları benimsenmiş, devletin sanayileşmeyi sağlayıcı öncü rolünün terk edilmesi kararı alınmıştır.

Dışa açılma hedefi ithalat ve ihracat rejiminin serbestleştirilmesi ile sağlanmaya çalışılırken; bu amaçla yabancı sermaye teşvik edilmeye, ihracat

¹³⁷ Bkz. (113), ARSLAN, 103.

¹³⁸ Bkz. (113), ARSLAN, 103.

özendirilmeye çalışılmıştır. Devletin ekonomik süreçlerdeki etkinliği ise KİT'lerin özelleştirilmesi, devlet tekellerinin ortadan kaldırılması, faiz hadleri ve döviz kurunun serbest bırakılması, fiyat oluşumları üzerindeki müdahalelerin ortadan kaldırılması ile hayata geçirilmesi kararı alınmıştır.

“Özal, koyu bir Adam Smithçi ve *'laissez faire'* ciydi. Ona göre Türkiye ancak piyasa tamamen özgür kılındığı, tüm sermaye olanakları seferber edildiği gün sağlam adımlar atabilirdi. Oysa mülkiye ekolü damgasını taşıyan hantal bir bürokrasi, zorlama koruyucu önlemlerle cılız bir sanayi yaratmış; onu da dünya piyasasından kopuk, rekabet dışı bir serada yaşıtıyordu. Bu boğucu zırhı söküp parçalamak; çocuğu, yüzme öğrenmesi için havuza atmak gerekiyordu.”¹³⁹

1980'de ekonominin başına geçen Turgut Özal'ın 1983'te sivil bir hükümetle işbaşına gelmesi ekonomide alınan kararların uygulanması sürecinin hız kazanmasını sağlamıştır. 29 Aralık 1983 kararlarıyla 1980'de benimsenen neo-liberal yaklaşımlar devam ettirilmiş ve bu yöndeki uygulamalar hız kazanmıştır.

Yapısal uyum programları olarak ele alınabilir olan 1980 ve 1983 kararları ile ekonomide iyileşmeler sağlanmıştır. Enflasyon düşmüş, piyasalar gelişmiş, yurt dışında, özellikle inşaat sektöründe, yerli yatırımlar yapılmaya başlanmış, ekonomide büyüme sağlanmış; bu dönem Türkiye IMF tarafından küreselleşme süreçlerine uyum sağlamaya çalışan, krizlerle boğuşan ülkelere örnek olarak gösterilmiştir.

1989'da Türk Parası'nın Kıymetini Koruma Kanunu'nda değişiklik yaparak çıkartılan 32 sayılı karar yeni süreçlere uyum konusunda önemli tarihlerden biridir. Gümrük duvarlarının aşağı çekilmesi ve ithalatın kolaylaşmasını sağlayan bu kararlar dış ticarete yeni bir biçim verilmeye çalışılmıştır. Washington Uzlaşması'nda alınan kararlara Türkiye'nin uyumunu sağlamayı amaçlayan 32 sayılı kanun 1990'lı yılların şekillenmesinde etkili olmuştur.

24 Ocak Kararlarıyla ihracata dayalı bir ekonomik büyüme modeline geçen Türkiye bu dönem ihracatını arttırmak amacıyla yeni pazarlar aramıştır. İslam

¹³⁹ Taner TİMUR, *Türkiye Nasıl Küreselleşti?*, 52.

Ülkeleri, AET ülkeleri, SSCB, ABD ve Japonya bu dönem ithalat ve ihracat ilişkilerinin yürütüldüğü merkezler olmuştur.

Yapısal uyum programlarının uygulanabilmesi için IMF gibi uluslararası kuruluşlar ve OECD, ABD gibi ekonomik merkezlerden kredi ve parasal yardım alınmıştır. Dışarıya açılma programları bu kurum ve devletlerin parasal destekleriyle sağlanmaya çalışılmıştır. 1987’de AT’ye yapılan tam üyelik başvurusu yapısal uyum programına dış kredi kaynağı bulmak ve bu konuda AT’li olmanın avantajlarından yararlanmak amacı da taşımıştır.

1980’den itibaren iyi bir tablo çizen ekonomide 1987’den itibaren bazı olumsuzluklar baş göstermeye başlamıştır. Serbest olan faiz hadlerinin bankelere günlük faizlerle verilmesi ilk zamanlar sabit gelirli insanların % 140’lara varan faiz hadleri ile enflasyon karşısında rahatlamlarını sağlamış; bir süre sonra bankerlerin faizleri ve ‘ödünç aldıkları’ paraları ödeyememeleri binlerce insanın mağdur olması sonucunu doğurmuştur.

Dış pazarlarla bütünleşme amacıyla ihracatın teşvik edilmesi bir ihracat patlamasına yol açmış; devletin ihracat adına her türlü kolaylığı sağlaması ‘hayali ihracat’ olaylarını gündeme getirmiştir. İhracat mevzuatı elverişli olan İsviçre’ye yapılan ihracatın %92’sinin hayali olduğu ortaya çıkmıştır.¹⁴⁰

Serbest piyasa ekonomisinin yarattığı aksaklıklar, yolsuzluklarla sınırlı kalmamıştır. Bütçe açığının ve enflasyonun artması, ihracatın durması, büyüme hızının gerilemesi, tarımda yaşanan duraklama, işsizlik probleminin önlenememesi ekonomide bir gerileme sürecine girildiğinin belirtileri olmuştur. AT’ye yapılan tam üyelik başvurusu kabul edilmemiş, ihracattan daha fazla olan ithalat nedeniyle dış borç ve bütçe açıkları artmıştır. Türkiye dış finans çevrelerinin etkilerine açık hale gelmiştir. “1987’den itibaren 24 Ocak kararlarının nefesi tükenmişti.”¹⁴¹

¹⁴⁰ A.g.k., 58.

¹⁴¹ B. ORAN-Ç. ERHAN, *Türk Dış Politikası-Kurtuluş Savaşından Bugüne, Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt 2, 1980-2001, 18.

1987'den itibaren ANAP Hükümeti ekonomik başarısızlıklarla bağlantılı olarak seçimlerde oy kaybetmeye başlamıştır.

4.1.2. 1990- 2000'li Yıllarda Türkiye Ekonomisi

1989 yılında Doğu Bloğu, 1991 yılında ise Sovyetler Birliği'nin çökmesiyle Soğuk Savaş döneminin taraflarından biri olan Sosyalist Blok yıkılmıştır. Sosyalist Bloğun yıkılması neo-liberal ekonomi politikaları etrafında tekrar örgütlenmeye çalışan küresel sermayenin güçlenmesini sağlamıştır. Dünyayı herhangi bir sınır tanımadan dolaşmak isteyen sermaye sosyalist bloğun çökmesiyle bu amacına ulaşmış, küresel ekonomi politikaları dünyada hız kazanmıştır. Fukuyama'nın Tarihin Sonu tezi ile zaferi ilan edilen 1970'lerde yarattığı krizlere ve yerini neo-liberal politikalara bırakmasına karşın liberalizm olmuştur.

Soğuk Savaş döneminin geride kalmasının ardından Türkiye genişleyen küresel ekonomik piyasaya uyum sağlama çabalarına devam etmiştir. Dünyanın siyaset yanında ekonomide de yeni biçimler alması Türkiye'yi de yakından etkilemiştir.

1991'den sonra hız kazanan küresel ekonomi merkezlerinin dünya üzerinde daha derin bir rekabete girmesi bu dönem bölgesel ekonomik birlikteliklerin yaygınlaşmasını sağlamıştır. Avrupa Topluluğu çatısı altında bir araya gelen Avrupalı Devletlerin kendi aralarında ekonomik konularda oluşturdukları yapılanmalar 1980'li yıllarda olduğu gibi, 1990'lı yıllarda da Türkiye'nin dahil olmak istediği oluşumlar olmuştur. Bu çerçevede Avrupalı devletlerle yürütülen müzakereler sonucu 1 Ocak 1996'da Türkiye Gümrük Birliği'ne dahil olmuştur.

Böylece;

1. Yapısal dönüşümleri gerçekleştirebilmek ve ekonomideki istikrarsızlığı ortadan kaldırmak,
2. Avrupa pazarında daha fazla yatırım gücüne sahip olmak,

3. Yabancı sermayenin ülkeye girişinde olumlu bir etki yaratmak,
4. Büyük pazarlara ihracat yapacak ekonominin üretim gücünün ve kalitesinin artması amaçlarının gerçekleştirilmesi amaçlanmıştır.

Gümrük Birliği 3 belgeden oluşmuştur. Bu belgelerden ilki malların serbest dolaşımıyla ilgili teknik unsurları kapsamıştır: Gümrüklerin AT'nin ortak gümrük tarifesine, dış ticaret mevzuatının topluluk mevzuatına uyumunu içermiştir.

2. belge; ortaklık ilişkilerinin kültür, teknoloji, bilimsel araştırmalar, çevre, enformasyon gibi alanlarda işbirliğine dayalı ilişkilerin kurulmasını öngörmüştür.

3. belge; Türkiye ekonomisinin Gümrük Birliği çerçevesinde geçireceği değişimin yaratabileceği sıkıntılara karşın, Avrupa ülkelerinin mali yardımlarını içermiştir.

Gümrük Birliği süreci ile Türkiye küresel ekonomik süreçlerin yarattığı merkezi bölgesel yapılanmalardan birine dahil olma sürecine girmiş, daha sonra AT ile yapılan Gümrük Birliği antlaşmaları Avrupa Birliği ile yürütülen müzakereler sürecine evrilmiştir.

Avrupa ile ekonomik ilişkiler yanında Sovyetler Birliği'nin çökmesi Kafkaslar ve Orta Asya coğrafyası ile ilişkileri gündeme getirmiştir . Bu ilişkilerde ekonomik konular önemli bir yer tutmuştur. Bu bölgenin petrol ve doğalgaz enerji kaynaklarına sahip olması Türkiye'nin bu kaynakların dünyaya açılmasında önemli bir köprü işlevi yüklenmesini sağlamıştır. Hazar Havzası'ndaki petrolün Bakü'den Ceyhan'a uzanan bir hatla Türkiye'ye ve oradan da dünyaya taşınması küresel ekonomik süreçlerde Türkiye'nin öneminin artması sonucunu doğurmuştur.

Kafkaslar yanında 1996 yılında Rusya ile imzalanan Mavi Akım Projesi ve İran'la imzalanan doğalgaz antlaşmaları Türkiye'nin komşularıyla büyük çaplı ekonomik ilişkiler içerisine girmesini sağlamış ve küresel pazarlara açılan kapılardan biri olmasını sağlamıştır.

Türkiye yeniden şekillenen, rekabete sahne olan küresel piyasada yeni görevler üstlenirken, 1990'larda da 1980'lerde olduğu gibi serbest piyasa ekonomisini merkezine koyan; devletin ekonomiye müdahalesini minimuma indirmeyi amaçlayan, yabancı sermayeyi ülkeye çekmeye çalışan ekonomi politikalarını uygulamaya devam etmiştir.

Bu dönem, finans sermayesi gelişme göstermiş; faiz hadleri, döviz kurları ve borsa endeksleri gibi finansal sermaye konularında küresel piyasalarla yakın bir etkileşime girilmiştir. 1989 yılında alınan 32 sayılı kanunla ülke ekonomisinin dış sermaye ve spekülâtif sermayeye açılması süreci bu dönem daha da hızlanmıştır.

Batı'ya yapısal uyum sağlamak amacıyla izlenen özelleştirme politikaları bu dönem hız kazanmış, Et ve Balık Kurumu, Petrol Ofisi, SEKA gibi KİT'ler zarar ettikleri ve ekonomiye yük oldukları gerekçesiyle özelleştirilmiştir. Özelleştirmelerden elde edilen gelir borç faizlerinin bir bölümünün ödenmesinde kullanılmıştır.

1980'lerin sonunda ekonomide ortaya çıkan problemler bu dönem varlıklarını devam ettirmişlerdir. 1990'lı ve 2000'li yıllarda art arda ekonomik krizler yaşanmıştır. 1997 ve 1998'de, Uzak Doğu'da yaşanan kriz dünyanın zayıf piyasalarını vurmuş ve bu krizden Türkiye, piyasasındaki sermayenin büyük bir kısmının kısa zamanda dışarı çıkmasıyla etkilenmiştir. 2000 Kasım'ında yaşanan kriz iç dinamiklerden kaynaklanmış, bankacılık sektöründe yaşanan yolsuzluklar piyasayı olumsuz etkilemiştir. 2001 Şubat krizinde ise bankacılık sektöründe yaşanan krizle bağlantılı olarak, sermayenin kısa zamanda dışarıya çıkması etkili olmuştur. 1980'den itibaren gelişen ve büyüyen finans sektörünün krizlerle sarsılması reel ekonomiye; hayata yansımış ve krizler sonucu pek çok insan işini kaybetmiştir. "Finans sektöründe işsizlik hızla yükselmiş ve daha çok genç ve yetişmiş insanları

etkilemiştir.”¹⁴² Piyasaların alt üst olması küçük ve orta boy işletmelerin de sarsıntı geçirmesine ve pek çok işyerinin kapanmasına neden olmuştur.

Krizlerin aşılması ve ekonominin normal seyrine dönmesi konusunda IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşlar ‘kurtarma paketleri’ oluşturmuşlardır.

“2001-2002 kışında IMF ve Dünya Bankası tarafından düzenlenen kurtarma paketi 16 milyar dolara ulaşıyordu ve sıkı bir tasarruf, özelleştirme ve banka sisteminin yeniden düzenlenmesini içeren bir programa bağlanmıştır.”¹⁴³

Yeni Dünya Düzeni’ne uyum problemleri yaşayan Türkiye’ye 2001 krizinden sonra IMF gibi uluslararası kuruluşların müdahalesi daha yoğun olmuş ve kredi vermek için öne sürdükleri koşullar artmıştır. Türkiye için oluşturulan ‘reçeteler’ ilke olarak yine özelleştirme ve tasarruf gibi maddeleri içermiştir.

Yaşanan krizlerde sağlam temellere oturtulamayan ekonomik yapının varlığı etkili olmuştur. Çözüm olarak görülen yaklaşımlar çoğunlukla sorunların daha da derinleşmesine neden olmuştur. Sanayi sonrası toplumlar karşısında gecikmiş kalkınma hamlelerini yapmak isteyen diğer ülkeler gibi Türkiye, yakın zamana kadar devlet eliyle kalkınmasını sağlamaya çalışıp bir sonuç alamamış; 1980’den itibaren benimsenen yaklaşımlar ekonomik problemleri ortadan kaldırmada yeterli olmamıştır.

Sanayileşme sürecini tam olarak tamamlamamış olan Türkiye’de her zaman ve her yerde yatırım yapacak güce ve isteğe sahip girişimci sektörün gelişimini tamamlamaması, planlı bir şekilde yatırım yapılması gereken yerlerin varlığı nedeniyle devlet ve neo-liberal politikalar arasında bir çelişki yaratmıştır.

¹⁴² S. LARRABEE-I. LESSER, *Türk Dış Politikası-Belirsizlik Döneminde-*, Çev. Mustafa Yıldırım, 34.

¹⁴³ A.g.k., 34.

“Bir süreden beri, söz konusu kalkınmanın sağlanması ya da hiç değilse başlaması için Doğu’nun yerlisi bazı özel kişilere sermaye ve kredi veriliyor. Ama bu işe yaramıyor. Birtakım derme çatma, fabrikamsı şeyler kuruluyor, ama çalışmıyor.”¹⁴⁴

1980’lerden itibaren Türkiye’nin ekonomik ve siyasi alandaki aksaklıklarıyla bağlantılı olarak bir ‘rant ekonomisi’ oluşmuştur. Siyaset çevreleri ve iş çevrelerinin karşılıklı çıkar ilişkileri çerçevesinde bir araya gelmeleri, üretim yapmadan devletten ‘avanta’ sağlama sonucunu doğurmuştur. 1980’li yılların ortalarında, sanayiden kaçınarak devlet kaynaklı yeni vurgun olanaklarının geliştiği finans, müteahhitlik, turizm, arsa spekülasyonu gibi alanlara yönelinmiş; buna uyum sağlayanlar ayakta kalmış, diğerleri ise tasfiye edilmiştir.¹⁴⁵ Üretim yapmadan servet birikimi yeni bir zengin sınıfın ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Rant ekonomisi beraberinde haksız kazanç ve yolsuzlukları getirmiş; ithalat, ihracat, bankacılık, tarım, sanayi gibi sektörler yolsuzlukların en fazla yaygınlaştığı sektörler olmuştur. Yolsuzlukların ekonomide genel bir kriz ortamına yol açacak mali boyutlara ulaşması kapsamlı ‘yolsuzluk operasyonlarını’ gündeme getirmiştir. Paraşüt, Matador, Kasırga, Akrep, Talan adları verilen operasyonlarla siyasetçi, iş dünyası, yer altı dünyasının oluşturduğu ilişki ağları ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır.

1980’lerden itibaren Türkiye Batılılaşma projesini küreselleşme süreçlerine uyum üzerinden gerçekleştirmeye çalışmış, sanayi sonrası Batılı toplumların ‘refah toplumu’ aşamasından ‘tüketim toplumu’ aşamasına geçişi Batılılaşma serüveninin yeni bir aşaması olarak görülmüştür. “Tüketim toplumu olgusu ve sonra da kavramı, elbette, Batı’nın kapitalizmde ilerlemiş toplumlarında doğdu.”¹⁴⁶ Kalkınma serüveni içerisinde toplum içi gelir dağılımı adaleti sağlanmadan tüketim toplumunun bir hedef olarak algılanması, üretimden daha fazla tüketimin özendirilmesini getirmiş ve insanlar kredi kartlarıyla sahip olmadıkları maddi olanaklarla ihtiyaç duymadıkları

¹⁴⁴ Murat BELGE, *Türkiye Dünya’nın Neresinde?*, 230.

¹⁴⁵ Korkut BORATAV, *Yeni Dünya Düzeni Nereye?*, 188.

¹⁴⁶ Bkz. (134), BELGE, 220.

ürünleri almaya başlamışlardır. Bu tüketim kültürü kendini doğanın ve doğal kaynakların sınırsız tüketiminde belli etmiş, çevre problemleri gündeme gelmiştir.

Türkiye ekonomisine genel olarak bakıldığında büyüme hızının son 25 yılda gerilediği görülmektedir. 1963- 1976 yılları arasında 6.8 olan büyüme hızı 1981-1989 yılları arasında 5.3, 1990-2002 yılları arasında ise 3.0 olarak gerçekleşmiştir.¹⁴⁷ 1980'lerde ağır bir seyir izleyen büyüme, 1990'lardan itibaren eksilere düşmüş ve 2000'li yıllardaysa istikrardan uzak bir seyir takip etmiştir. 1994 yılında -6.1 olarak gerçekleşen büyüme, 1998'de -1.2 ve 2001 yılındaysa -9.4 olarak gerçekleşmiştir.¹⁴⁸ Azalan büyüme yanında dikkati çeken nokta, büyüme oranlarının ülkeye giren yabancı sermaye hacmi ile doğru orantılı gerçekleşmesidir. Piyasaya giren yabancı sermaye arttıkça büyüme çoğalmış, piyasaya giren yabancı sermaye azaldıkça büyüme azalmıştır. Bu durum ekonomide yabancı kökenli sermayenin ekonomik dengeleri etkileme gücünün büyüklüğünü göstermektedir.

Yabancı sermayenin piyasalarda dolaşmasına karşın, yatırım yapma eğiliminin sınırlı olması, Türkiye'de üretime dönük olmayan bir finansal gelişime yol açmıştır. Yerli piyasalara giren sermayenin ekonomik gelişmelerle piyasadan birden çıkması ise sarsıntılara ve krizlere neden olmuştur.

Üretimden uzak bir ekonomi anlayışı 1980'lerden itibaren iç dengelerde de kendini göstermiştir. Tarım ve sanayi alanında yapılan yatırımların payının gittikçe azalması ihracat sayesinde sağlanan dış ticaret dengelerinin bozulmasına yol açmıştır. 1980'de toplam pay içerisinde %40'lık bir paya sahip olan tarım ve sanayi yatırımları 2002'de %23'lük bir paya inmiştir.¹⁴⁹ Finansal sektörde yaşanan gelişmeler üretimden uzak bir ekonominin ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Merkeze finansal ekonominin konması, finans sektörünün gelişmesini sağlamış; üretici güçler ve sabit gelirli kesim bir gerileme yaşamıştır. Toplum

¹⁴⁷ Bkz. (135), BORATAV, 267.

¹⁴⁸ Bkz. (135), BORATAV, 269.

¹⁴⁹ Bkz. (135), BORATAV, 275.

kesimleri arasındaki gelir adaletsizliği huzursuzluklara yol açarken, hırsızlık vak'aları artmış ve kapkaç günlük hayatın gerçeklerinden biri haline gelmiştir.

1923 İzmir İktisat Kongresi ile ekonomide sanayileşme ve kalkınma, sanayileşmiş ülkeler seviyesine gelmeyi önüne hedef olarak koyan Türkiye ekonomisi, gerekli koşulları hazırlamadan dışarıya uyum anlayışını benimsemiştir. Aşamalar halinde gerçekleştirilmesi gereken atılımların hepsinin aynı anda yapılması eksik ve yetersiz bir ekonomik tablonun ortaya çıkmasını sağlamıştır. 1980'lerden itibaren sanayileşmeyi tam olarak sağlamadan sağlamadan finans sektörüne kontrolsüz geçiş, kaydedilen aşamalarda da geriye düşülmesi sonucunu doğurmuştur.

4.2. Küreselleşme İle Türkiye Dış Siyasetinde Yaşanan Değişimler

1980'li yıllar Yeni Dünya Düzeni çerçevesinde 2. soğuk savaş dönemi olarak adlandırılan, ABD'nin siyasi olarak dünyada etkin, Avrupa'nın bir siyasi güç olarak belirmeye başladığı ve Sovyetler Birliği'nin ekonomik ve siyasi krizlerle düşüşte olduğu bir dönemdir. Soğuk Savaş Döneminin devam etmesine karşın, 2.'si ilki kadar sert geçmemiştir. Bunun nedenleri arasında Gorbaçov'un iktidara gelmesiyle Yeni Dünya Düzeni'ne uyum sağlayarak hayatta kalmaya çalışan Sovyetlerin, bu amaçla hayata geçirdiği Perestroyka¹⁵⁰ ve Glastnost¹⁵¹ politikalarının etkisi vardır. Avrupa ülkelerinin AT çatısı altında bir araya gelerek ABD ve SSCB'ye karşı yeni bir güç olarak belirme istekleri, beraberinde ABD ve SSCB 'yi merkeze koyan Soğuk Savaş döneminin, karşısında bir pozisyon alma eğilimi almalarına yol açmıştır.

¹⁵⁰Perestroyka: Yeniden Yapılanma.

¹⁵¹Glastnost: Açıklık Politikaları.

4.2.1. 1980-1990 Dönemi Dış İlişkiler

Bu dönem dış politikayı belirleyen etkenler arasında, uluslararası ortamdaki değişimler belirleyici olmuştur. Sovyetlerin yumuşama sürecine girmesi ve AT ülkelerinin ABD'nin 2. Soğuk Savaşına mesafeli yaklaşımları, Türkiye'nin önceki dönemlere göre bu konuda daha rahat olmasını sağlamıştır.

Uluslararası ortamın Türkiye'yi rahatlatacak bir çokluğa sahip olmasına karşın iç siyasette 12 Eylül 1980 askeri darbesinin yaşanması Avrupa'nın Türkiye ile ilişkilerini koparmasına neden olmuş, Türkiye bu dönem uluslararası siyasette SSCB ile ilişkileri mesafeli olması nedeniyle ABD dışında bir yalnızlaşma yaşamıştır.

Türkiye bu dönem komşuları ile aktif diplomatik ilişkiler kurmuştur. Orta Doğu ve Körfez ülkeleriyle ilişkileri ABD ile işbirliğinden etkilendiği gibi, bölgenin kendi iç koşulları ve Türkiye'nin çıkarları dış politikada etkili olmuştur. Bu dönem Suudi Arabistan, Kuveyt gibi ABD yanlısı politikalar izleyen ülkelerle bağlantıya geçilmiş, askeri ve ekonomik alanlarda işbirliğini öngören antlaşmalar imzalanmıştır. Askeri işbirliği gereği bu dönem Türkiye, Suudi Arabistan ve Kuveyt'te eğitim çalışmaları düzenlemiş, bu bölgeyle ekonomik ilişkiler Avrupa ülkeleri ile ticaretin gerilediği dönemde Türkiye açısından rahatlatıcı olmuştur.

Irak'la ilişkilerde Kürt meselesi belirleyici olmuştur, Irak'ın kontrolü dışında duran Kuzey Irak'ta silahlı Kürt gruplarının barınması Türkiye-Irak arasında gerginliklere neden olmuştur. 1984'te imzalanan 'Sıcak Takip'¹⁵² antlaşmasının Kuzey Irak'ta silahlı Kürt gruplarının takibini sağlayan yasal çerçeveyi sunmasıyla Irak-Türkiye ilişkilerde bu dönem bir yakınlaşma yaşanmıştır.

İslam devrimi ile ABD'nin Sovyetler Birliği'ne karşı savunma hattı olma rolünden sıyrılıp ABD açısından bir tehlike haline gelen İran'la Türkiye siyasi

¹⁵² Bkz. (142), ORAN-ERHAN, 134.

ilişkileri, ideolojik zıtlıklar, Irak- İran savaşında İran'ın Kuzey Irak'a yürüyüp Yumurtalık- Kerkük boru hattının bir kısmını eline geçirme ihtimalinin belirmesi, Kuzey Irak'taki Kürt gruplara karşı Irak'la yapılan Sıcak Takip antlaşmasının İran'la yapılması isteğinin bu ülke tarafından geri çevrilmesi nedenleriyle mesafeli olmuştur. İran'ın Kürt gruplarla ilgili olarak Türkiye'ye verdiği garantiler ve ekonomik ilişkilerin varlığı nedeniyle dondurulmuş problemler İran-Irak Savaşı'ndan sonra tekrar gündeme gelmiştir. İki tarafın birbirlerine ekonomik anlamda savaş sürecindeki kadar ihtiyaç duymamaları, ideolojik farklılıklar üzerinden yaşanan siyasi krizleri gündeme getirmiş; gergin ortam 1990'larda yerini daha ılımlı ilişkilere bırakmıştır.

Suriye ile ilişkiler bu dönem krizlerle geçmiş, silahlı Kürt grupların Suriye'de konuşlanması ve GAP ile gündeme gelen su sorunu bu gerilimin nedenleri olmuştur. Suriye'nin iç politikasında huzursuzlukların yaşandığı bir dönemde geri adım atması ile bir güvenlik protokolü imzalanmış, ' tarafların kendi toprakları üzerinde karşı tarafa yönelik faaliyetlere izin vermeyecekleri' kararı alınmıştır. Suriye'ye saniyede 500m3 su verilmesini öngören su protokolünün¹⁵³ imzalanmasıyla Suriye-Türkiye ilişkileri yakınlaşma dönemine girmiştir.

Türkiye doğu komşularıyla problemler yaşadığı gibi kuzey komşuları olan Yunanistan ve Bulgaristan'la da problemler yaşamıştır. Yunanistan'la önceki dönemlerden gelen Ege'de kıta sahanlığı konusu, Yunanistan'ın Ege'de petrol arama girişimiyle gündeme gelmiş, Türkiye'nin bu girişim karşısında askeri gemilerle Ege Denizi'nde sınır ihlali yapması 1987 Mart'ında gerilimi arttırmıştır. ABD ve İngiltere'nin arabuluculuk yapmasıyla bir yumuşama sürecine girilmiş; Batı Trakya Türklerinin azınlık statüsünde tanınmamaları iki devlet arasında anlaşmazlıklara yol açmış, 1983'te Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin ilan edilmesi ve Türkiye'nin yeni devleti tanıdığını ilan etmesi bu dönem Türkiye- Yunanistan ilişkilerinin kopması ile sonuçlanmıştır.

¹⁵³ Bkz. (142), ORAN- ERHAN, 140.

Bulgaristan'la ilişkiler iki devletin farklı bloklarda yer almaları nedeniyle soğuk savaş döneminden itibaren mesafeli olmuştur. Varşova Paktı'nın Bulgaristan üzerinden Türkiye'ye saldırma ihtimalinin varlığı Türkiye'nin Bulgaristan'la ilişkilerinde her zaman güvensizliğin hakim olmasını neden olmuştur. Soğuk Savaş döneminin yumuşama eğilimi göstermesine rağmen devam ediyor olması yanında, Bulgaristan'daki soydaş Türklerin gördükleri baskılar bu dönem Türkiye-Bulgaristan ilişkilerinin gerilmesinin ikinci nedeni olmuştur.

1980-1990 yılları arasında Türkiye Dış Siyaseti gerilimli bir süreç yaşamıştır. Aktif bir dış politikanın gündeme geldiği bu dönem Türkiye'nin komşularıyla ilişkileri yanında; ABD, SSCB ve AT gibi siyasi merkezlerle ilişkiler, Türkiye'nin bölgedeki konumunu yakından etkilemiştir.

4.2.1.1. ABD ile İlişkiler

Bu dönem Türkiye-ABD ilişkilerini 1979 İran İslam Devrimi ve 1979 yılında Sovyetlerin Afganistan'ı işgal etmesi belirlemiştir. Amerika İran'daki radikal İslami eğilimi dengelemek ve SSCB'ye karşı güneyden bir çevreleme sağlamak için 'ılımlı yeşil kuşak' yaklaşımını gündeme getirmiş, bu çerçevede Türkiye'ye merkezi bir rol biçilmiştir.

Afganistan'ın işgali ile Sovyetler Birliği'ni Körfez Bölgesi'ne yaklaştırmış, Körfez ülkelerinin tehdit altında kalması petrol akışını tehlikeye sokmuştur. Bu dönem Sovyetlerin Güney Yemen, Suriye gibi devletlerle yakınlaşması ABD'nin bölgedeki varlığını tehdit etmiştir. Sovyetleri dengelemek için güvendiği İran'ın devrimle devre dışı kalması ABD açısından Türkiye'nin önemini arttırmıştır. Bu gelişmelerden devrin siyasetçileri bölgesel güç olunabileceği sonucunu çıkarmış ve Orta Doğu'daki devletlerle ABD arasında köprü vazifesi görmenin Türkiye'ye avantaj sağlayacağı düşünülmüştür. Muş ve Batman'da askeri üslerin açılması bu dönemde gerçekleşmiştir.

ABD'nin Orta Doğu üzerinden Türkiye ile ilişkiye girmesi askeri ve ekonomik yardımları gündeme getirmiş, bu dönem OECD ve IMF gibi uluslararası kuruluşlardan ekonomik yardım ve kredi, ABD'den ise askeri destek alınmıştır. Bu yardımların bir süre sonra ekonomi ve askeri alanlar dışında şartlara bağlanması Türkiye'de rahatsızlık yaratmış, yardım koşullarının ağırlaştırılması ABD ile Türkiye arasında gerginliklere neden olmuştur. Orta Doğu' da ABD'nin kontrolü sağlamak amacıyla oluşturduğu çevik kuvvet gücü için Türkiye'den tesis istenmiş; Türkiye bölgedeki ülkelerle ilişkileri bozulur gerekçesi ile bu isteği kabul etmemiştir. ABD'nin Türkiye'ye biçtiği rol gereği İsrail ile yakınlaşmasını teşvik etmesi, 1980'lerde İslam Dünyasının İsrail'e olan tepkisi nedeniyle, bu dönem tam olarak oluşturulamamış; 1990'lı yıllardaki yakın ilişkilerin temelleri bu dönemler atılmıştır.

Türkiye bölgede kendine biçtiği ABD-Orta Doğu Ülkeleri arasında aracı olma rolü gereği, İran'la ABD arasında arabuluculuk yapmaya soyunmuş; bu dönem bir sonuç alınamamıştır. Türkiye'nin bölgede ABD'ye aracılık etme rolü, ABD açısından da geçerli olmuş, bu dönem ABD, Türkiye-Yunanistan arasında Ege ve Kıbrıs konuları üzerinden oluşan gerginlikleri azaltıcı ve uzlaşma sağlayıcı bir işlev yüklenmiştir. "ABD öncelikle bu sorunların kritik bir nokta olan çatışma düzeyine gelmesini engelleyici bir rol oynadı."¹⁵⁴ Bu rolde Yunanistan'ın Doğu Bloğuna, Türkiye'nin SSCB'ye yakınlığı belirleyici olmuştur.

Türkiye-ABD ilişkileri, Türkiye'yi yakından ilgilendiren Ermeni ve Kürt meselelerinde de etkili olmuştur. Ermeni lobisine karşı, Türkiye üslerini bir süreliğine kullandırmama, ABD gemilerinin Türk limanlarına uğramaması gibi kararlarla ABD üzerinde etkili olmaya çalışmıştır. Ermeni meselesi ile ilgili olarak, ABD kendi senatosunda gündeme gelen 'soykırım kararını' almamış; Ermeni lobisi ile ilişkilerini bozmamak amacıyla "...1 milyonu aşkın Ermeni'nin kurban verildiği katliamın 75. yıldönümünde bunu anma günü olarak kabul edenlere katılmak..."¹⁵⁵ istediğini bildiren bir açıklama yapan George Bush Türkiye'de bir hayal kırıklığı yaratmıştır.

¹⁵⁴ Bkz. (142), ORAN-ERHAN, 61.

¹⁵⁵ Bkz. (142), ORAN-ERHAN, 64.

Bölgeyi kontrol altında tutmak amacıyla her bölgesel güçle ilişki kurmaya çalışan ABD açısından Kürtler, Saddam karşısında ‘dengeleyici bir güç’ olarak algılanmışlardır. ABD’nin bölgedeki çıkarlarına ters düşmemeye çalışan Türkiye açısından bu durum Ermeni meselesinde olduğu gibi bir gerginlik sebebi olmuştur.

4.2.1.2. AT ile İlişkiler

12 Eylül 1980 askeri müdahalesi Avrupa ile siyasi ilişkilerin kopma noktasına gelmesine neden olmuş, Türkiye anti-demokratik uygulamaları nedeniyle Avrupa Parlamentosu’ndan uyarılar almıştır. Bu gelişmeler Türkiye’nin dış politikada yalnız kalmasından dolayı ABD’ye yakınlaşmasını ve geleneksel denge politikasından uzaklaşmasına neden olmuştur. Dış politikada ABD ve Orta Doğu eksenli bir anlayışın benimsenmesi Avrupa Topluluğu çatısı altında bir araya gelen uluslararası siyasi merkezle ilişkilerin daha fazla kopmasını beraberinde getirmiştir.

1983’te sivil yönetimin işbaşına gelmesi, ABD merkezli bir dış politikaya karşın Avrupa ile ilişkilerde yumuşama dönemine girilmesini sağlamıştır. 1987’de Türkiye geleneksel Batılılaşma projesinin devamlılığı ve 1986’da gerginlikler yaşadığı Yunanistan’ın AT üyeliğine kabul edilmesi nedenleriyle tam üyelik başvurusu yapmıştır. Bu başvuruda NATO’nun üye devletlerinin çoğunluğunun AT’ye üye olmasının etkisi vardır. Türkiye Avrupa’da şekillenen yeni oluşumun dışında kalmayı istememiştir.

1986’da yapılan bu başvurunun 1989’da askıya alındığının açıklanması Türkiye’de bir hayal kırıklığı yaratmış, Türkiye’nin üyelik başvurusunun askıya alınmasının nedenleri arasında, 1989’da dağılan Doğu Bloğu ülkelerinin Avrupa için daha öncelikli olması, Orta ve Doğu Avrupa’nın Batı’yla bütünleşmesinin getireceği mali külfet belirleyici olmuştur. Doğu Bloğu ülkelere tanınan öncelik, SSCB’nin yumuşama sürecine gitmesi ile ‘set ülke’ olarak görülen Türkiye’ye daha az önem atfedilmesi ile de yakından bağlantılıdır.

1980’lerde başlayan AT üyelik süreci, 1990’lardan itibaren AB üyelik sürecine dönüşmüştür. Türkiye- AB ilişkilerinin ‘nasıl bir düzlemde yürütüleceği’, Türkiye’nin 21. yüzyılda bölgede ve dünyadaki konumunun ne olacağını belirleyecek konulardan biri olacaktır.

4.2.1.3. SSCB ile İlişkiler

Sovyetler Birliği’nin Afganistan’ı işgali 1980’lerin başında 12 Eylül süreci ile birleşip Türkiye-SSCB ilişkilerinde bir duraksama yaşamasını sağlamıştır, SSCB’nin 1980’lerden itibaren ideolojik bir yumuşama sürecine girmesi ekonomik alandaki ilişkilerin siyasete yansımaları katkıda bulunmuştur.

İkili ilişkileri geliştirilmesine yönelik olarak yapılan üst düzey görüşmeler ve alınan kararlar etkili olmuştur. Soğuk Savaş’ın devam etmesine ve Türkiye’nin ABD’nin bölgedeki önemli müttefiklerinden biri olmasına karşın ikili ilişkilerin önünü açacak girişimlerde bulunulmuştur. Soğuk Savaş döneminin geride kalmaya başladığı bu dönem ikili ilişkilerin uluslararası gelişmelerle uyumlu olmasına dikkat edileceği kararı alınmış, sonraki dönemlerde gerçekleşecek yakınlaşmanın temelleri bu dönem atılmıştır.

1980’lerde Türkiye’nin yapısal uyum projeleriyle küresel süreçlere eklemlenme çabası, SSCB’nin ‘yeni düşünce politikası’ yaklaşımlarıyla değişim içerisinde olması; zayıflayan SSCB ve hareket alanını genişletmek isteyen Türkiye’yi birbirine yakınlaştırmıştır.

İkili ilişkilerde yakınlaşmanın söz konusu olduğu bu dönem bazı problemler de yaşanmıştır. Bulgaristan’daki Türklere uygulanan baskılar ve Sovyetlerin Azerbaycan’a müdahaleleri kısa süreli krizlere yol açmıştır. İki tarafın bu konuları büyütme yanlısı olmayan tavırları ilişkilerin yoğunlaşarak devam etmesi sonucunu doğurmuştur. Sovyetlerin soğuk savaş dönemi boyunca Türkiye’yi rahatsız eden

füzeleri kaldırması olumlu gelişmelerin yaşanmasını sağlamış, Azerbaycan'a yapılan Sovyet müdahalesinin Türkiye tarafından iç meseleler olarak algılanması ilişkilerin bozulmaması yönünde etkili olmuştur.

1991 'de Sovyetlerin yıkılmasından kısa bir süre önce imzalanan 'Dostluk, İyi Komşuluk ve İşbirliği Antlaşması' Sovyetlerden sonra kurulan Rusya Federasyonu ile ilişkilerde temel teşkil etmiştir.

1980-1990 dönemi dış ilişkiler ABD merkezli, denge politikasının arka planında olduğu bir dönem olmuş, diplomasideki yalnızlık dönemin sonlarına doğru AT ve SSCB ile geliştirilen ilişkilerle ortadan kaldırılmaya çalışılmış; AT ve SSCB ile kurulan ilişkilerin 'onarım ve yeniden yakınlaşma' içerikli olması Türkiye'nin Orta Doğu ve ABD merkezli yalnızlığını ortadan kaldırmamıştır.

Soğuk Savaş döneminde Avrupa ve ABD açısından kilit bir rol üstlenen Türkiye bu sürecin yumuşamasıyla eski önemini yitirmiş ve AB tam üyelik başvurusu askıya alarak, ABD askeri ve ekonomik yardımlarda kesintilere giderek Türkiye'nin kendileri açısından önemsizleştiğini belli etmişlerdir.

1945'lerden itibaren dış politikasını temelde iki kutuplu dünyanın tampon bölgelerinden biri olma üzerine kuran Türkiye, 1980'lerden itibaren sürecin yumuşamasıyla üstlendiği rol açısından ilk zamanlar bir önemsizleşme yaşamış ve 1990'larla beraber yeni dünya düzeninde yeni roller üstlenmeye başlamıştır.

4.2.2. 1990-2000'li Yıllar Dönemi Dış İlişkiler

1989'da Doğu Bloğu ülkelerinin çökmesinin ardından 1991'de SSCB'nin yıkılması, uluslararası siyasete 50 yıl yön veren 'iki kutuplu dünyanın' ortadan kalkması anlamına gelmiştir. ABD'nin tek süper güç olarak kalması, AB'nin ABD'ye siyasi alanda rakip olarak belirmesi, SSCB'nin ardından kurulan Rusya Federasyonu'nun kendini toparlayıp Yeni Dünya Düzeni'yle uyumlu olarak tekrar

uluslararası alana dönme çabaları, Soğuk Savaş döneminin ardından oluşturulmaya çalışılan düzende siyasi merkezlerin söz sahibi olma rekabetine girdikleri bir dönem yaratmıştır. Küreselleşme olgusunun, SSCB ve Doğu Bloğu ülkelerinin ortadan kalkmasından sonra siyasi alanda yeni bir süreci başlatması, bu siyasi merkezlerin 'eski' politikalarından farklı açılımlar yapmaları zorunluluğunu doğurmuştur.

Soğuk Savaş döneminde, iki kutup arasındaki jeo-stratejik konumuyla dış politikada etkili olmaya çalışan Türkiye, bu dünyanın son bulmasıyla ilk dönemler boşlukta kalmış; dünyanın yeniden şekillenmesi Türkiye'yi, yeni sürece uyum sağlamasını sağlayacak yeni rollerle baş başa bırakmıştır.

Yugoslavya'da yaşanan iç savaşa Türkiye'nin NATO çerçevesindeki askeri barış gücü içinde katılması, Orta Doğu' nun yeniden şekillendirilmeye çalışılması çerçevesinde yapılan 1. ve 2. Körfez müdahalelerinde alınan tavırlar, Orta Asya Cumhuriyetleriyle petrol ve doğalgaz gibi enerjiler konusunda ekonomik ilişki kadar, 'ağabey' yaklaşımıyla diplomatik ilişkiler kurulması, Afganistan'a gönderilen barış gücü, Türkiye'nin uluslararası siyasette yeni ve önemli bir rol üstlenme çalışmalarının göstergesi olmuştur.

Bu dönem Türkiye'nin geleneksel denge politikası, ABD'yi dengeleyecek eşit bir güç olmaması nedeniyle yara almış ve Türkiye bir yandan ABD ile ilişkilerini devam ettirirken, diğer yandan ABD karşısında dengeleyici güç olarak belirmeye çalışan AB ve SSCB ile ilişkilerini devam ettirmiştir. Önceki dönemlerde Orta Doğu' da lider güç olma amacıyla hareket eden Türkiye bu dönem ABD ile yakın diyaloguna devam etmiş, AT' den AB'ye dönüşen Avrupa ve Rusya Federasyonu ile diplomatik ilişkiler içerisinde olmuştur.

1990'lı yıllarda uluslararası alanda mevcut statükonun geçersizleşmesi ile Balkanlarda, Kafkasya ve Orta Asya'da, Orta Doğu' da yaşanan gelişmeler Türkiye'yi etkilemiştir. Üç coğrafyanın dağılması ve yeniden yapılanma süreçlerine girmesi Türkiye'nin bu coğrafyalarla yeni ilişkiler geliştirmesini sağlamıştır. Bu ilişkiler Soğuk Savaş sürecinden sonra, Türkiye'nin stratejik öneminin azalması

karşısında hareket alanını genişleterek stratejik önemine vurguda bulunma amacı yanında, Türkiye'nin Kürt meselesi gibi iç meselelerde kendi çıkarlarını koruma amacıyla da geliştirilmiştir.

4.2.2.1. ABD ile İlişkiler

Soğuk Savaş döneminde jeo-stratejik konumuyla uluslararası platformda hareket alanı bulunan Türkiye, yeni ilişkilerde de bu hareket alanını; dolayısıyla jeo-stratejik önemini devam ettirmeyi amaçlamıştır. 1991'den sonra Orta Doğu, Kafkasya-Orta Asya, Avrupa-Balkanlar coğrafyalarında aktif bir dış politika güdülmesi bu amacın hayata geçirilmeye çalışılmasıdır. 1991'den sonra ABD'nin bu üç coğrafyada oluşan boşluğu kendi lehine değiştirmeyi istemesi 1990'lar ve 2000'li yıllarda da ABD-Türkiye ilişkilerinin yakın olmasını sağlamıştır. Bu amaçla 1992'de Türkiye ile ABD arasında 'güçlendirilmiş stratejik ortaklık' antlaşması imzalanmıştır. Bu ortaklık 1997'de bölgesel işbirliği, ekonomi ve ticaret, enerji, Kıbrıs, savunma ve güvenlik işbirliği çerçevesinde genişletilerek ele alınmaya başlanmıştır.

Türkiye'nin ABD ile yakınlığı 1991'deki 1. Körfez Savaşı'nda görülmüştür. Irak'ın 1990'da Kuveyt'i işgal etmesi üzerine Türkiye ABD'nin Irak'a savaş açmasını diplomatik olarak desteklemiş, askeri üslerini kullanmıştır. Bu desteğin altında ekonomik nedenler olduğu kadar, stratejik açıdan hala önemli bir ülke olunduğunu gösterme amacı da vardır. Türkiye, AB'ye üyeliğinin bu yolla kolaylaşacağını, Orta Doğu Bölgesi üzerinde önemli bir aktör olabileceğini düşünmüştür. Bu amaçla Kerkük-Yumurtalık Boru Hattı'nın kapatılması kararı alınmış ve Irak'a uygulanan ekonomik ambargo desteklenmiştir.¹⁵⁶ Irak'a müdahalenin kendisi açısından avantajları olacağını düşünen Türkiye bu savaştan ekonomik ve siyasi kayıplarla çıkmıştır. Kuzey Irak'ta Irak'ın hakimiyetinin ortadan kalkması Kürt meselesi ile ilgili problemlerin yaşanmasına neden olmuş, planlandığı

¹⁵⁶ Bkz. (142), ORAN-ERHAN, 552.

gibi Orta Doğu' da etkinlik ve AB ile ilişkilerde iyileşme gerçekleşmemiştir. ABD ile bölgesel işbirliği bu sarsıntılardan sonra hükümet ve ABD ile ilgili Türkiye'de bir eleştiri ortamının doğmasını sağlamıştır.

Türkiye Orta Asya ve Kafkaslarda Sovyetler Birliği'nden sonra kurulan devletleri ilk tanıyan devlet olmuştur. Türkiye'nin amacı kültürel, tarihsel ve dil bağı bulunan bu bölgeye örnek olmak ve bölgede etkin bir güç haline gelmektir. Bu bölgenin sahip olduğu petrol ve doğalgaz gibi enerji kaynaklarının dünyaya açılmasında üstleneceği aracı rolü ile bölgede ve merkezlerle ilişkilerinde güçlenmeyi hedefleyen Türkiye bu amaçla Türki Cumhuriyetlerle yakın diplomatik ilişkiler kurmaya çalışmıştır.

Bölgede SSCB'den boşalan yeri ekonomik ve siyasal nedenlerle doldurmak isteyen ABD ile Türkiye arasında bölge üzerinden işbirliğinin gelişmesi söz konusu olmuştur. İran'ın bölgede etkinliğinin artmaması, Rusya'nın bu bölgede eski etkinliğine kavuşmaması ortak görüşler olarak şekillenmiştir. ABD'nin cumhuriyetlere Türkiye'yi bir siyasi model olarak göstermesi bölgede İran tehlikesini ortadan kaldırma amacıyla ilgilidir. Bu cumhuriyetlerin Rusya'nın etki alanından çıkmaları da hedeflenmiştir. Bakü-Ceyhan boru hattının uluslararası alanda ABD tarafından desteklenmesi ABD-Türkiye işbirliğinin bölgedeki en somut göstergesi olmuş ve Bakü- Ceyhan Hattı 2005 Mayıs ayında hizmete girmiştir.

Türkiye ve ABD, Doğu Bloğunun yıkılmasından hemen sonra savaş ortamına giren Balkanlarda da işbirliği içinde olmuştur. ABD'nin bu dönem Balkanlarda en fazla işbirliği yaptığı ülke Türkiye olmuştur.¹⁵⁷ Türkiye tarihsel bağları olan bu coğrafyadaki Bosna-Sırp Savaşı'nda barış gücü olarak bulunan NATO askeri gücünün içerisinde yer almıştır. Küresel süreçlerde Makedonya, Arnavutluk ve Bosna-Hersek'le ilişkiler daha bu görevle derinleşmiştir. ABD ile işbirliği; yaşanan savaşın ortadan kaldırılması için geliştirilen yöntemlerin ortaklığından

¹⁵⁷ Bkz. (131), ORAN-ERHAN, 274.

kaynaklanmış, Sırlara güç uygulanması gerektiği, Boşnakların silahlandırılması gerektiği yaklaşımı iki ülkenin ortak fikri olmuştur.

Körfez Savaşı'ndan sonra Kuzey Irak'ta Bağdat'ın gücünün gerilemesi, yerel Kürt gruplarının bu bölgede etkili güçler haline gelmesini neden olmuştur. Yerel Kürt gruplarını Saddam karşısında dengeleyici bir güç olarak gören ABD'nin tutumu, Türkiye açısından rahatsızlık verici olmuştur. Bu dönem Türkiye ile ABD arasında bölge üzerinde yaşanan işbirliğinin en somut göstergesi; Irak yönetimini kuzeyden askeri müdahalelerle güçsüz bırakmayı amaçlayan, Türkiye üzerinde konuşlanan ve 2003 yılında dağılan Çekiç Güç yapılanması olmuştur. Çekiç Güç'le Türkiye, Kürt meselesinin kendisi için bir sorun olmaktan çıkmasını amaçlamıştır.

1990'larda ABD'nin Kürt meselesine ilişkin olarak, Kürtlerin anadillerini kullanabilmeleri gerektiği, Güney Doğu Anadolu'nun kalkındırılması gerektiği yönünde açıklamalar yapması ve Türkiye'ye verdiği silahlarda kısıtlamaya gitmesi, ABD'de bir Kürt Enstitüsü'nün açılması Türkiye'yi rahatsız etmiştir. Genel yaklaşımı içerisinde Türkiye'nin toprak bütünlüğüne önem verdiğini sık sık dile getiren ABD ile bu konuda ilişkiler, Abdullah Öcalan'ın 1999'da yakalanıp Türkiye'ye iade edilmesi ile yumuşamıştır.

11 Eylül 2001 saldırılarının ardından ABD'nin küresel terörü ortadan kaldırmaya yönelik girişimlerinin Türkiye'nin içinde olduğu bölgeye somut etkileri olmuştur. ABD'nin 11 Eylül'ün ardından İslami terörün önüne geçmek amacıyla Taliban rejiminin etkili olduğu Afganistan'a uluslararası güçle müdahalesi ardından oluşturulan 'barış gücü' içinde Türkiye'nin aktif görev alması söz konusu olmuştur.

ABD'nin Afganistan'dan sonra 2002'de 'şer ülkeleri' içinde tanımladığı Irak'a müdahalesi, ilki gibi Kuzey Irak'la sınırlı kalmamış ve Bağdat'a kadar ilerleyen ABD güçleri Saddam iktidarını devirmişlerdir. Bu savaş sırasında ABD uluslararası kamuoyu ve diğer siyasi merkezlerin itirazlarını göz ardı edip İngiltere'yi yanına alarak savaşa girmiştir.

Türkiye'nin 1 Mart Tezkeresi'yle savaşa girmeyi mecliste reddetmesi ABD ile ilişkilerin kopma noktasına gelmesine neden olmuştur. Türkiye'nin aktif ortaklığı reddetmesi ile ABD-Türkiye ilişkilerinde krizler yaşanmaya başlanmıştır. "Süleymaniye Olayı bu bağlamda patlak verdi ve 11 Türk subayının başlarına çuvallar bu koşullarda geçirildi."¹⁵⁸ Kuzey Irak'ta bulunan 11 Türk subayının başına çuval geçirilmesi olayı ABD'nin savaşa girmeyi reddeden Türkiye'ye verdiği 'bölgeden çekil!' mesajı olarak düşünülebilir. "Amerika, Süleymaniye olayı ile tutarlı bir şekilde, adım adım Türkmenleri Irak siyasal satrancından dışladı."¹⁵⁹

1 Mart'tın ardından 7 Ekim'de yapılan yeni bir oylama ile Türkiye-ABD arasındaki gerginlik giderilmeye çalışılmıştır. Bu tarihten itibaren Irak'ın barış ortamına kavuşamaması ABD'yi zor durumda bırakmış, Türkiye'nin Türkmenler üzerinden Irak'la ilgili olarak fikir beyan etmesi ABD'de rahatsızlık yaratmış, 2005'te Kuzey Irak'ta yaşanan gelişmeler ABD-Türkiye ilişkilerinin bıçak sırtı bir hal almasına neden olmuştur.

4.2.2.2. AB ile İlişkiler

AT'nin 1992'de yürürlüğe giren Maastrich Antlaşmasıyla Avrupa Birliği adını alması, Orta ve Doğu Avrupa'yı içine alarak genişleyip, ekonomik ortaklıktan siyasi bir birlikteliğe doğru ilerlenmesini sağlamıştır. Avrupalı devletler bu antlaşmayla parasal birliğe geçmenin yanında, dış politika, güvenlik, adalet ve iç işleri gibi alanlarda ortaklaşmayı amaçlayan bir eğilim içerisine girmişlerdir.

1986'da AT'ye tam üyelik için başvuran Türkiye'nin talebinin askıya alınması ikili ilişkilerde sorun yaratmış; AB'nin genişleme süreci Türkiye'yi harekete geçirmiş, AB içerisinde de Türkiye ile ilgili tartışmalar yaşanmaya başlanmıştır.

¹⁵⁸ Bkz. (129), TİMUR, 144.

¹⁵⁹ Bkz. (129), TİMUR, 145.

Türkiye'nin kültürel değerleriyle beraber ele alındığında Avrupalı olup olmadığı, siyasi yapılanmasının ne kadar demokratik olduğu, insan hakları, özgürlükler gibi meselelerde 12 Eylül'den sonra bir aşama kaydedip kaydetmediği, siyasi ve ekonomik istikrara sahip olup olmadığı, bu dönem Türkiye ile ilgili olarak farklı fikirlerin seslendirildiği konular olmuştur. 1990'lardan itibaren Türkiye'nin Kıbrıs, Kürt meselesi, Yunanistan'la ilişkiler konularında attığı adımlar Türkiye- AB ilişkilerini etkilemeye başlamıştır.

Türkiye 1990'lardan itibaren AB'ye tam üye olmayı Batılılaşma serüveninin bir parçası olarak algılamış ve küresel süreçler karşısında AB yapılanması içerisinde yer almayı kendisi açısından gerekli görmüştür. 1992 yılında Maastrich Antlaşması ile üyeliklerin Avrupa Parlamentosu'nun onayına bağlanması, AB'ye üye olabilmek için Batı Avrupa Birliği'ne üye olunması gerektiğinin açıklanması Türkiye'nin AB ile ilgili hedefler konusunda engel teşkil etmiştir. Türkiye'nin demokratikleşmesi konusunda olumsuz tavır takınan Avrupa Parlamentosu'nun devreye girmesi Türkiye'yi endişelendirirken, BAB'a üye olunması Avrupa'nın güvenliği ile ilgili olarak alınan kararlara katılma yetkisi taşımadığı için Türkiye kendisini AB'den dışlanmış hissetmiştir. AB'nin genişleme sürecinde 1990'ların başında Orta ve Doğu Avrupa ülkelerine yoğunlaşılması, önceki tarihlerde tam üyelik başvurusu yapan Türkiye'nin AB'ye tepki duymasına neden olmuştur.

Genişleme sürecinde AB üyeliği için aranan kriterlerin belirlendiği 1993 Kopenhag Zirvesi'nde Türkiye ile ilişkilerin Gümrük Birliği temelinde yürütülmek istendiğinin bildirilmesi, Doğu ve Orta Avrupa ülkeleri için tam üyeliğin hedef olarak konması Türkiye'nin Gümrük Birliği konusu üzerinde yoğunlaşmasına neden olmuştur. Gümrük Birliği ile ilgili müzakereler başlamış, 3 belgelik içerikle Türkiye- AB arasında ekonomik işbirliği merkezde olmak üzere kültür, sanayi, teknoloji, bilim gibi alanlarda işbirliğine gidileceği bildirilmiştir. AB Türkiye'nin tam üyeliği ile ilgili ara ve alternatif statüler yaratıp Türkiye'yi buna razı etmeye çalışırken, Türkiye AB ile arasındaki her gelişmeyi tam üyelik yolunda atılan bir adım olarak algılamıştır.

1 Ocak 1996'da yürürlüğe giren Gümrük Birliği sürecinden Türkiye; Yunanistan'la yaşadığı Kardak Krizi, Avrupa parlamentosunun insan hak ihlalleri ve demokratikleşme konularında muhalefeti ve Avrupa Birliği'nin genişleme çerçevesinde üye olacak diğer devletlere yoğunlaşması nedeniyle istediği sonuçları alamamıştır.

AB'nin Gündem 2000 Raporu'nda; Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin ve Güney Kıbrıs'ın birliğe üyelikleri öngörülürken, Türkiye'ye yer verilmemesi, ayrı bir başlık altında ekonomik istikrarsızlıkların, insan hak ihlalleri ve anti-demokratik uygulamaların çözülmemiş sorunlar olarak durduğunun belirtilmesi Türkiye'de bir hayal kırıklığı yaratmıştır. Raporla; ilişkilerin siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda geliştirilmesi, bu bağlamda yeni işbirliği alanları ve Gümrük Birliği gibi konulara öncelik verilmesi gerektiği belirtilmiştir.¹⁶⁰ Bu raporla Türkiye tam üyelik konusunda dışlanmıştır.

1999 yılında yapılan Helsinki Zirvesi, AB-Türkiye arasındaki ilişkilerde olumlu gelişmelere yol açmış, Türkiye oybirliği ile diğer ülkelerle eşit statüde AB'ye aday ülke olarak kabul edilmiştir. Bu sayede Türkiye katılım süreci çerçevesinde diğer aday ülkelerle AB arasında yapılan toplantılara katılma imkanına sahip olmuştur.

AB'nin Türkiye konusunda fikir değişikliği yaşamasında AB'li devletlerde sosyal demokrat partilerin iş başına gelmesi, ABD'nin Türkiye'nin Avrupa üyeliğini desteklemesi, Yunanistan-Türkiye ilişkilerinde yaşanan yumuşamalar, Türkiye'nin Orta Doğu ve Kafkasya'daki yeni rolü, demokratikleşme konusunda attığı adımlar etkili olmuştur.

Türkiye 'yi dışlamak yerine üyelik süreci içerisinde dönüştürmeyi hedefleyen AB'nin Türkiye ile ilişkilerinde 'aday üye' statüsüyle hareket alanı genişlemiştir. Helsinki Zirvesi ile gündeme gelen Katılım Ortaklığı Belgesinin 2000 yılında AB

¹⁶⁰ Bkz. (131), ORAN-ERHAN, 346.

Bakanlar Konseyinde karara bağlanmasının ardından, AB'ye tam üyelik için yapılması gerekenleri bir takvime bağlayan Ulusal Program oluşturulmuştur.

Tam üyelik konusunda aday ülke statüsünün kazanılmasından sonra Türkiye'de 1.,2. ve 3. uyum paketleriyle demokrasi konusunda bazı iyileştirmelere gidilmiştir. Şubat 2002'deki uyum paketiyle Terörle Mücadele ve DGM'lerle ilgili yasa değişikliklerinin yapılması kararı alınmış, Nisan 2002'deki 2. Uyum Paketi ile dernekler, siyasi partiler ve basın mevzuatında değişiklikler yapılması gerektiği vurgulanmıştır. Ağustos 2002'deki 3. Uyum Paketi ile idam cezası kaldırılmış, anadilde yayın ve öğretim hakkı tanınacağı kararı alınmıştır.

Helsinki Zirvesi'nden sonra Türkiye-AB ilişkileri Türkiye'nin temel konularından biri haline gelmiş, iki taraf arasında bu tarihten itibaren yoğun diplomatik ilişkiler kurulmuştur. Bu ilişkiler Türkiye ve AB'nin taleplerinin örtüşmediği durumlarda ilişkilerin gerginleşmesine yol açmıştır.

4.2.2.3. Rusya ile İlişkiler

1991'de uluslararası hukukta SSCB'nin ardılı olarak yerini alan Rusya Federasyonu ile Türkiye arasındaki ilişkiler, 1980'lerden sonra iki ülke arasında oluşan yakınlaşma ile paralel olarak devam etmiştir. Bu yakınlaşmada, SSCB'nin ideolojik olarak farklılaşması, dünya ve bölge açısından bir tehdit olmaktan çıkması etkili olmuştur.

Rusya; SSCB'nin çökmesine, Yeni Dünya Düzeni'ne uyum çerçevesinde yaşadığı ekonomik krizlere, sınırları içerisinde yaşadığı pek çok siyasi ve askeri istikrarsızlığa karşın, uluslararası alandaki etkinliğini devam ettirmiştir. "Kuşkusuz, bunda Kafkasya ve Balkanlarda Rusyasız istikrarın çok zor oluşunun da etkisi vardı."¹⁶¹

¹⁶¹ Bkz. (131), ORAN-ERHAN, 543.

1990’lardan itibaren Türkiye ve Rusya arasındaki ilişkiler özellikle Orta Asya ve Kafkasya üzerinden bir çekişmeye sahne olduğu gibi; iki ülke arasında işbirliği de söz konusu olmuştur. “Türkiye’nin Orta Asya ve Kafkaslarda etkisini attırmak için yollar araması bir yandan politik rekabeti arttıracak yeni kıvılcımlar oluşturmuş, diğer yandan, karşılıklı yeni ve önemli ekonomik bağımlılıklar ve işbirliği beklentileri doğurmuştur.”¹⁶²

Rusya’nın 1994’ten itibaren kendinden kopan parçaların kendi yaşam alanı içerisinde olduğunu ilan etmesi iki ülke arasında yaşanan gerginliklerden biri olmuş. ‘Adriyatik’ten Çin Seddi’ne’ yaklaşımını sergileyen Türkiye enerji kaynaklarının aktarım yolları; boru hatları ile ilgili olarak yaptığı manevralarda karşısında Rusya’yı görmüştür, buna karşılık kültürel ve tarihsel vurgularla Türkiye’nin Kafkasya’daki Türki cumhuriyetlere yaklaşması Rusya’nın kendi bütünlüğünü tehlike içerisinde görmesine neden olmuştur. Çeçenya, Dağlık Karabağ, Gürcistan, Abhazya ve Kuzey Osetya’da Rusya’nın yaptığı siyasi ve askeri girişimler Türkiye’yi hem tarihi bağlar hem de bu cumhuriyetlerle ekonomik ilişkilerin kopma riski yüzünden endişelendirmiştir. Rusya açısından Türkiye’nin bu bölgelerdeki ‘illegal’ oluşumlara destek vermesi rahatsızlık verici olmuş, 1990’ların ikinci yarısında Rusya Çeçenlere karşı sınırları içindeki Kürt eğilimleri destekleyerek Türkiye’ye karşılık vermeye çalışmıştır.

Kafkasya’daki gelişmeler dışında Rusya’nın Güney Kıbrıs’a S-300 füzeleri satışı Türkiye’nin Kıbrıs politikası açısından kabul edilemez görülmüş, ABD’nin araya girmesiyle bu satış durdurulmuştur. Rusya’nın Balkanlardaki gerginlikte Yunanistan’la birlikte Sırp’ları desteklemesi, buna karşın Türkiye’nin Arnavutluk, Makedonya, Boşnakların tarafında olması bölge üzerindeki farklı yaklaşımlarını su yüzüne çıkarmıştır.

¹⁶² Bkz. (132), LARRABEE-LESSER, 148.

Türkiye ve Rusya arasındaki ilişkiler bu gerginlik alanlarına karşın işbirliklerini de gündeme getirmiştir. 1992’de imzalanan ‘Türkiye Cumhuriyeti ile Rusya Federasyonu Arasındaki İlişkilerin Esasları Hakkında Antlaşma’ ile siyasi, ekonomik, askeri alanlarda bölgesel işbirliği yapılması karşılıklı olarak taahhüt edilmiştir. Bölgedeki herhangi bir gelişme karşısında ülkelerin birbirlerine danışması yaklaşımının benimsendiği bu antlaşmayla ekonomide de bölgesel işbirlikleri gündeme gelmiştir. Türkiye’nin Karadeniz üzerinden doğalgaz alımını içeren Mavi Akım Projesi bunlardan en kapsamlı olanıdır.

Mavi Akım Projesi yanında Türk müteahhitlik firmalarının Rusya’da gösterdiği faaliyetler, Türkiye’nin turizm sektöründe Rusya’nın sahip olduğu önemli pay Rusya ve Türkiye arasındaki ekonomik ilişkilerin gelişmesini sağlamıştır. “Rusya, Türkiye’nin ikinci büyük ekonomik ortağı ve en büyük doğalgaz satıcısı olmuştur.”¹⁶³

Küreselleşme süreçlerine göre yeniden şekillenen bölgede Rusya Federasyonu ve Türkiye arasındaki ilişkiler gelecekte de rekabet ve işbirliği yaklaşımlarının ikisini de içerisinde barındıracaktır.

¹⁶³ Bkz. (132), LARRABEE-LESSER, 148

5. KÜRESELLEŞME SÜRECİNİN TÜRKİYE DIŞ SİYASETİNDEKİ ETKİLERİ

Fuat Keyman'ın Küreselleşme, Devlet, Kimlik/ Farklılık: Uluslararası İlişkiler Kuramını Yeniden Düşünmek, Habermas'ın Küreselleşme ve Milli Devletlerin Akıbeti, Larrabee ve Lesser'in Belirsizlik Döneminde Türk Dış Politikası çalışmaları ışığında, uluslararası ilişkilerin küreselleşme süreci ile yeni bir döneme girdiğini söylemek mümkündür. 1980'lerden itibaren uluslararası siyasette varlığını gösteren küreselleşme süreci, 1989 Doğu Bloğunun yıkılması ve 1991 Sovyetler Birliği'nin çökmesiyle uluslararası alanı daha doğrudan şekillendirmeye başlamıştır.

Bu şekillendirme iki yönlüdür: Bir yandan klasik; ulus-devleti merkeze koyan, karşılıklı çıkarları ve güvenliği problem edinen yaklaşım alanında, uluslararası güç dünyasında yaşanan değişimler söz konusudur. Diğer yandan küreselleşme sürecinin yarattığı ve dayattığı teorik çerçevede klasik uluslararası ilişkiler anlayışının eleştirilip, ulus-devletlerin merkezi rolüne şüpheyle yaklaşan, uluslararası ilişkileri tek başına politika ve askeri konulardan ibaret görmeyen ve uluslararası alana yeni aktörlerin katılımını öngören ve sağlayan bir değişim dönemi başlamıştır. Bu iki değişim alanı sahip oldukları özelliklerle pratik olan; uluslararası siyasette ve teorik olan; uluslararası ilişkiler biliminde önemli farklılaşmalara karşılık gelmektedir. Ulus-devletleri merkezine koyan klasik uluslararası ilişkiler anlayışı ile çoklu aktörlerin varlığını ve daha fazla konuyu uluslararası ilişkiler alanına sokan değişimci yaklaşımın bir arada varolmaları, 'eskinin' tam olarak geride kalmadığı ve 'yenininse' tam olarak hayata geçmediği bir 'geçiş döneminin' yaşanıyor olduğu saptamalarına yol açmaktadır. Bu geçiş dönemi, klasik yaklaşım ve bu yaklaşım etrafında şekillenen uluslararası siyaset ile klasik olanı eleştiren yaklaşım ve beraberinde getirdiği değişimlerin bir arada varolmaları sonucunu doğurmuştur. Birbirine çelişik duran iki değişim eğilimi esasında diğer yandan da birbirlerini besleyip büyütmede ve dünyanın daha derin bir farklılaşma yaşamasına neden olmaktadır.

SSCB ve Doğu Bloğu ülkeleri çökmüştür. Bu çöküş iki kutuplu dünyanın son bulmasına neden olmuştur. Dünya, Avrupa ve Asya ülkelerinin uluslararası alanda tekrar önemli merkezler olmalarına tanık olmuştur. G-8 ülkeleri, G-20 ülkelerinin bölgesel etki yeteneklerini arkalarına almak ve uluslararası alanda hareket alanlarını diğer merkezlere göre daha geniş tutmak amacıyla açık ya da örtülü bir rekabet atmosferinin içerisine girmişlerdir.

Küreselleşme; ekonomi, siyaset, kültür, sanat alanlarının kendi içlerinde ve her bir alanın birbiriyle daha sıkı ilişkiler kurmasını sağlayacak ağlarla çevirmiştir. Bu ağlar her konuda ‘disiplinler arasındaki’ sınırları belirsizleştirmiş ve disiplinler üstü ‘çoklu’ yaklaşımları gündeme getirmiştir. Uluslararası ilişkilerde; siyasetin güvenlikle etkileşimi kadar; ekonomi, tarih, sanat, kültür, kimlik konularıyla etkileşimi de yer almaya başlamıştır. Uluslararası ilişkilerin hareket ve oluşum alanının gelişmesi yanında, yukarıda sayılan her bir alandaki güçler, uluslararası ilişkilerin aktörlerinden biri haline gelmiş ve ulus-devletin merkezi konumunu sarsmaya başlamışlardır. Uluslararası ilişkiler alanının gelişmesi ile aktörlerinin artması bir derinleşmeye yol açmıştır. Bu derinleşme çok yönlü ulus-üstü ve ulus-altı yapılanmaların uluslararası politikadaki etkilerini arttırmıştır.

Türkiye, küreselleşme sürecinin ortaya çıkardığı çok aktörlü ve yeni denge arayışlarının olduğu geçiş aşamasında, değişimden yoğun olarak etkilenen ülkelerden biridir. Soğuk savaş döneminden sonra hızlı ve köklü değişimlerin yaşandığı ve yaşanıyor olduğu Orta Asya-Orta Doğu-Balkanlar coğrafyası arasında, değişimlerden etkilenen ve değişimleri etkilemeye çalışan bir ülke görüntüsü veren Türkiye, diğer taraftan uluslararası alanda yaşanan yaklaşım farklılaşmaları ile Osmanlı döneminden itibaren politikaya yüklediği anlam ve işlevin değişmesini kaçınılmazlaştıran bir dönemden geçiyor olmanın, ‘iç ve dış’ sıkıntılarını yaşamaktadır.

5.1. Reel Politikada Yaşanan Değişimlerin TDP’de Yol Açtığı Sıkıntılar

Soğuk savaş dönemi; SSCB ve ABD tarafından sınırları çizilmiş bir dünyayı yaratmıştır. Yalta Konferansı ile iki gücün sınırlarını garanti altına alarak çizilen bu dünyada, Türkiye statükoya liberal bloğun yanında yer alarak uyum sağlamış ve TDP’sini de soğuk savaş boyunca temelde bu iki kutuplu denge hali üzerine kurmuştur. Soğuk Savaş döneminde iki bloğun ortasında stratejik açıdan önemli bir yerde bulunmak, Türkiye’nin dünyayı şekillendiren iki güç açısından değerini arttırmıştır.

Soğuk Savaş döneminin dünyada sağladığı ‘denge hali ve siyasi kesinlik’ Türkiye’nin dış politikada kendine rahatlıkla bir rol biçmesini sağlamıştır. Bu rol Batı ile Doğu arasında, kendini Batı içinde tanımlayan bir rol olmuştur.

Soğuk Savaş döneminin küresel süreçler nedeniyle bitmesinin ardından iki kutuplu dünyanın son bulması, ‘dünyadaki birbirine denk güçlerin şekillendirdiği uluslararası denge’ halinin de sonu olmuş ve uluslararası alanda yaşanan bu dağılma TDP’nin Soğuk Savaş döneminde, uluslararası alanda benimsediği rolün de geçersizleşmesine neden olmuştur.

Soğuk Savaş dönemi boyunca uluslararası merkezlerle ve komşularıyla ilişkilerini belirleyen paradigmanın son bulması, TDP’yi bu alanlarda yeni açılımlar yapmak zorunda bırakmıştır. Soğuk Savaş döneminde merkezler arasında güçlerin denkliliği üzerinden şekillenen denge durumunun ortadan kalkması, Türkiye’yi çevreleyen Orta Doğu, Orta Asya-Kafkasya ve Balkanlarda yaşanan istikrarsızlıklar yeni bir açılımın önünde ciddi birer engel olarak belirmişlerdir.

Bölgedeki yerel güçlerle diplomatik ilişkilerin geliştirilmesi Türkiye’ye belli bir hareket ve etki alanı tanımıştır; Türkiye bölgedeki her gelişmeyi kendi istikrarı adına kontrol edebilecek güçte değildir. Bölge açısından birbirine denk iki güçten geriye; tek süper güç ABD ve gücü ABD’ye denk olmayan bir AB ile toparlanmaya çalışan bir Rusya Federasyonunun kalması, bu güçler arasında bir denge durumu

yaratarak hareket alanını genişletme eğiliminde olan Türkiye'nin bölgedeki etkisini azaltmaktadır. Diğer yandan yukarıda sayılan bu üç coğrafyanın yaşadığı siyasi istikrarsızlığa, bu istikrarsızlıkları giderici bir misyon yerine küresel süreçlerde güçlenmek adına dahil olan siyasi merkezlerin varlığı, Türkiye'nin yaşadığı güvenlik probleminin daha da derinleşmesine neden olmaktadır. Başlayan 21. yüzyıl Türkiye'nin güvenlik ve dış politikalarını etkileyen değişkenleri çoğaltmıştır.¹⁶⁴

Soğuk Savaş dönemi sona ermesine rağmen, küresel süreçler açısından önemli olan 3 coğrafyanın ortasında yer alması Türkiye'nin jeo-stratejik önemini korumasını sağlamaktadır.

“Ağustos 1990’da Irak’ın Kuveyt’i işgali, 1 yıl sonra Ağustos 1991’de SSCB’de gerçekleşen darbe ve ardından da Aralık 1991’de bu ülkenin dağılması Türkiye’nin stratejik önemini tekrar gündeme getirdi.”¹⁶⁵

Buna karşın küresel süreçlerle eskinin sarsıldığı yenininse tam olarak oluşturulamadığı bölgede TDP de bir belirsizlik döneminden geçmektedir. “Türkiye için bir iki yıl önce jeopolitik vuzuh olan durum, yerini jeopolitik belirsizliğe bıraktı.”¹⁶⁶ Bu belirsizlik yeni süreçlerde bölgesel açıdan yeni roller almak isteyen Türkiye'nin komşularıyla ve siyasi merkezlerle aktif bir ilişki geliştirmesine neden olmuştur. Aktif ilişkilere karşın siyasi merkezlerin bu bölgelerde kendi çıkarlarına yarattıkları köklü değişimler; statükonun ortadan kalkması, TDP'nin ülkenin çıkarları adına bölgeyle ilgili olarak oluşturduğu statükocu yaklaşımların da işlevsizleşmesine neden olmaktadır.

¹⁶⁴ Bkz. (132), LARRABEE-LESSER, 15.

¹⁶⁵ Bkz. (131), ORAN-ERHAN, 251.

¹⁶⁶ Bkz. (1), WALLERSTEIN, 9.

5. 2. Küresel Süreçlerin Yol Açtığı Yaklaşım Değişikliklerinin TDP’de Yol Açtığı Sıkıntılar

Küreselleşme süreci reel politika alanında evrensel ve bölgesel güç dengelerinde yarattığı değişimin yanında, önemli yapısal farklılaşmaların oluşumuna da kaynaklık etmektedir. Bu değişim, uluslararası ilişkilerin kapsamı içine aldığı konuların çoğalması ve uluslararası alanda yeni aktörlerin varlığı ile kendini belli eden bir süreçtir.

Uluslararası ilişkilerin ulus-devletlerin güvenliğini merkezine koyan anlayışının yerine güvenlik yanında ekonomik ve sosyal konuları da içine alan bir yaklaşımın gündeme gelmesi; ulusal güvenlik yanında demokrasi, yoksulluk, insan hakları, ekoloji gibi meselelerin de uluslararası alanın üzerinde durduğu meseleler haline gelmesini sağlamıştır.

Uluslararası ilişkiler ilgi alanının genişlemesi dışında, küresel süreçlerin oluşturduğu ulus-üstü ve ulus-altı yeni yapılanmalarla aynı zamanda kalabalıklaşmıştır. Küresel politikaları etkileme gücüne sahip olan ulus- altı ve üstü yapılanmalar uluslararası alanın önemli aktörlerinden olmuşlardır.

Küreselleşme sürecinin yarattığı bu iki değişim, ulus-devletlerin güvenliği üzerinden ve ulus-devletin merkezi rolleriyle şekillenen klasik anlayışın ‘eski’ olarak görülüp eleştirilmesine neden olmuştur. Burada sorgulanan sadece klasik kuram olmamış, ulus-devletlerin sahip oldukları iç ve dış egemenlik iddiası da sorgulanmıştır.

Soğuk Savaş döneminin kapanması yapısal değişimin daha yoğun ve yaygın olarak gündeme gelmesine neden olmuştur. Küresel ve ikili ilişkilerde yukarıda sayılan konular, üzerinde konuşulan konular olmanın ötesinde ilişkilerin seyrini belirleyen bir öneme sahip olmuştur. Hemen her alanda küresel ağların yoğunlaşması ve sıkılaşması ise ulus-altı ve üstü siyasi yapılanmaların uluslararası alandaki hareket alanlarını genişletmiş ve etkilerini arttırmıştır.

Bu süreç, dünyanın geri kalan kısmında olduğu gibi Türkiye’yi de etkisi altına almış; 1990’lardan itibaren uluslararası ilişkiler alanında yaşanan bu iki yönlü yapısal değişim kendini yoğun biçimde belli etmiştir. Yapısal farklılıkların Türkiye üzerine etkilerini, dış ve iç kaynaklı olarak ele almak mümkündür. Bu iki alan birbirinden bağımsız değil, tersine birbirleri ile ilgili iki süreçtir.

1986’da geleneksel Batılılaşma hedefi ve ABD karşısında hareket alanını genişletmek amacıyla AT’ye yapılan tam üyelik başvurusu, Avrupa’da alınan başvurunun askıya alınması kararına karşın 1990’larda bu kez AB’ye üyelik hedefi ile devam ettirilmiştir. 1999’da Helsinki’de Türkiye’nin aday ülke olarak kabul edilmesi iki taraf açısından da yeni bir sürecin başlaması anlamına gelmiştir. AB’nin küresel süreçler içerisinde yeni bir uluslar üstü yapılanmaya Türkiye’yi dahil etme kararı alması, Türkiye’nin AB’ye üye olmak isteyen tüm aday ülkelerden istenen, çerçevesi Kopenhag Kriterleri ile çizilmiş olan siyasi ve ekonomik standartları yerine getirebilmesine bağlı kılınmıştır.

Kopenhag kriterleri siyasi alanda; aday ülkelerden demokrasiyi, hukukun üstünlüğünü, insan hakları ve azınlıkların korunmasını ve saygı gösterilmesini teminat altına alan kurumların istikrara kavuşturulmuş olmasını talep etmektedir. Ekonomik kriterlerse, işleyen bir piyasa ekonomisi, AB içindeki rekabet ve piyasa güçleriyle baş edebilme kapasitesini talep etmektedir. Kopenhag Kriterleri’ni yerine getirmek, bir anlamda AB’ye ‘uyumun sağlanması’ amacını taşımaktadır. Uyum çerçevesinde aday ülkelerin mevzuatta yapacakları değişikliklerin gerekli; yeterli olmadığı belirtilmiş, önemli olanın değişimlerin etkili biçimde uygulanması olduğu söylenmiştir.¹⁶⁷

1990’lardan itibaren Türkiye, ekonomik ve siyasi alanlarda AB standartlarını yakalamaya çalışmış ve bu amaçla bir dizi reformlar gerçekleştirme yoluna gitmiştir. Türkiye’nin içeride yaptığı düzenlemelerin AB standartlarına ne kadar uyumlu olup

¹⁶⁷ Bkz. (131), ORAN, 332.

olmadığı yazılan raporlarla duyurulmuştur. Ekonomik alanda 1980'lerle neo-liberal politikalar çerçevesinde serbest piyasa ekonomisine geçilmiş olması ve 1 Ocak 1996'dan itibaren Gümrük Birliği sürecine dahil olunması, bu alanda talep edilenlerin önemli ölçüde karşılandığı açıklamasının yapılmasını sağlamıştır.

Siyasi alanda ise AB'nin Türkiye'den, insan hak ihlalleri ve azınlıklara eşit muamele başlığı altında, 'resmi alan' içerisinde yaşanan hukuk ihlalleri (Gözaltında işkence, gözaltında kayıp...) ve Kürt meselesinin askeri yöntemler dışında çözümüne yönelik talepleri olmuştur.¹⁶⁸ Bunun yanında askeri yapılanmanın siyasetteki rolüne dair eleştiriler getirilmiş, Kıbrıs konusunda siyasi bir çözüme ulaşıp Türk-Yunan gerginliğinin ortadan kaldırılması gerektiği vurgulanmıştır.

1999'da Türkiye'nin aday üyeliğinin açıklanmasından sonra AB-Türkiye ilişkileri yoğunlaşmış; AB, Türkiye'de 'iyileştirmeye' yönelik atılan adımlarla daha çok ilgilenmiş ve Türkiye ise içeride daha köklü ekonomik ve siyasal değişimlere girişmiştir.

AB süreci Türkiye'nin uluslararası alanda yaşanan yapısal değişimlerle karşı karşıya kalmasını sağlayan en önemli dış etken olmuştur. TDP'nin geleneksel Batılılaşma hedefinin bir parçası olan AB üyeliği sürecinin, Türkiye'nin içeride ve iç meselesi haline gelmiş Kıbrıs meselesinde yaşanan gelişmelere endekslenmesi, AB-Türkiye ilişkilerinin devlet ve güvenlik merkezli klasik anlayışın ötesinde, farklı konuları içine alan kapsamı geniş bir uluslararası ilişkiler anlayışının örneği gibi durmaktadır. Dış ilişkiler alanının içeride yaşanan gelişmelere bağlı bir seyir izlemesi; içişler ve dış ilişkiler gibi bir ayımın ortadan kalkmasını sağlarken, Türkiye iç ve dış süreçlerin ikisini de içine alan önemli bir değişim ve dönüşüm süreciyle karşı karşıya kalmıştır.

Dış politikada AB'ye üyeliğin gerçekleşmesi için, 2002'de kabul edilen 1.Uyum Paketi çerçevesinde TCK ve DGM'lere ilişkin yapılan yasa değişiklikleri,

¹⁶⁸ Bkz. AB'nin 1998 İlerleme Raporu ve 1997 Yılında Yayınlanan Gündem 2000 raporları.

Nisan 2002’de kabul edilen 2.Uyum Paketiyle dernekler, siyasi partiler ve basın mevzuatında yapılan değişiklikler, Ağustos 2002’de ölüm cezasının kaldırılması ve ana dilde öğretim ve yayın serbestisinin tanınması iç ve dış alanın birbiriyle olan yoğun etkileşimine iyi bir örnektir. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nde, AB-Türkiye ilişkilerinin yoğunlaşmasının ardından yeni bir sürece girilmesi de küresel süreçlerin TDP’ye yansımalarından bağımsız değildir.

1990’lardan itibaren uluslararası ilişkiler perspektifinin gelişmesi ile bağlantılı olarak, küresel siyasal ağlar içinde etki alanına sahip, devlet-dışı yeni aktörlerin belirdiği görülmektedir. Bu oluşumlar küresel ağlar içerisindeki hareket alanlarıyla devletlerin dış politikalarında bir baskı gücü olarak yer alabilmektedirler. Kendilerini devlet dışı alanda tanımlayan Sivil Toplum Kuruluşları bu yeni aktörlerdendir. İnsan Hakları Dernekleri, ekoloji örgütleri gibi evrensel konular ya da ulus-altı ve ulus-üstü kimliklerin korunması adına faaliyet yürüten STK’lar devletlerin bu konularda yol açtıkları sorunları küresel kamuoyunda ifşa ederek küresel politikada ulus-devletleri sınırlayıcı bir etki alanına sahiptirler.

Türkiye’de de STK’ların 1990’ların ortalarından itibaren hızla çoğaldıkları görülmektedir. Uluslararası bir organizasyonun parçası ya da ulus-altı kimliklerin oluşumları olarak faaliyet gösteren STK’lar Türkiye’de sivil siyaset, insan hakları, azınlıklar, kültürel kimlikler, kadınlar, eşcinseller gibi alanlarda yürüttükleri çalışmalarla alternatif yaklaşımlar oluşturmaya çalışmaktadırlar.

STK’ların çoğalması ve AB-Türkiye ilişkilerinin yoğunlaşması arasında bir paralellik bulunmaktadır. STK’lar yoğun olarak AB’nin Türkiye ile ilgili saptadığı siyasi aksaklıkların olduğu alanlarda çalışmalar yapmaktadırlar. Ayrıca AB’nin ortaya koyduğu kriterlerin Türkiye’de hayata ne kadar geçtiği konusunda STK’ların her yıl yayınladıkları raporlar açıklayıcı olmaktadır. STK’lar Türkiye’nin önerilen iç reformları hayata geçirmesi için, sahip olduğu küresel siyasal ağlarla ‘zorlayıcı olma’ rolünü benimsemiştir.

1980'lerden itibaren benimsenen serbest piyasa ekonomisi ile güçlenen yerli özel sektör de Türkiye'de ekonomi alanı dışında siyasal süreçlerde bir etkinlik alanına sahip olmuştur.

“Bu kesimin yoğunlaşan küresel bağlantıları ve Ankara'dan duyduğu hayal kırıklığı, Kürt meselesi ve insan haklarından ders kitaplarındaki resmi tarih yazımının aşırılıklarına kadar pek çok konuda, bağımsız bir tutum almasına yol açtı.”¹⁶⁹

Özel sektör AB üyeliği sürecinde Kopenhag Kriterleri ile talep edilen ekonomik ve siyasal reformları destekleyici bir tutum sergilemişlerdir. AB'nin her alanda dünyadaki küresel süreçlerle bütünleşme anlamına gelmesi, TÜSİAD ya da TOBB gibi yapılanmalar etrafında bir araya gelen girişimci sınıfın bu konularda fikirlerini açıklayıcı, yeni öneriler getirici bir rol üstlenmelerini de sağlamıştır.

Küreselleşme ile yeniden oluşturulmaya çalışılan uluslararası alanda TDP, küresel süreçlerin dışında kalmama tercihi ile yeni ilgi alanlarına sahip ve çok aktörlü yapısal değişimlerin etki alanına girmiş ve bu süreçleri kendi içindeki farklılaşmalarla yaşamaya başlamıştır. AB'ye üyelik sürecinde dış politikanın iç meselelere endekslenmesi, devletin içeride ve dışarıda aldığı kararların yine içeride ve dışarıda resmi/sivil, ulus-üstü/ulus-altı yapılanmalar tarafından yakından takibi TDP'nin hareket alanını daraltıcı bir işleve sahip olmuştur.

Ancak küresel süreçlerin; ekonomide, siyasette, teknolojiye ulus-devlet merkezli dünyanın oluşturduğu sınırları ortadan kaldıracı bir işleve sahip olduğu düşünülecek olursa, Türkiye'nin dış politikada yaşadığı sıkıntı, iç-dış ayrımının ötesinde, bütünü etkisi altına alan, 'eskidiği söylenen' ile 'yeni olduğu söylenen' arasındaki gerginlikle ilgilidir. Ulus-devlet merkezli bir dış politikanın, ulus-devletin iç ve dış alanlardaki kontrol gücünü sınırlandıran küresel süreçlerle karşı karşıya kalması TDP'nin yeni bir yaklaşım belirlemesi zorunluluğunu doğurmuş, yeni yaklaşımın ne olacağı konusunda içeride bir fikirsel kutuplaşma yaşanmıştır. Kabaca küreselleşmeciler ve ulusalcılar üzerinden şekillenen tartışma; iki tarafın Türkiye'nin

¹⁶⁹ Bkz. (120), KEYDER, 232.

küresel süreçlere dahil olup olmamasından, ne şekilde ve ne kadar dahil olması gerektiğine kadar uzanan bir yelpazede devam etmektedir.

5.3. Sıkıntılar Karşısında Önerilen Çözümler

Türkiye’de, küresel süreçlerin karşısında nasıl bir konum belirlemek gerektiğine dair tartışmalar akademik ve kamusal alanda 1990’lı yıllardan itibaren belirginleşmeye başlamıştır. Bu tartışmaları değişen dünyada bir yol ayrımına gelmiş Türkiye’nin kendi içindeki çözüm önerileri olarak değerlendirmek mümkündür. Bu öneriler dünyanın genelinde hem yaşanan hem de tartışılan küreselleşme üzerine söylenenlerle ilişkili olarak ve Türkiye’nin AB süreci ile paralel, kabaca ikili bir fikirsel kutuplaşma üzerinde şekillenmiştir. Neo-liberal politikaları merkezine koyan ve küreselleşme sürecini olumlayan liberal-küreselleşmeci söylem ve ulus-devleti merkezine koyan küreselleşme sürecini olumsuzlayan ulusalcı söylem, bu kutuplaşmanın taraflarıdır. İki yaklaşımdan her biri kendini, diğer yaklaşımın alternatifi olarak algılamakta ve küreselleşme, devlet, demokrasi gibi konularda olduğu gibi, dış politikada da savunduklarıyla birbirinin anti’si gibi durmaktadırlar.

5.3.1. Ulusalcı Yaklaşım

Ulusalcı yaklaşım açısından post-modern süreçlerle tartışmaya açılan Türkiye’nin modernizm projesi yanlışlanmamış ve işlevsizleşmemiş bir proje olmaya devam etmektedir. Bu açıdan ulus-devlet sorunların çözümlenmesi noktasında ‘doğru bir ölçüt’ olarak durmaktadır.

Ulusalcı yaklaşım küreselleşmeyi eleştirilmesi ve direnç gösterilmesi gereken bir gerçeklik olarak algılar. Küreselleşme süreci söylenildiğinin aksine, bir yenilik değil, dünyada eşitsizlik, savaş ve sıkıntı yaratan daha önceki düzenin devamı niteliğindedir.

Devlet, küreselleşmenin yarattığı olumsuzluklar karşısında ‘koruma kalkanı’ vazifesi gören bir yapı olarak konumlandırılır. Küreselleşmenin yarattığı adaletsizliklere karşı korunmak için devlet güçlendirilmelidir ve ulusalcı yaklaşım ‘karşı tarafın’ söylediği gibi devletin işlevsizleşmesinin söz konusu olmadığını savunmaktadır.

“Devletçi-milliyetçi söylem, globalleşme, değişen toplumsal yapıya/ilişkilere ve de toplumsal kimliklere/taleplere karşı güçlendirilmesi gereken devleti savunur.”¹⁷⁰

Devletin siyasette ana aktör olması vurgusu, uluslararası ilişkilerde diğer aktörlerin varlığını ve önemini dışlayan bir tutum yaratmıştır. Devlet iç siyasette olduğu gibi dış ilişkilerde de belirleyicidir. Bu nedenle ulus-üstü yapılanmalarda devletin bağımsızlığı, STK gibi ulus-altı yapılanmalarda da devletle çelişmemek meşru olarak algılanmaktadır. Ulusalcı yaklaşım açısından, ulus-devlet iç ve dış egemenlik alanlarını yitirmemiştir. Uluslararası ilişkiler temelde ulus-devletin belirleyiciliğinde ve kontrolünde şekillenir ve şekillenmelidir. Bu nedenle Türkiye’nin bağımsız konumunu ortadan kaldıracak açıklamasıyla AB üyeliği karşısında eleştirel bir tutum takınılmıştır.

5.3.2. Küreselleşmeci Yaklaşım

Küreselleşmeci söylem açısından, Türk Modernite Projesi bir kriz içerisindedir. Bu krizin kaynağı ise devlet-merkezli anlayışın kendisidir. Bu yaklaşım, küreselleşmenin Türkiye açısından yeni potansiyelleri kendi içinde taşıdığını savunmaktadır.

Bu yaklaşım açısından küreselleşme uyum sağlanması gereken, yeni bir süreçtir. Bu yeni yaklaşım; Türkiye’nin sorunlarının serbest pazar anlayışına dayalı bir bireyci anlayışla çözümlenebileceğini savunmaktadır.

¹⁷⁰ Bkz. (45), KEYMAN, 126.

Küreselleşmeci yaklaşım güçlü devlet geleneğini eleştirmektedir. Ulus-devletin yeni sürecin ihtiyaçlarına karşılık olamayacağını savunmaktadır. Ulus-devletin ekonomi ve sosyal hayata müdahale gücünün elinden alınması ve teknik bir yapı haline getirilmesini; minimize edilmesini savunmaktadır.

Küreselleşmeci yaklaşım, devletin siyasette ana aktör olmasını eleştirmekte, buna karşın toplumsal güçlerin aktifleştiği STK yapılanmalarını, devletin siyasetteki ağırlığını dengelemek amacıyla ön plana çıkarmaktadır. STK'lar Türkiye'nin küreselleşme süreçlerine uyumunu sağlayacak yapılar olarak görülmektedirler. Ulus-altı yapılanmalar gibi ulus-üstü yapılanmalar da bu yaklaşım açısından meşru ve dahil olunması gereken yapılardır. Bu nedenle Türkiye'nin AB'ye üyeliği desteklenmektedir.

6. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Türkiye geçmişten bugüne üzerinde yaşadığı coğrafyada oluşturduğu ve geliştirdiği siyasetle bölgesel açıdan ilişkilere yön vermiş bir ülkedir. Osmanlı İmparatorluğu döneminde olduğu gibi, Cumhuriyet döneminde de Türkiye'nin jeo-stratejik konumu ve bu konum üzerinden ürettiği siyaset, 'merkez-çevre' ilişkilerinde 'sadece belirlenen-pasif ve figüran' olmaması yolunda Türkiye'ye bir hareket alanı sağlamıştır.

Türkiye, Soğuk Savaş döneminin ardından da uluslararası siyasette jeo-stratejik önemini koruyan bir ülkedir. Bu jeo-strateji; siyasi-ekonomik ve tarihsel-kültürel boyutları kendi içinde barındırmaktadır. Türkiye, küresel sürecin yarattığı yoğunlaşmış uluslararası ilişkiler ağı içerisinde Doğu-Batı ile Kuzey-Güney arasında siyasi, ekonomik alanda önemli bir geçiş bölgesidir. Doğu-Batı, Kuzey-Güney'in birbirine en çok yaklaştığı bölgede çevresini saran Orta Doğu, Orta Asya-Kafkasya ve Balkanlarla olan tarihsel ve kültürel bağları mevcuttur. Bu çoklu ilişkiler ağı Türkiye'nin jeo-stratejik konumunun bir genişlik ve derinlik taşımasını sağlamaktadır.

Yukarıda sayılan üç bölgenin kendi içlerinde barındırdığı ekonomik ve siyasi potansiyel ile bu potansiyellerle yakından ilgilenen ABD, Rusya, Çin, Japonya gibi güçlü ulus-devletler ve AB gibi siyasi-ekonomik oluşumların varlığı, Yeni Dünya Düzeni içerisinde Türkiye'nin bu güçlerin her biriyle ilişkiler geliştirebilecek bir konuma sahip olmasına imkan vermekte; bu durum Türkiye'nin jeo-stratejik konumu üzerinden açılımlar yapması için elverişli koşullar oluşturmaktadır.

Jeo-stratejik derinlik ve genişlik Türkiye'ye TDP konusunda bir hareket genişliği sağlarken, bu özellik Türkiye'nin yeni dönemde etkili bir dış politika oluşturması noktasında tek başına yeterli değildir. Yeni dönemde Türkiye'nin çevresini saran üç bölgede taşların yerinden oynamasına karşın, yeni statükonun

ortaya çıkamaması bölgede bir belirsizliğe yol açmaktadır. Bu belirsizliğin TDP'ye getirdiği avantajlar ve dezavantajlar vardır.

Varolan belirsizlik TDP'nin bölgede aktif bir siyaset izlemesine izin vermektedir. Balkanlar, Orta Doğu ve Orta Asya-Kafkaslar bölgesinde varolan siyasi boşluk Türkiye'nin tarihsel ve kültürel bağları için içine katarak yakın ve sıcak ilişkiler geliştirmesine olanak yaratmaktadır. Bu üç bölgenin enerji ve siyaset alanında önemli potansiyellere sahip olması Türkiye'nin dışa dönük-aktif bir rolle etkili bir dış politika oluşturmaya olanak tanımaktadır.

Bu belirsizlik ortamı diğer yandan, değişimleri yaşayan bölgelerin siyasi bir model oluşturma noktasında yaşadıkları tıkanmayı aşamayıp, parçalanmalara ve askeri çatışma ortamlarına sürüklenmelerine ve bölgesel oluşumlar üzerinde etkili olmaya çalışan merkezi güçlerin 'bölgeye doğrudan müdahaleleri' ne yol açmaktadır. Bu durum Türkiye'nin bölge içerisinde kendisi için yaratacağı rol ve bu rolün hayata geçmesi konusunda engellerle karşılaşması sonucunu doğurmakta, bölgedeki belirsizlik döneminin uzaması TDP'nin de kendi içinde belirsizlik yaşamaya yol açmaktadır.

Türkiye'nin dış politikada yaşadığı bu belirsizliği aşması ve yeni dönem içerisinde etkili bir rol üstlenmesi, etrafını saran üç bölgedeki yerel siyasi aktörler ve bölgede etkili olacak merkezi güçlerle aktif bir diplomatik ilişki gerçekleştirmesini zorunlu kılmaktadır. Bu ilişkinin niteliği, Türkiye'nin uluslararası alanda ve bölgede yaşanan köklü değişimleri göz önünde bulundurarak, jeo-stratejik genişliğini ve derinliğini tekrar gözden geçirmesini zorunlu kılmaktadır. Bu gözden geçirme; küresel merkezi güçlerin, dünya sahnesinde yarattıkları ve başrol üstlendikleri siyaset oyununda, 'kanat ülke, eksen ülke, tampon bölge' gibi tanımlamalarla oluşturdukları yan rolleri 'üstlenmekten' ziyade, kendini tanımlayabilmek, kendi hareket alanını yaratabilmek yaklaşımından yola çıkmalıdır. Bu yaklaşım; küresel-siyasal ilişkiler ağı içerisinde, bir özne olarak yer alabilmenin ön koşuludur. Uluslararası alanda aktif ve belirleyiciliği olan bir özne olabilmek, bölgede yaşanan değişimlerin kendi iç dinamikleriyle hayata geçmesi yönünde bir tutumu benimsemekten bağımsız

değildir. Tüm bunlar, Yeni Dünya Düzeni'nde Türkiye'nin kendini ne olarak tanımladığı ve kendini nasıl konumlandığı ile ilgilidir.

Reel politikada yaşanan gelişmeler dışında, küreselleşme sürecinin yarattığı iki yönlü yapısal değişimler de -uluslararası ilişkilerin ilgi alanının genişlemesi ve ulus-altı/ulus-üstü yeni aktörlerin varlığı- Türkiye'yi ve dış politikasını etkisi altına alan gelişmelerdir. Bu gelişmeler 'iç ve dış geleneksel politika anlayışını değiştirmeye zorlayan bir etki yaratmışlardır. Bu etki içeride, gerginliğe ve Türkiye'nin küresel süreçlerdeki yerini belirlemeye yönelik siyasal bir kutuplaşmaya neden olmuştur. Ulusalcı yaklaşım ve küreselleşmeci yaklaşım kendilerini, birbirlerinin zıttı olarak konumlandırıp; küreselleşme, ulus-devlet, uluslararası ilişkilere; Türkiye'nin Yeni Dünya Düzeni'nde nasıl bir konum benimsemesi gerektiğine dair birbirinin karşısı çözümler önermişlerdir.

Önerilen çözümler birbirinin alternatifi olarak dursa da, bu çözümlerin savunuluş tarzı, iki tarafın önerdikleri çözüme yaklaşım tarzları ve birbirlerini algılayış tarzları 'aynılıklar' taşımakta, bu durum iki tarafı birbirinden farksız kılmaktadır. İki tarafın da kendilerini ve önerdiklerini Türkiye'nin kurtarıcısı olarak algılamaları, savundukları ve karşısında oldukları olgulara dair sorgulayıcı ve aydınlatıcı bir rol benimsemek yerine, kanımca, çoğunlukla sloganist ve vaatkar bir yaklaşım benimsemeleri söz konusudur. Küreselleşmeci yaklaşım açısından; devlet tüm problemlerin kaynağı iken, küreselleşmenin tüm sorunların çözümünü kendi içinde taşıyor olması ile ulusalcı yaklaşımın küreselleşmeyi tüm kötülüklerin kaynağı ve devleti problemlerin çözüm organı olarak algılamasında yöntemsel açıdan benzerlikler bulunmaktadır. Bu yöntem, yanında ve karşısında olunan olguların tam olarak ne oldukları konusunda yeterli bilgiyi verememekle birlikte, daha sonraki aşamada yaşanan sorunların çözümüne dair tam ve sağlıklı siyasi çözümlerin de geliştirilememesine neden olmaktadır.

İki yaklaşımın küreselleşme ve ulus-devlet konularını birbiri ile bağlantılı olarak ele alması, içeride yaşananlarla dış ilişkilerin birbirlerini etkileyen alanlar olduğunun ve içinde bulunan sürecin kapsamlı bir değişim potansiyelini kendi

içinde taşıdığıının göstergesidir. Buna rağmen, iki yaklaşım reddettikleri karşıt olguyu tam olarak açıklayamadıkları gibi, olumladıkları konulara dair yeterli sorgulama alanını da barındırmamaktadırlar. Yapılması gereken olumlamanın ötesinde sorgulamaktır. Sorgulanması gereken ise tek başına küreselleşme ya da ulus-devlet değildir. İki konunun birbiri ile bağlantılı olarak ele alınması, sorgulanması ve kendi içlerinde taşıdıkları problemlerin açığa çıkarılması daha eksiksiz çözümlere ulaşılabilmesi açısından bir gerekliliktir.

Bu iki yaklaşım ilgilendikleri konuları açıklama konusunda kendi içlerinde taşıdıkları yönetsel problemlerin yanında, yeni dönemde üretilecek etkin bir dış politika için gerekli açılımların yapılması noktasında da yetersizlikler taşımaktadır. Bunun en önemli nedeni, bu yaklaşımların, sınırları farklılaşsa da bir 'statükoyu' temsil ediyor olmalarıdır. Ulusalci yaklaşım, ulus-devlet sınırları içerisindeki bürokrasi merkezli statükoyu, içini doldurularak şekli alınacak bir kap olarak görürken, küreselleşmeci yaklaşım ise 'yeniye uyum sağlamayı', hayatta kalmak için sorgulamaksızın sonsuz bir uyum olarak ele almaktadır. Bu nedenle Türkiye'nin yeni uluslararası ilişkilerde dünyada ve bölgede ne şekilde yer alması gerektiğine dair iki yaklaşım da 'olanı koruma' eğilimleriyle esasında, ihtiyaç duyulan açılımları sağlayacak olan yeni hiçbir şey önermemektedirler.

Ulusalci yaklaşımın devlet merkezli perspektifi, Türkiye'nin benimsediği ulus-devlet modelini yapılandırma aşamasından itibaren içinde barındırdığı siyasal, sosyal ve kültürel problemlerin yeni dönemde çözümü için yeterli sorgulama alanını barındırmamaktadır. Siyasetin sınırlarının toplumun üstünde, atanmışlar ve seçilmişlerle sınırlı olması, siyasette sivil bürokrasinin yanında askeri bürokrasinin ağırlığı, türdeşleştirici bir milliyetçilik anlayışıyla farklı kimliklere karşı aynılaştırıcı bir tutumun benimsenmesi gibi, bir bütün devlet-toplum/birey ilişkilerinin yeniden düzenlenmesini bir zorunluluk haline getiren konularda ulusalci yaklaşım, gerekli demokratik açılımların yapılması noktasında kendi içinde engeller taşımaktadır.

Buna karşın küreselleşmenin 'yeryüzü cennetini vaat eden, yepyeni bir başlangıç' ve bir 'kader' olarak düşünülmesi de; küreselleşmenin 1980'lerin başında

dünyaya vaat ettiği merkez ülke-çevre ülke ayrımının ortadan kalkmadığını, zengin kuzey ve fakir güney ülkeleri arasındaki ve bu ülkelerin kendi içlerindeki gelir uçurumlarının son otuz yıldır daha da keskinleştiği gerçeğini göz ardı etmek anlamına gelecektir.

Yeni uluslararası ilişkilere bir özne olarak dahil olmada, küresel süreçler karşısında içe kapanmak ve içerideki statükoyu savunmak ya da bu süreçlere olduğu gibi uyum sağlayıp dışarıdaki statükoyu kutsamak problemler taşımaktadır. Bu noktada Türkiye içinde bulunduğu belirsizlikten sıyrılabilme ve yeni'nin bir parçası olabilmek için, kendini içeride ve dışarıda yeniden oluşturmak durumundadır. Yeniden inşa; -Türkiye'nin özgün niteliklerinden beslenerek, sorgulayarak ve kendi hareket alanını kendi oluşturarak- küresel süreçlerin yarattığı değişimleri göz ardı etmemekle ilgili olduğu kadar, kendi ile hesaplaşabilme gücünü gösterebilmekle de ilişkilidir.

TDP'de ihtiyaç duyulan özne olmaya dayalı yeni açılımlar; bölgedeki ve dünyadaki siyasi aktörlerle inisiyatif sahibi bir ilişkileneyle olabileceği kadar, içeride yaşanan problemlerin çözülmesine de bağlıdır. Siyasetin yatay düzlemde genişlediği, demokrasinin ıskalanmadığı, farklı kimliklerin 'ötekileştirilmediği' bir 'içerisi', yeni dönemde Türkiye'nin bölgesel ve merkezi güçlerle kuracağı ilişkinin niteliğini olumlu yönde yeniden yapılandıracaktır. Her şeyin devletin bekaası için, sivil ya da askeri bürokratlarca yapıldığı bir dış politikadan, toplumun da STK'lar ve akademik çevreler aracılığıyla ya da doğrudan müdahil olduğu bir siyaset, içeride yaşanan problemlerin demokratik bir düzlemde çözülmesini sağlayacağı gibi, AB ve ABD gibi siyasi merkezlerle ilişkilerde, bu merkezlerin elinde koz olarak bulundurdıkları konular da malzeme olmaktan çıkacaktır. TDP'nin, içinde bulunduğu tikanıklıkları aşması, Türkiye'nin içeride yaşadığı tikanıklıkları aşmasından bağımsız değildir. Türkiye, AB ile ilişkilerinde önüne konan kriterleri devletin yeni ilişkiler içerisinde yer alabilmesi için vermesi gereken ödünler olarak ya da AB öyle istiyor diye değil, kendisi ihtiyaç duyduğu için yaptığı oranda, küresel süreçlerde bölgesel ölçekte daha güçlü ve inisiyatif sahibi olacaktır.

8. KAYNAKLAR

a) Kitaplar

BELGE, Murat (1997), **Türkiye Dünyanın Neresinde?**, 6. Baskı, Birikim Yayınları, İstanbul.

BERKES, Niyazi (1972), **100 Soruda Türkiye İktisat Tarihi- I**, 2.Baskı, Gerçek Yayınevi, İstanbul.

BERKES, Niyazi (1997), **Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler-I**, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul.

BERKES, Niyazi (1997), **Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler-II**, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul.

BORATAV, Korkut (1998), **Türkiye İktisat Tarihi (1908-1985)**, 6. Baskı, Gerçek Yayınları, İstanbul.

BORATAV, Korkut (2004), **Yeni Dünya Düzeni Nereye?**, 2. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara.

BRAUDEL, F.- COARELLİ vd. (1995), **Akdeniz- Mekan ve Tarih**, Der. Fernand Broudel, Çev. Necati Erkurt, 2.Basım, Metis Yayınları, İstanbul.

BRAUDEL, Fernand (1996), **Uygarlıkların Grameri**, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, 1.Baskı, İmge Yayınları, Ankara.

BULUT, Yücel (2002), **Oryantalizmin Eleştirel Kısa Tarihi**, 1. Baskı, Yöneliş Yayınları, İstanbul

CANGIZBAY, Kadir (1996), **Komprador Rejimin Anatomisi**, 1.Baskı, Öteki Yayınları, Ankara.

CHOSSUDOUSKY, Michel (1999), **Yoksulluğun Küreselleşmesi**, Çev. Neşenur Domaniç, 1. Baskı, Çivi Yazıları, İstanbul.

DAVUTOĞLU, Ahmet (2002), **Küresel Bunalım**, Der. Faruk Deniz, 5. Baskı, Küre Yayınları, İstanbul

EĞRİBEL, E.-SEZER B. (2000), **Osmanlılık**, Sosyoloji Yıllığı

FUKUYAMA, Francis (1999), **Tarihin Sonu ve Son İnsan**, Çev. Zülfü Dicleli, 2. Basım, Gün Yayınları, İstanbul.

GÖZEN, Ramazan (2004), **Çoğulculuk, Küreselleşme ve 11 Eylül**, 1.Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul.

HARDT, M.-NEGRI, A. (2002), **İmparatorluk**, Çev. Abdullah Yılmaz, 4. Baskı, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

HIRST, P.-THOMPSON, G. (2003), **Küreselleşme Sorgulanıyor**, Çev. Çağla Erdem, Elif Yücel, 3.Baskı, Dost Yayınları, Ankara.

JURGEN, Habermas (2002), **Küreselleşme ve Milli Devletlerin Akıbeti**, Çev. Medeni Beyazıt, 2.Baskı, Bakış Yayınları, İstanbul.

KAZGAN, Gülten **Küreselleşme ve Ulus Devlet-Yeni Ekonomik Düzen**, 3.Baskı, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

KEYDER, Çağlar (1996), **Ulusal Kalkınmacılığın İflası**, 2. Basım, Metis Yayınları, İstanbul.

KEYDER, Çağlar (2000), **İstanbul- Küresel ile Yerel Arasında** , Çev. Sungur Savran, 1. Basım, Metis, İstanbul.

KEYDER, Çağlar (2003), **Memalik-i Osmaniye'den Avrupa Birliği'ne**, 1.Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.

KEYMAN, Fuat (2000), **Küreselleşme, Devlet, Kimlik/ Farklılık: Uluslararası İlişkiler Kuramını Yeniden Düşünmek**, Çev. Simten Coşar, 1.Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul.

KEYMAN, Fuat (2000), **Türkiye ve Radikal Demokrasi, Geç Zamanlarda, Siyaset ve Demokratik Yönetim**, 1. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul.

LARRABEE, S.- LESSER, I. (2004), **Türk Dış Politikası-Belirsizlik Döneminde-** Çev. Mustafa Yıldırım, 1.Baskı, Ötüken Yayınları, İstanbul.

MANİSALI, Erol (1998), **Bıçak Sırtındaki Dünya ve Türkiye**, 1. Baskı, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul.

MARDİN, Şerif (1996), **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri**, 5. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.

MARDİN, Şerif (1997), **Türkiye’de Toplum ve Siyaset**, Der. Mümtaz’er Türköne, Tuncay Önder, 6. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.

MARX, Karl (1975), **Kapital**, Cilt: I, Çev. Alaattin Bilgi, 1. Baskı, Sol Yayınları, Ankara.

MARX, K.- ENGELS, F. (1979), **Komünist Manifesto**, 1. Baskı, Aydınlık Yayınları, İstanbul.

ORAN, B.- AKDEVELİOĞLU, A. (2002), **Türk Dış Politikası-Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Cilt:I,1919-1980, Der. Baskın Oran, 6. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.

ORAN, B.- ERHAN,Ç. (2003), **Türk Dış Politikası-Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Cilt:II, 1980-2000, Der. Baskın Oran, 6. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul

ORTAYLI, İlber (1995), **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, 3. Baskı, Hil Yayınları, İstanbul.

ÖZER, Ahmet (2003), **Tanzimattan Bugüne Batılılaşma ve Avrupa Birliği**, 1.Baskı, Elips Yayınları, Ankara

ÖZER, Ahmet (2005), **11 Eylül, ABD, Türkiye, Küreselleşme**, 1.Baskı, Elips Yayınları, Ankara.

ÖZTÜRK, Metin, **Türkiye’de Asker ve İktidar**, Yeni Yüzyıl Kitaplığı, İstanbul.

PAMUK, Şevket (1997), **100 Soruda Türkiye İktisat Tarihi (1500-1914)**, 4. Baskı, Gerçek Yayınevi, İstanbul.

ROBERTSON, Roland (1999), **Küreselleşme**, Çev. Ümit Hüsrev Yolsal, 1.Basım, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.

SAİD, Edward (1998), **Oryantalizm**, Çev. Nezih Uzel, , 4.Baskı, İrfan Yayınları, İstanbul.

TİMUR, Taner (2004), **Türkiye Nasıl Küreselleşti?**, 1. Baskı, İmge Yayınları, İstanbul.

TOPRAK, Zafer (1995), **Türkiye’de Ekonomi ve Toplum- Milli İktisat ve Milli Burjuvazi(1908-1950)**, 1.Basım, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

TUNAYA, T. Z. (1999), **Batılılaşma Hareketleri-1**, Der. Nurer Uğurlu, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul.

TUNAYA, T.Z. (1999), **Batılılaşma Hareketleri-2**, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul.

WALLERSTEIN, I. (1993), **Jeopolitik ve Jeokültür**, Çev. Mustafa Özel, 1. Baskı, İz Yayıncılık, İstanbul.

WALLERSTEIN, I. (1996), **Tarihsel Kapitalizm**, Çev. Necmiye Alpay, 2.Basım, Metis Yayınları, İstanbul.

WALLERSTEIN, I. (2000), **Bildiğimiz Dünyanın Sonu**, Çev. Tuncay Birkan, 1.Basım, MetisYayınları, İstanbul.

WALLERSTEIN, I. (2001), **Güncel Yorumlar**, Çev. Veysi Atlı, Deniz Hakyemez, Barış Yeldiren, 1. Baskı, Aram Yayıncılık, İstanbul.

WALLERSTEIN, I. (2005), **21. Yüzyılda Siyaset**, Çev. Taylan Doğan, Ender Abadoğlu, 2.Basım, Aram Yayıncılık, İstanbul.

b) Makaleler (Kitap)

AKDOĞAN Argun,(2002), “Toplumsal Sermayede Yeni Sağın Küresel Yüzü, Yoksulluk ve İnsan Hakları”, **Todaie**, 74.

CANGIZBAY, Kadir (2000), “Globalleşme ve Kamusal Alan”, Der. Fuat Keyman, A.Y. Sarıbay, **Global ve Yerel Ekseninde Türkiye**, Alfa Yayınları, İstanbul.

COŞAR, Simten (2000), Küreselin Neo-Liberal Görüntüleri: Tarihin Sonu mu?, Der. Fuat Keyman, A.Y.Sarıbay, **Global ve Yerel Ekseninde Türkiye**, Alfa Yayınları, İstanbul.

KEYDER, Çağlar (2001), “Globalleşme ve Devlet”, Der. Meryem Koray, **Küreselleşme ve Ulus Devlet**, Yıldız Teknik Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, İstanbul.

KEYMAN, F.- SARIBAY, A. Y.(2000), “Global/Yerel Eksende Türkiye, Siyaset ve Toplumsal Yaşam”, Der. Fuat Keyman, A.Y. Sarıbay, **Global ve Yerel Ekseninde Türkiye**, Alfa Yayınları, İstanbul

KEYMAN, Fuat (2001), “Globalleşme Söylemleri ve Türkiye”, Der. Meryem Koray, **Küreselleşme ve Ulus Devlet**, Yıldız Teknik Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, İstanbul.

KORAY, Meryem (2001), “Giriş”, Der. Meryem Koray, **Küreselleşme ve Ulus Devlet**, Yıldız Teknik Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, İstanbul.

KORAY, Meryem (2001), “Küreselleşme Süreci ve Ulus-Devlet, Ekonomi, Siyaset Tartışmaları”, **Küreselleşme ve Ulus Devlet**, Yıldız Teknik Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, İstanbul.

ORAN, Baskın (2001), “Hangi Küreselleşme”, Der. Meryem Koray, **Küreselleşme ve Ulus Devlet**, Yıldız Teknik Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, İstanbul.

ÖNDER, İzzettin (2001), “Küreselleşme ve Ulusal Ekonomiler Açısından Egemenlik Sorunu”, Der. Meryem Koray, **Küreselleşme ve Ulus Devlet**, Yıldız Teknik Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, İstanbul.

SARIBAY, A.Y. (2000), “Yirmi Birinci Yüzyıla Doğru Global Kapitalizm, Oryantalizm, Yerlililik: Teorik Bir Çerçeve”, Der. Fuat Keyman, A.Y. Sarıbay, **Global ve Yerel Ekseninde Türkiye**, Alfa Yayınları, İstanbul.

UYGUN, Oktay (2001), “Ulusüstü Siyasal Birlikler”, Der. Meryem Koray, **Küreselleşme ve Ulus Devlet**, Yıldız Teknik Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, İstanbul.

ÜLMAN, Burak (2001), “Uzun Süreçte Küreselleşme: Bir Sihirli Kavramı Tarihteki Yerine Koyma Denemesi”, Der. Meryem Koray, **Küreselleşme ve Ulus Devlet**, Yıldız Teknik Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, İstanbul.

c. Makale (Gazete)

AKTAN, Gündüz (24 Aralık 1999), “ AB Üyeliği İçin İnsan Hakları”, **Radikal Gazetesi**.

ALKAN, Türker (18 Aralık 2004), “AB Kapılarında”, **Radikal Gazetesi**.

BELGE, Murat (22 TEMMUZ 2001), “Küreselleşme Karşıtlığı”, **Radikal Gazetesi**.

BELGE, Murat (23 KASIM 2002), “Askeri Demokrasi Konusu”, **Radikal Gazetesi**.

BELGE, Murat (10 OCAK 2003), “Kıbrıs Sohbetleri”, **Radikal Gazetesi**.

BELGE, Murat (11 MART 2003), “İrak'ta Kürt Devleti”, **Radikal Gazetesi**.

BELGE, Murat (6 OCAK 2004), “Ektiğin Kadar Demokrasi Biçersin”, **Radikal Gazetesi**.

BELGE, Murat (5 Aralık 2004), “Ulus-Aşırı Olabilmek”, Ulus-aşırı olabilmek”, **Radikal Gazetesi**.

BERKAN, İsmet (1 Aralık 2004), “Yol Yeniden Kıbrıs’a Çıktı”, **Radikal Gazetesi**.

BERKAN, İsmet (18 Aralık 2004), “İlerlemenin Yeni Motoru”, **Radikal Gazetesi**.

26 ARALIK 2004, **Radikal Gazetesi**.

CEMAL, Hasan (27 Aralık 1999), “Helsinki Yolunda Kazadan Sakınmak...”, **Milliyet Gazetesi**.

MERT, Nuray (21 ŞUBAT 2002),” AB Meselesi”, **Radikal Gazetesi**.

MORIN, E.- TOURAINE, A. (12 Aralık 2004), “Türkiye Neden Kabul Edilmeli?”, **Radikal Gazetesi**.

ÖZTİN, Akgüç (26 Aralık 1999), “Türkiye Avrupa Birliğine Üye Olmak İstiyor mu?”, **Cumhuriyet Gazetesi**.

SAZAK, Derya (30 Aralık 1999), “Helsinki’ye Doğru”, **Milliyet Gazetesi**.

ÜLSEVER, Cüneyt (24 Aralık 1999), “AB Üyeliğini Herkes İstiyor mu?”, **Hürriyet Gazetesi**.

YETKİN, Murat (16 Aralık 2004), “AB, Erdoğan’ın Mesajını Aldı”, **Radikal Gazetesi**.

YETKİN, Murat (18 Aralık 2004), “Türkiye İçin Küçük, AB İçin Büyük Bir Adım”, **Radikal Gazetesi**.

d. Ders Notları

ARSLAN, Mahmut (1993), **Sosyal Būnye ve Makro Ekonomi, Bakımından Türkiye Cumhuriyeti İktisat Tarihi**, Ders Notları, Çantay Kitabevi, İstanbul.

BAYDAR, Zerrin (1999), **Batı Düşüncesinde Doğu-3: 15.-18. Yūzyıl**, Çantay Kitabevi, İstanbul.

e. Bildirgeler

Birleşmiş Milletler Kadınlara Karşı Her türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılmasına Dair Sözleşme (1989) , Kadın Kūltür Evi Yayınları, İstanbul.

Helsinki Yurttaşlar Derneği, Demokrasi Raporu-1 (1993), İstanbul.

9. ÖZGEÇMİŞ

11 Mart 1978’de İzmit’te doğdu. İlk, orta ve liseyi İzmit’te okudu. 1997 yılında girdiği İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, Genel Sosyoloji ve Metodoloji Programından 2001 yılında mezun oldu. Aynı yıl Yıldız Teknik Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Yüksek Lisans Programına girdi ve 1 sene aynı üniversitenin Yabancı Diller Bölümü’nde İngilizce Hazırlığa devam etti. 2002 yılında Mimar Sinan Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Genel Sosyoloji ve Metodoloji programı Yüksek Lisans Programına girdi.

Yüksek Lisansının ilk senesi, Yıldız Teknik Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılapları yüksel lisans programından 1 dönem boyunca Osmanlı’dan Günümüze Siyasal Partiler dersi aldı.

2002-2003 yılları arasında bir kadın kooperatifinde dış ilişkiler komisyonunda görev aldı. Halen İzmit’te çıkan aylık Şehiriçi Dergisi’nde Mor Sayfa’yı hazırlamaktadır.